

EGE BÖLGESİ SANAYİ ODASI
AEGEAN REGION CHAMBER OF INDUSTRY

2023 YILINDA
DÜNYA VE TÜRKİYE EKONOMİSİ
2024 YILINA BAKIŞ
(RESTORASYON MU YOKSA YENİDEN İNŞA MI?)

OCAK 2024

İÇİNDEKİLER

Sayfa

GİRİŞ	1
I. BÖLÜM 2023 YILINDA DÜNYA EKONOMİSİ	1
1.1. 2023 YILINA GENEL BİR BAKIŞ	1
1.2. ÜRETİM VE BÜYÜMEDE GELİŞMELER	9
1.3. KÜRESEL TİCARETTE GELİŞMELER	11
1.4. DÖVİZ KURLARI VE DIŞ DENGEDE GELİŞMELER	13
1.5. BÜTÇE VE KAMU BORÇLANMA FAİZLERİNDE GELİŞMELER	17
1.6. KAMU BORÇLARINDA GELİŞMELER	21
1.7. İSTİHDAM VE İŞSİZLİKTE GELİŞMELER	23
1.8. ENFLASYONDA GELİŞMELER	27
1.9. GIDA FİYATLARINDA GELİŞMELER	29
1.10. TASARRUFLAR VE YATIRIMLARDA GELİŞMELER	32
1.11. BORSALARDA GELİŞMELER	36
1.12. KÜRESEL REKABET GÜCÜNDE GELİŞMELER	37
II. BÖLÜM 2023 YILINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ	41
2.1. 2022 YILINDAN KALAN MİRAS VE GELİŞMELERE GENEL BİR BAKIŞ	41
2.2. ÜRETİM BOYUTUNDA GELİŞMELER	44
2.3. HARCAMALAR BOYUTUNDA GELİŞMELER	48
2.4. YATIRIMLAR BOYUTUNDA GELİŞMELER	53
2.4.1. YERLİ YATIRIMLAR	53
2.4.2. KONUT YATIRIMLARI	58
2.4.3. YABANCI YATIRIMLAR	62
2.5. İSTİHDAM VE İŞSİZLİK BOYUTUNDA GELİŞMELER	69
2.6. DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER BOYUTUNDA GELİŞMELER	74
2.6.1. DIŞ TİCARET	74
2.6.2. ÖDEMELER DENGESİ	85
2.6.3. ULUSLARARASI YATIRIM POZİSYONU	91
2.6.4. DÖVİZ KURLARI	93
2.6.5. DIŞ BORÇLAR	103
2.7. KAMU KESİMİ DENGESİ BOYUTUNDA GELİŞMELER	106
2.7.1. BÜTÇE DENGESİ	106
2.7.2. BÜTÇE NAKİT DENGESİ VE FİNANSMANI	111
2.7.3. KAMU BORÇ STOKU	113
2.7.4. KAMU BORÇLANMA FAİZLERİ	115
2.8. ENFLASYON BOYUTUNDA	117
2.9. FİNANSAL YATIRIM ARAÇLARI BOYUTUNDA	121
2.10. BANKACILIK BOYUTUNDA	123
2.10.1. TCMB BİLANÇOSU VE REZERVLER	123
2.10.2. BANKACILIK SEKTÖR RASYOLARI	126
2.10.3. PARASAL BÜYÜKLÜKLER	129
2.10.4. FAİZLER	130
2.10.5. KREDİLER	132
III. BÖLÜM 2024 YILINDA DÜNYA VE TÜRKİYE EKONOMİSİ	136
3.1. 2024 YILINDA DÜNYA EKONOMİSİ	136
3.2. 2024 YILINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ	139

GİRİŞ

2023 yılında dünya ve Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmelerin değerlendirilmesi ve 2024 yılına ilişkin olası gelişmelerin ortaya konulmasını amaçlayan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk iki bölümde 2023 yılında dünya ve Türkiye ekonomisi ile sanayi sektöründe yaşanan gelişmeler değerlendirilecek, üçüncü bölümde ise 2024 yılına ilişkin beklentiler ve sanayici perspektifinden olası öneriler ortaya konulacaktır.

I. BÖLÜM 2023 YILINDA DÜNYA EKONOMİSİ

2023 yılında dünya ekonomisinde yaşanan gelişmelerin gerisinde hala 2008-2009 yıllarındaki küresel finans krizi ile 2020-2021 yıllarında yaşanan pandemi şokunun yansımalarının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu dönemlerde uygulanan genişletici para politikalarının enflasyonist etkileri adeta 2022 yılında su yüzüne çıkmış, bu nedenle 2023 yılında, özellikle gelişmiş ülkelerde, anti-enflasyonist para politikaları devreye alınmıştır. Bu çerçevede de bir taraftan para arzının daraltılması, diğer taraftan faizlerde artış yapılmıştır. Böylece 2023 yılı dünya genelinde büyüme ve ticaret hacmi açısından yavaşlamaya sahne olmuştur. Gelişmiş ülkelerin enflasyonla mücadeleye öncelik verdiği bu yılda gelişmekte olan ülkelerin ise dış kaynağa ulaşmaları güçleşmiş, hem ithalat kapasitelerini korumaları hem de ihracatlarını artırmaları zorlaşmıştır.

1.1. 2023 YILINA GENEL BİR BAKIŞ

2023 yılında dünya ekonomisinde üretim, ticaret ve enflasyon boyutunda yaşanan gelişmelere ilişkin göstergeler Tablo 1.1'de verilmiştir. Buna göre;

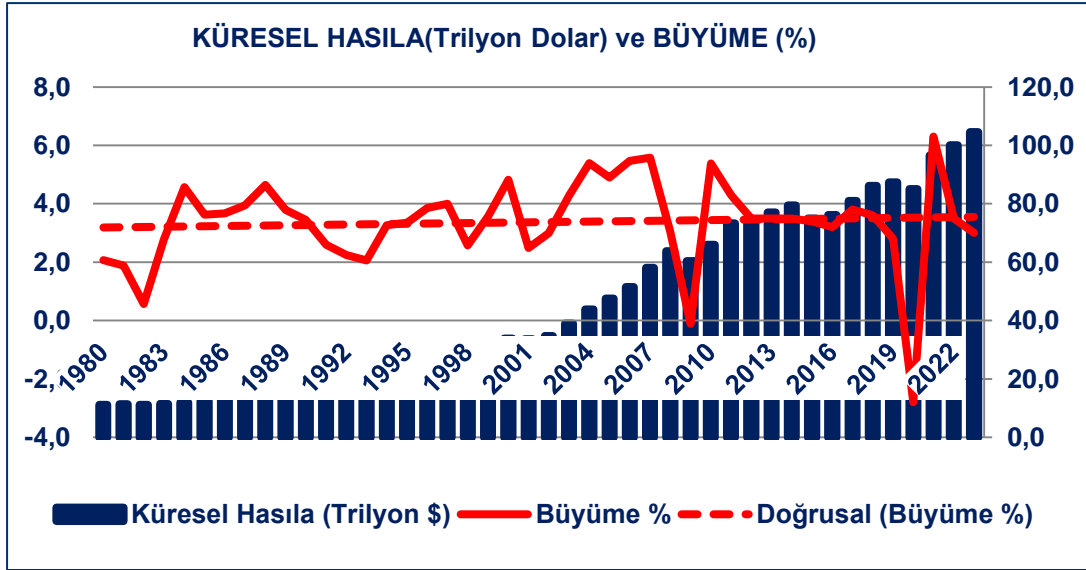
- Pandemi sonrası 2021 yılında hızlı büyüyen dünya ekonomisi, baz etkisiyle, 2022 yılında görece bir yavaşlama yaşamış, bu eğilim 2023 yılında da devam etmiştir. Nitekim 2022 yılında yüzde 3,5 olan küresel büyüme hızının 2023 yılında yüzde 3'e gerilemesi beklenmektedir:
- 2023 yılı büyüme öngörülerini çerçevesinde; 2022 yılında 100,1 trilyon dolar olan küresel hasılanın 2023 yılında yaklaşık 4,4 trilyon dolar artarak 104,5 trilyon dolara ulaşması beklenmektedir.

TABLO 1.1: 2023 YILINDA DÜNYA EKONOMİSİNE GENEL BAKIŞ

GÖSTERGE	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023(T)
BÜYÜME HIZI (%)							
Dünya	3,8	3,6	2,8	-2,8	6,3	3,5	3,0
Gelişmiş ülkeler	2,5	2,3	1,7	-4,2	5,6	2,6	1,5
Gelişmekte olan ülkeler	4,8	4,6	3,6	-1,8	6,9	4,1	4,0
Küresel Hasıla (Trilyon Dolar)	81,0	86,1	87,3	85,0	96,5	100,1	104,5
DÜNYA MAL-HİZMET TİCARETİ							
Dünya Mal-Hizmet Ticaret Hacmi(%)	5,6	4,0	1,2	-7,8	10,9	5,1	0,9
ENFLASYON (TÜFE) %							
Gelişmiş ülkeler	1,5	1,7	1,5	0,7	3,8	7,3	4,6
Gelişmekte olan ülkeler	4,4	4,9	5,1	5,1	5,9	9,8	8,5
Petrol D. Mal fiyatlarının Değişimi(%)	6,4	1,3	0,8	6,7	26,3	7,9	-6,3
Petrol fiyatları (Varil/Dolar)	53,0	68,5	61,4	41,8	69,3	96,4	80,5
Petrol fiyatlarında değişim (%)	22,5	29,4	-10,4	-32	65,8	39,2	-16,5

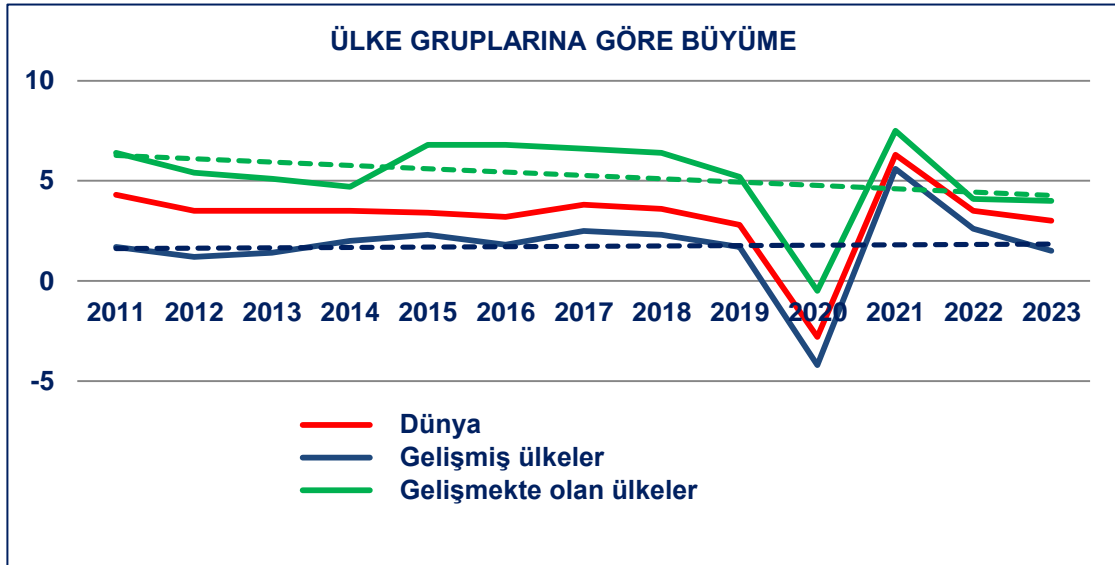
Kaynak: IMF, World Economic Outlook October, 2023

- Diğer taraftan, 2023 yılında beklenen yüzde 3 düzeyindeki küresel büyüme hızı hem pandemi sonrasının en düşük hızı olmuş hem de uzun dönemli trendin altına düşmüştür. Ayrıca 1980-2023 dönemine ilişkin trend doğrusu, dünya ekonomisinde genel bir yavaşlamaya işaret etmektedir. Bu durum dünya genelinde gerek üretim gerekse tüketimde büyüme standartları ve niteliği konusunda yeni bir anlayış ve strateji ihtiyacını da ortaya koymaktadır.

- 2023 yılında üretimin; gelişmiş ülkelerde yüzde 1,5, gelişmekte olan ülkelerde ise yüzde 4 oranında artması beklenmektedir. Bu veriler her iki ülke grubunda da büyüme hızında gerilemeye işaret etmektedir.

- Bu arada ülke grupları itibarıyla büyüme grafiği pandemi sonrası dönemde büyümede istikrarın henüz yakalanmadığını da ortaya koymaktadır. Yine 2011-2023 döneminde gelişmiş ülkelerin görece istikrarlı bir büyüme trendi yakaladığı, gelişmekte olan ülkelerin ise belirgin bir şekilde yavaşlayan bir büyüme trendine sahip olduğu görülmektedir. Bu durum küreselleşmeye dayalı sistemin yenilenmesi zorunluluğuna işaret eden bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

- Dünya ticaret hacmindeki gelişmeler de dünya ekonomisi ve küreselleşmenin farklı bir sürece girdiğine işaret etmektedir. Nitekim pandemi yılı olan 2020’de yüzde 7,8 oranında gerileyen küresel mal-hizmet ticaret hacmi 2021 yılında yüzde 10,9 oranında artarak bir düzeltme yapmıştır. 2022 yılında görece olarak gerilese de yüzde 5,1 oranında büyüyen ticaret hacmi 2023 yılında adeta durgunluk sürecine girmiş ve sadece binde 9 oranında artmıştır. Bu durumun 2024 yılında tersine dönmesi beklense de, küreselleşme sürecinin bir yol ayrımına geldiğini, bölgeselleşmenin ön plana çıkacağını söylemek olasıdır.
- 2023 yılını, en azından gelişmiş ülkeler açısından “enflasyonla mücadele yılı” olarak tanımlamak mümkündür. Zira 2022 yılında dünya genelinde tüketici enflasyonunun 1995 sonrası dönemin, Almanya, ABD ve İngiltere’de ise 1981 sonrası dönemin en yüksek düzeyine ulaştığı görülmüştür. Bu nedenle bu ülkeler sıkı para politikaları uygulayarak enflasyonu aşağıya çekmişlerdir. Çünkü gelişmiş ülkeler 2022 yılında yüzde 7,3 olan tüketici enflasyonunu 2023 yılında yüzde 4,6’ya, ABD, İngiltere ve Almanya ise yüzde 4’ün altına düşürebilmişlerdir. Gelişmekte olan ülkeler ise enflasyonla mücadelede daha sınırlı bir başarı elde etmişler ve ancak yüzde 9,8’den yüzde 8,5’e indirebilmişlerdir.

- Hem küresel büyümeden etkilenen hem de küresel büyümeyi etkileyen petrol fiyatları aynı zamanda enflasyon üzerinde de çok etkili bir girdidir. 2023 yılında enflasyonla mücadelede elde edilen nispi başarıda petrol fiyatlarının gerilemesinin de katkısı olmuştur. Nitekim 2023 yılında petrol fiyatları yüzde 16,5 oranında düşmüş ve 96,4 dolardan 80,5 dolara gerilemiştir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, 2023 yılında hem üretim artışı hem de ticaret boyutundan yavaşlayan, enflasyonla mücadelede kısmen başarılı olunmuş bir dünya ekonomisiyle karşılaşmıştır.

1.2. ÜRETİM VE BÜYÜMEDE GELİŞMELER

Dünya ekonomisine ilişkin genel değerlendirmelerin ardından ülkeler bazında gelişmeleri değerlendirmek amacıyla Tablo 1.2'de seçilmiş bazı ülkelere ilişkin büyüme hızları verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

- Sıkı para politikasına rağmen, dünyanın en büyük ekonomisi olan ABD'nin 2023 yılında yüzde 2,1 düzeyinde büyümesi beklenmektedir. 2023 yılında büyüme hızının ikinci büyük ekonomi olan Çin'de yüzde 5, üçüncü büyük ekonomi olan Japonya'da ise yüzde 2 olması öngörülmektedir.
- Türkiye'nin en önemli pazarı olan Avrupa bölgesinde gerçekleşmesi beklenen büyüme hızı ise binde 7 düzeyindedir. Böylesi bir yavaş büyümede bölgenin lokomotifi olan Almanya ekonomisinin binde 5 küçülecek olması ile diğer büyük bölge ekonomileri olan Fransa (yüzde 1) ve İtalya'nın (binde 7) çok yavaş büyümeleri etkili olmuştur.

TABLO 1.2: BAZI ÜLKELERDE BÜYÜME HIZI (%)

GÖSTERGE	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023(T)
Dünya	3,4	3,2	3,8	3,6	2,8	-2,8	6,3	3,5	3,0
Gelişmiş ülkeler	2,3	1,8	2,5	2,3	1,7	-4,2	5,6	2,6	1,5
ABD	2,7	1,7	2,2	2,9	2,3	-2,8	5,9	2,1	2,1
Japonya	1,6	0,8	1,7	0,6	-0,4	-4,2	2,2	1,0	2,0
Avrupa bölgesi	2,0	1,9	2,6	1,8	1,6	-6,1	5,6	3,3	0,7
Almanya	1,5	2,2	2,7	1,0	1,1	-3,8	3,2	1,8	-0,5
Fransa	1,0	1,0	2,5	1,8	1,9	-7,7	6,4	2,5	1,0
İtalya	0,8	1,3	1,7	0,9	0,5	-9,0	7,0	3,7	0,7
İngiltere	2,4	2,2	2,4	1,7	1,6	-11,0	7,6	4,1	0,5
İspanya	3,8	3,0	3,0	2,3	2,0	-11,2	6,4	5,8	2,5
Gelişmekte olan ülkeler	6,8	6,8	6,6	6,4	5,2	-0,5	7,5	4,5	5,2
Çin	7,0	6,9	6,9	6,8	6,0	2,2	8,4	3,0	5,0
Rusya federasyonu	-2,0	0,2	1,8	2,8	2,2	-2,7	5,6	-2,1	2,2
Arjantin	2,7	-2,1	2,8	-2,6	-2,0	-9,9	10,7	5,0	-2,5
Brezilya	-3,5	-3,3	1,3	1,8	1,2	-3,3	5,0	2,9	3,1
Hindistan	8,0	8,3	6,8	6,5	3,9	-5,8	9,1	7,2	6,3
G. Kore	2,8	2,9	3,2	2,9	2,2	-0,7	4,3	2,6	1,4
Türkiye	6,1	3,3	7,5	3,0	0,8	1,9	11,4	5,5	4,0
Küresel Hasıla (Trilyon Dolar)	74,9	76,2	81,0	86,1	87,3	85,0	96,5	100,1	104,5

Kaynak: IMF, World Economic Outlook October, 2023

- İncelenen ülkeler içinde 2023 yılı itibarıyla Almanya dışında küçülmesi beklenen diğer ülke Arjantin olmuştur. Nitekim bu ülke ekonomisinin 2023 yılında yüzde 2,5 oranında küçülmesi beklenmektedir. Diğer taraftan, 2023 yılında ülkelerin gösterdiği büyüme performansları sonucunda GSYİH büyüklükleri de değişmiştir. Karşılaştırma yapabilmek açısından dolar bazında verilen bu değerlerin büyüme performansları yanında ülkelerin döviz kuru politikalarından da (reel dolar kuru) etkilendiği unutulmamalıdır. Tablo 1.3 incelendiğinde;
- 2023 yılında Japonya'nın Almanya'yı geçerek ABD ve Çin'in ardından yeniden üçüncü büyük ekonomi konumuna geldiği görülmektedir. Bu yılın sonunda Rusya'nın sırasını Kanada'ya, Kanada'nın da Brezilya'ya kaptırması beklenmektedir.
- 2023 yılı sonunda cari dolar bazlı olarak GSYİH'nın; ABD'de 26,9 trilyon dolara, Çin'de 17,7 trilyon dolara, Japonya'da ise 4,4 trilyon dolara yükselmesi öngörülmektedir. Bu üç ülkenin küresel hasılaya katkısı ise yüzde 44,9 düzeyine ulaşmıştır.
- 2023 yılında dolar bazında GSYİH'sı küçülmesi beklenen ülkeler ise; Çin, Almanya, Kanada, Rusya, S. Arabistan, Arjantin ve G. Afrika Cumhuriyeti'dir. Rusya (382 milyar dolar) ve Çin (185 milyar dolar) GSYİH'sı en fazla gerileyen ülkeler olmuştur.

TABLO 1.3: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE GSYİH'NİN GELİŞİMİ (Cari-Milyar \$)

	1980	1990	2000	2010	2020	2021	2022	2023
ABD	2.857	5.963	10.251	15.049	21.060	23.315	25.463	26.950
ÇİN	303	397	1.206	6.034	14.863	17.759	17.886	17.701
JAPONYA	854	1.599	1.949	3.402	3.885	4.281	4.086	4.430
ALMANYA	1.128	3.197	4.968	5.759	5.051	5.012	4.238	4.231
HİNDİSTAN	189	327	477	1.708	2.672	3.150	3.390	3.732
B. KRALLIK	605	1.198	1.669	2.494	2.707	3.123	3.082	3.332
FRANSA	702	1.272	1.366	2.647	2.645	2.958	2.780	3.049
İTALYA	479	1.162	1.147	2.138	1.896	2.116	2.012	2.186
BREZİLYA	146	455	655	2.209	1.476	1.650	1.920	2.127
KANADA	276	596	745	1.617	1.648	2.001	2.138	2.118
RUSYA			278	1.633	1.488	1.837	2.244	1.862
MEKSİKA	242	308	742	1.105	1.121	1.313	1.466	1.811
G. KORE	65	283	576	1.144	1.645	1.818	1.674	1.709
AVUSTRALYA	163	324	400	1.254	1.361	1.645	1.703	1.688
İSPANYA	231	536	599	1.423	1.277	1.447	1.419	1.582
ENDONEZYA	99	138	179	755	1.063	1.188	1.319	1.417
TÜRKİYE	97	208	274	777	720	818	906	1.155
HOLLANDA	194	321	418	848	909	1.030	1.010	1.093
S. ARABİSTAN	165	117	190	528	734	869	1.108	1.069
İSVİÇRE	122	266	279	598	741	812	818	906
POLONYA	57	62	172	476	599	681	691	842
ARJANTİN	234	158	318	425	389	487	631	622
İSVEÇ	140	260	263	496	547	640	591	597
G. AFRİKA	89	126	152	417	338	420	405	381
ROMANYA	46	39	37	170	252	286	301	350
PORTEKİZ	33	79	119	238	229	254	252	276
Y. ZELANDA	23	46	54	145	210	249	242	249
YUNANİSTAN	57	98	132	297	189	215	219	242
MACARİSTAN	23	34	47	132	157	182	180	204
BULGARİSTAN	38	30	13	51	70	84	89	103
VENEZUELLA	70	48	118	318	44	58	92	92

Kaynak: IMF

- Tabloda yer alan öngörülere göre; 2023 yılı sonu itibarıyla Türkiye'nin bir trilyon 155 milyar dolarlık ekonomik büyüklüğe ulaşması ve böylece S. Arabistan ile Hollanda'yı yeniden geçmesi beklenmektedir.

Bilindiği gibi, maliyet ve fiyat farklılıkları nedeniyle her ülkede doların satın alma gücü aynı düzeyde değildir. Bu nedenle uluslararası karşılaştırmalarda satın alma gücü paritesi (PPP) yöntemiyle hesaplanan GSYİH verileri de kullanılabilir. Bu çerçevede bir değerlendirme yapabilmek amacıyla Tablo 1.4 hazırlanmıştır. Buradan görülebileceği gibi;

- Satın alma gücü paritesi yöntemiyle yapılan hesaplama çerçevesinde 2023 yılında ekonomik büyüklük sıralamasının başlarında; Çin, ABD, Hindistan, Japonya, Almanya ve Rusya'nın bulunduğu görülmektedir.

- Yine bu yöntemle göre 2023 yılında GSYİH artışının; Çin'de 2,7 trilyon dolar, Hindistan'da 1,2 trilyon dolar, Endonezya'da 357 milyar dolar, Japonya'da ise 351 milyar dolar olması öngörülmektedir.

TABLO 1.4: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE GSYİH'İN GELİŞİMİ (Milyar \$-PPP)

	1980	1990	2000	2010	2020	2021	2022	2023
ÇİN	303	1.108	3.657	12.283	24.196	27.419	30.217	32.898
ABD	2.857	5.963	10.251	15.049	21.060	23.315	25.463	26.950
HİNDİSTAN	372	962	2.025	5.161	9.101	10.371	11.901	13.120
JAPONYA	1.068	2.506	3.476	4.534	5.320	5.683	6.145	6.495
ALMANYA	855	1.617	2.398	3.219	4.573	4.930	5.370	5.538
RUSYA			1.555	3.074	4.125	4.552	4.770	5.056
ENDONEZYA	190	532	987	2.057	3.306	3.582	4.037	4.393
BREZİLYA	571	1.002	1.582	2.799	3.177	3.485	3.837	4.101
B. KRALLIK	540	1.049	1.608	2.285	2.968	3.336	3.717	3.872
FRANSA	578	1.113	1.683	2.344	3.031	3.369	3.696	3.869
TÜRKİYE	159	397	700	1.281	2.550	2.969	3.353	3.614
MEKSİKA	433	778	1.354	1.884	2.492	2.756	3.064	3.278
İTALYA	614	1.153	1.663	2.114	2.466	2.756	3.059	3.193
G. KORE	83	323	789	1.536	2.323	2.532	2.780	2.924
İSPANYA	294	594	968	1.471	1.805	2.007	2.272	2.413
KANADA	289	564	917	1.359	1.865	2.047	2.265	2.379
S. ARABİSTAN	418	520	822	1.412	1.702	1.848	2.150	2.247
AVUSTRALYA	155	324	555	926	1.336	1.468	1.629	1.719
POLONYA	171	254	451	804	1.307	1.460	1.643	1.713
HOLLANDA	165	314	532	750	1.004	1.114	1.244	1.297
ARJANTİN	173	231	428	737	944	1.092	1.226	1.240
G. AFRİKA	149	260	382	661	799	874	953	997
İSVİÇRE	114	214	296	437	623	686	754	788
ROMANYA	114	183	191	355	594	658	737	781
İSVEÇ	88	172	261	400	570	632	695	716
PORTEKİZ	59	129	212	282	349	384	439	465
MACARİSTAN	68	114	145	221	326	365	408	422
YUNANİSTAN	84	136	212	311	306	346	393	417
Y. ZELANDA	29	52	86	137	219	242	266	279
BULGARİSTAN	41	76	58	111	165	186	205	216
VENEZUELA	119	188	284	476	161	170	197	212

Kaynak: IMF

- Satın alma gücü paritesi yaklaşımı çerçevesinde 2023 yılı itibarıyla Türkiye'nin GSYİH'sinin, 2022 yılına göre 261 milyar dolara artarak 3,6 trilyon dolara ulaşması beklenmektedir.

Ülkelerin ekonomik büyüklüğü yanında önemli bir refah göstergesi olan kişi başına düşen gelirin de uluslararası karşılaştırmalarda kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle Tablo 1.5'de seçilmiş ülkeler itibarıyla kişi başına düşen gelir istatistikleri verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

- 2023 yılı itibarıyla en yüksek kişi başına gelir düzeyine 102,6 bin dolar ile İsviçre sahiptir. Bu ülkeyi ABD, Avustralya ve Hollanda izlemektedir. 2023 yılında gelirini en fazla artıran ülkeler: İsviçre (9.208 dolar), Hollanda (4.342 dolar), ABD (4.069 dolar), Almanya (4.067 dolar) ve Polonya (4.050 dolar) olmuştur.

TABLO 1.5: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE KİŞİBAŞINA GSYİH'NİN GELİŞİMİ (Dolar)

	1980	1990	2000	2010	2020	2021	2022	2023
İSVİÇRE	19.427	39.843	38.976	76.822	86.110	93.700	93.657	102.866
ABD	12.553	23.848	36.313	48.586	63.577	70.160	76.343	80.412
AVUSTRALYA	11.009	18.875	20.895	56.578	53.094	63.842	64.814	63.487
HOLLANDA	13.750	21.582	26.328	51.166	52.222	58.961	57.428	61.770
İSVEÇ	16.877	30.254	29.589	52.659	52.706	61.203	56.188	55.216
KANADA	11.281	21.572	24.297	47.627	43.384	52.388	55.037	53.247
ALMANYA	11.110	20.249	23.925	42.380	46.712	51.461	48.756	52.824
B. KRALLIK	10.738	20.933	28.348	39.736	40.347	46.422	45.461	48.913
Y. ZELANDA	7.246	13.440	14.022	33.394	41.307	48.793	47.226	48.072
FRANSA	13.070	22.490	23.212	42.179	40.529	45.201	42.350	46.315
İTALYA	8.497	20.501	20.153	35.816	31.785	35.717	34.085	37.146
JAPONYA	9.659	25.896	39.173	45.136	40.133	39.933	33.854	33.950
G. KORE	1.715	6.610	12.263	23.077	31.728	35.142	32.418	33.147
İSPANYA	6.128	13.694	14.761	30.567	26.968	30.564	29.800	33.090
S. ARABİSTAN	19.543	8.562	10.449	22.028	23.271	28.215	34.441	32.586
PORTEKİZ	3.339	7.957	11.531	22.539	22.225	24.704	24.540	26.879
YUNANİSTAN	5.948	9.679	12.268	26.743	17.612	20.135	20.960	23.173
POLONYA	1.595	1.629	4.485	12.511	15.793	18.008	18.343	22.393
MACARİSTAN	2.151	3.312	4.619	13.199	16.094	18.732	18.579	21.076
ROMANYA	2.052	1.642	1.668	8.391	13.022	14.874	15.821	18.413
BULGARİSTAN	4.286	3.407	1.625	6.753	10.171	12.300	13.821	16.087
MEKSİKA	3.584	3.655	7.512	9.718	8.770	10.177	11.266	13.804
TÜRKİYE	2.134	3.738	4.238	10.533	8.613	9.664	10.622	13.384
ARJANTİN	8.361	4.858	8.639	10.413	8.572	10.632	13.620	13.297
RUSYA	n/a	n/a	1.902	11.431	10.181	12.618	15.646	13.006
ÇİN	307	347	951	4.500	10.525	12.572	12.670	12.541
BREZİLYA	1.204	3.109	3.865	11.579	7.345	8.166	9.455	10.413
G. AFRİKA	3.075	3.426	3.382	8.130	5.672	6.984	6.684	6.191
ENDONEZYA	673	771	870	3.178	3.932	4.363	4.798	5.109
VENEZUELA	4.671	2.493	4.821	11.158	1.567	2.090	3.422	3.474
HİNDİSTAN	272	375	450	1.377	1.913	2.238	2.392	2.612

Kaynak: IMF

- 2023 yılında kişi başına geliri en fazla azalması beklenen ülkeler ise sırasıyla; Rusya (2.640 dolar), S. Arabistan (1.855 dolar), Kanada (1.790 dolar) ve Avustralya (1.327 dolar) olmuştur. 2023 yılı itibarıyla cari dolar bazında Türkiye'de kişi başına gelirin 2.762 dolar artması ve 13.384 dolara yükselmesi öngörülmektedir. Bu veriye göre kişi başına düşen gelir 2023 yılı hedefi olan 25.000 doların oldukça altında kalacaktır. Ayrıca, bu verinin hesabında sayılarınının 10 milyonu aştığı tahmin edilen sığınmacıların dikkate alınmadığı unutulmamalıdır. Dikkate alınması durumunda kişi başına düşen gelir çok daha düşük çıkacaktır.

1.3. KÜRESEL TİCARETTE GELİŞMELER

1989 yılında Doğu Blokunun yıkılmasıyla hem genişlik hem de hız kazanan küreselleşmenin önce küresel finans krizi, sonra da pandemi nedeniyle yavaşladığını hatta sınırına geldiğini söylemek mümkündür. Rusya-Ukrayna savaşı, Ortadoğu'da bitmeyen kaos, yeni jeopolitik fay hatlarının olduğu Çin-Uzakdoğu bölgesindeki gelişmeler küreselleşmenin siyasi boyutta da sınırlarına ulaştığı, yeni bölgesel oluşumların gündeme gelmesi olasılığının arttığına ilişkin işaretler olarak değerlendirilebilir. Yeni bir düzen arayışının varlığı ve bunun olası sonuçlarını dikkate alacak şekilde strateji geliştirmeleri uygun olacaktır. Tablo 1.6'dan görülebileceği gibi;

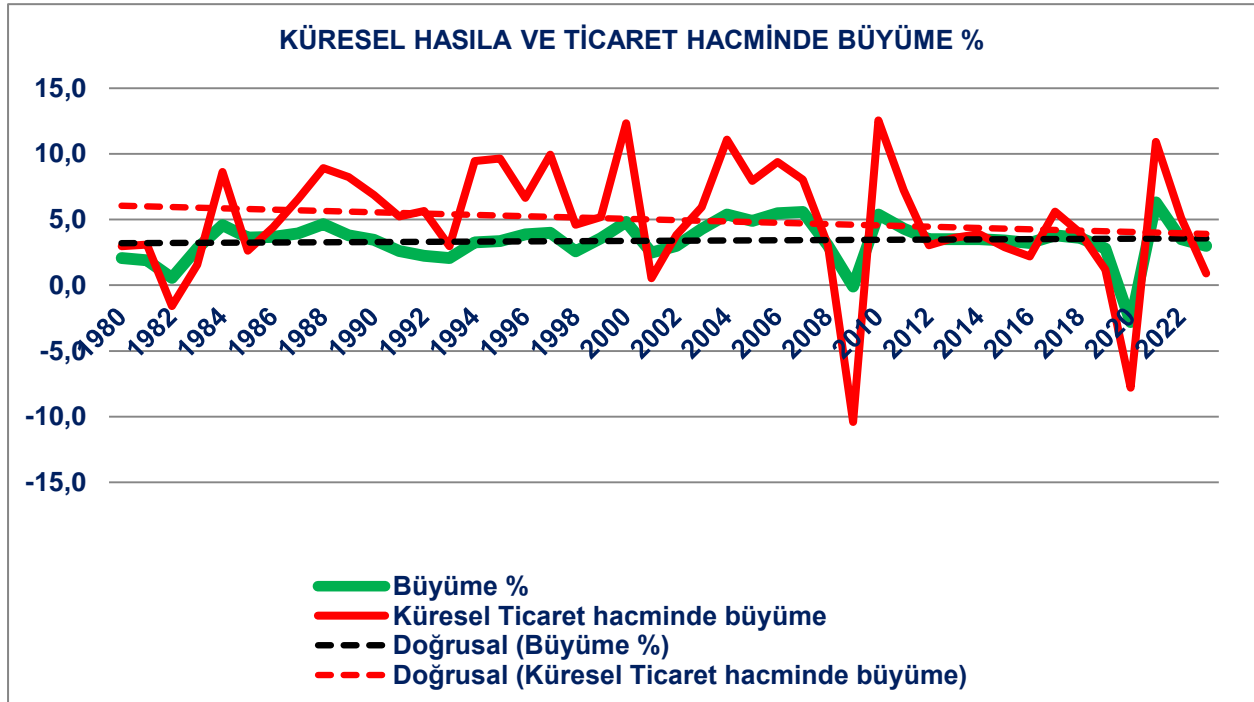
- 2023 yılı sonunda küresel ticaret hacminin sadece binde 9 artması beklenmektedir. Bu hız 2009 ve 2020 yıllarındaki küçülmenin ardından görülen en düşük hızdır. Bir başka deyişle küresel ticaret hacmi; 2009 yılındaki küresel finans krizi ile 2020 yılında karşılaşılan pandemi krizinin ardından en büyük darbeyi 2023 yılında yaşamıştır. Bu gelişmenin gerisinde; gelişmiş ülkelerin enflasyonla mücadele amacıyla talebi kontrol etmeleri kadar gelişmekte olan ülkelerin hızlı artmış dış borçları yanında yeterli dış kaynağa ulaşamamaları nedeniyle ithalatlarını artıramamalarının bulunduğu söylenebilir. Küresel ticaret hacmindeki belirgin yavaşlamaya bağlı olarak 2023 yılında küresel mal ihracatının 23,4, mal ve hizmet ihracatının ise 30,8 trilyon dolar olarak gerçekleşmesi öngörülmektedir. Bu verilere göre mal ve hizmet ihracatının 2023 yılında, 2022 yılına göre, 320 milyar dolar gerilemesi beklenmektedir.

TABLO 1.6: KÜRESEL TİCARETTE GELİŞMELER

GÖSTERGE	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023(T)
Küresel Hasıla (Trilyon Dolar)	81,0	86,1	87,3	85,0	96,5	100,1	104,5
Mal-Hizmet İhracatı (Trilyon Dolar)	22,9	25,1	24,7	22,3	27,9	31,1	30,9
Küresel Mal-Hizmet Ticaret Hacmi (%)	5,6	4,0	1,2	-7,8	10,9	5,1	0,9
Mal İhracatı (Trilyon Dolar)	17,5	19,1	18,5	17,2	21,8	24,2	23,5
İthalat							
Gelişmiş ülkeler	4,8	3,8	2,1	-8,2	10,3	6,7	0,1
Gelişmekte olan ülkeler	7,4	5,1	-0,9	-7,9	11,8	3,2	1,7
İhracat							
Gelişmiş ülkeler	5,0	3,5	1,5	-8,8	9,8	5,3	1,8
Gelişmekte olan ülkeler	6,5	4,2	0,8	-5,1	12,8	4,1	-0,1
Petrol Dışı Mal fiyatlarının Değişimi(%)	6,4	1,3	0,8	6,7	26,3	7,9	-6,3
Petrol fiyatları (Varil/Dolar)	53,0	68,5	61,4	41,8	69,3	96,4	80,5
Petrol fiyatlarında değişim (%)	22,5	29,4	-10,4	-32	65,8	39,2	-16,5

Kaynak: IMF

- 2023 yılında dış ticaret boyutuyla ilgili olarak dikkati çeken bir gelişme de gelişmekte olan ülkelerin ithalatları artarken (yüzde 1,7) ihracatlarının (binde 1) azalmasıdır. Gelişmiş ülkelerde ise adeta tam tersi bir durum ortaya çıkmış, bu ülkeler ihracatlarını yüzde 1,8 oranında artırırken ithalatları sadece binde bir oranında artmıştır. Bu gelişme, gelişmekte olan ülkelerin kaynak ihtiyacı ve dış borç ödemeleri boyutundan sorunla karşılaşmaları anlamına gelebilecektir.
- Küresel ticaret hacmindeki yavaşlamayı açıklamakta kullanılabilecek bir gösterge ise mal fiyatlarındaki gerilemedir. Nitekim 2023 yılında petrol dışı ürün fiyatlarında yüzde 6,3, petrol fiyatlarında ise yüzde 16,5 oranında bir gerileme olmuştur. Petrol fiyatları navlun maliyetlerinin çok önemli bir unsuru olması yanında üretim ve tüketim alanlarının farklılığına bağlı olarak nakliyesi çok fazla yapılan da bir üründür. Dolayısıyla 2023 için hem ticareti yapılan ürünlerin değerinin hem de nakliye maliyetlerinin düştüğü bir yıl tanımlaması yapılabilir.
- Dış ticaretteki gelişmelere daha uzun dönemli olarak bakıldığında, küresel ticaret hacmine ilişkin trend doğrusunun uzun süre üretim artışından daha yüksek seyrettiği ancak son yıllarda belirgin bir şekilde gerilediği anlaşılmaktadır. Özellikle dış kaynağa ve girdilere bağlı olarak üretim ve ihracat yapan ülkelerin/firmaların bu eğilimi dikkate alarak iç/dış pazar yapısını gözden geçirmeleri uygun olacaktır.

Küresel ticaretteki gelişmeleri daha detaylı değerlendirmek için mal ve de hizmet dış ticaretine ilişkin bazı göstergelere Tablo 1.7’de yer verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

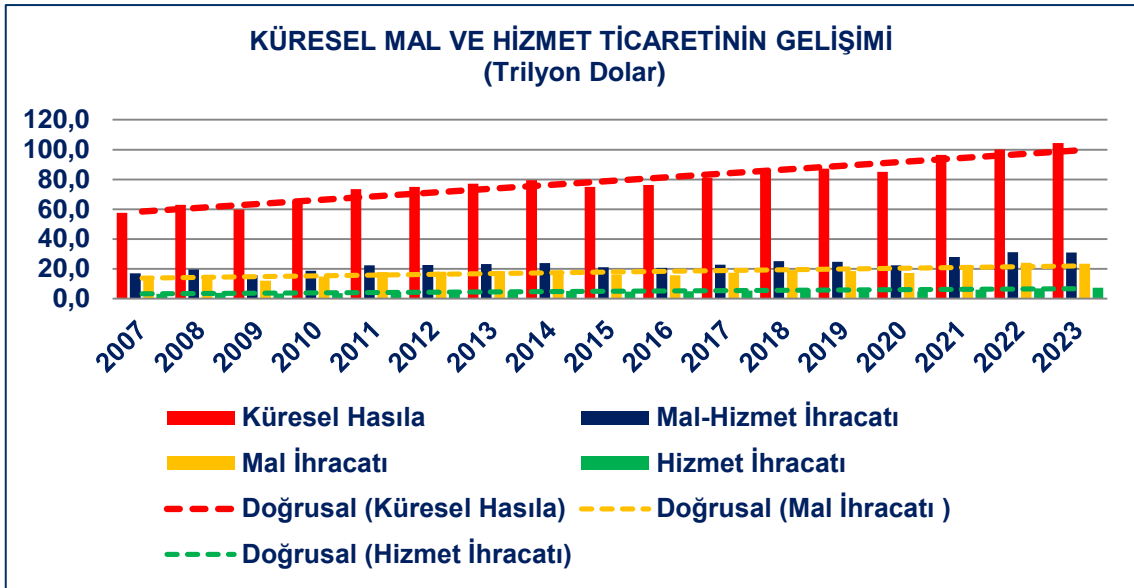
- 2007 yılında 13,7 trilyon dolar olan mal ihracatı 2022 yılında 24,2 trilyon dolar ile rekor kırmış, 2023 yılında ise 700 milyar dolar gerileyerek 23,5 trilyon dolara düşmüştür. Hizmet ihracatı ise 2023 yılında 500 milyar dolar artarak 7,4 trilyon dolara ulaşmıştır. Bu tutar bir rekora işaret etmektedir.

TABLO 1.7: KÜRESEL TİCARETTE GELİŞMELER (Dolar)

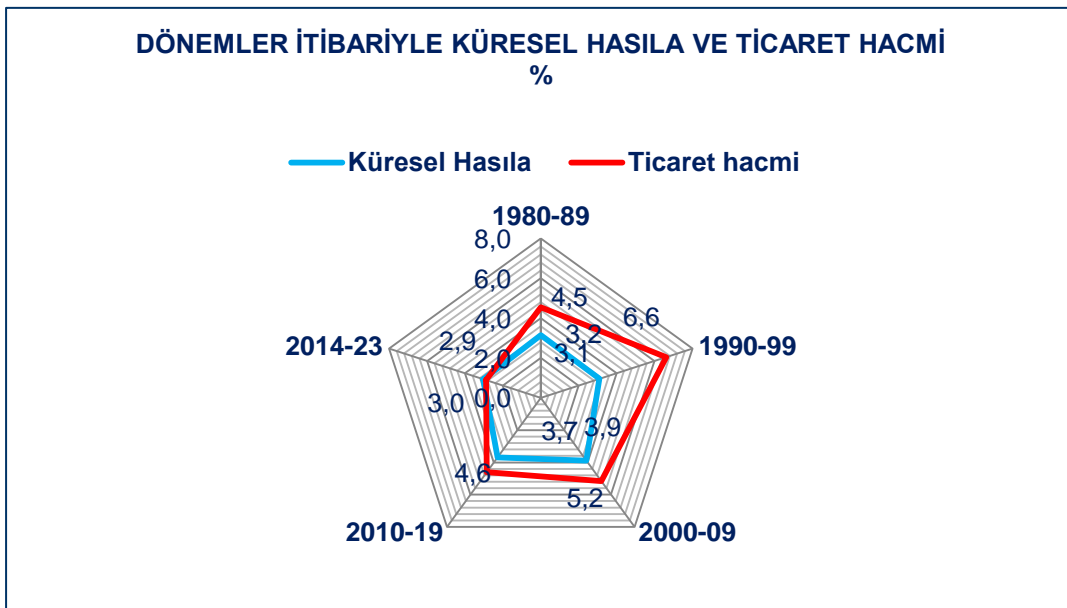
	Küresel Hasıla (A)	Mal İhracatı (B)	(B/A) %	Hizmet İhracatı (C)	(C/A) %	Mal-Hizmet İhracatı (B+C=D)	(D/A) %
2007	57,5	13,7	23,8	3,4	5,9	17,1	29,7
2008	63,0	15,7	24,9	3,9	6,2	19,6	31,1
2009	59,7	12,2	20,4	3,6	6,0	15,8	26,5
2010	65,3	14,9	22,8	3,8	5,8	18,7	28,6
2011	73,4	17,9	24,4	4,4	6,0	22,3	30,4
2012	75,1	18,1	24,1	4,5	6,0	22,6	30,1
2013	77,2	18,5	24,0	4,8	6,2	23,3	30,2
2014	79,4	18,6	23,4	5,2	6,5	23,8	30,0
2015	74,9	16,2	21,6	4,9	6,5	21,1	28,2
2016	76,2	15,7	20,6	5,0	6,6	20,7	27,2
2017	81,0	17,5	21,5	5,5	6,7	22,9	28,3
2018	86,1	19,1	22,2	6,0	7,0	25,1	29,2
2019	87,3	18,5	21,2	6,2	7,1	24,7	28,3
2020	85,0	17,2	20,2	5,1	6,0	22,3	26,2
2021	96,5	21,8	22,6	6,1	6,3	27,9	28,9
2022	100,1	24,2	24,2	6,9	6,9	31,1	31,1
2023	104,5	23,5	22,4	7,4	7,1	30,9	29,6

Kaynak: IMF

- Bu gelişmelere bağlı olarak mal ve hizmet ticaretinin küresel hasılaya oranının 2023 yılında yüzde 29,6 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. Bu oranı “küresel dışa açıklık oranı” olarak tanımlamak mümkündür. Bu oran ülkeler arasında ekonomik gelişmeler kaynaklı olumlu ve olumlu etkileşimlerin oldukça yüksek olacağı anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla küreselleşmenin ticaret yaratıcı olumlu etkileri yanında kriz geçişkenliğini artırması gibi olumsuz etkileri de olabilmektedir.

- 1980-2023 döneminde en yüksek küresel hasıla artışının yüzde 3,9 ile 2000-2009 döneminde gerçekleştiği, izleyen onar yıllık dönemlerde bu hızın düzenli olarak yavaşladığı ve 2014-2023 döneminde yüzde 3 düzeyine gerilediği anlaşılmaktadır. Bu durum dünya geneli ve ülkeler özelinde çevre ve ekolojik dengeler ve dolayısıyla “Yeşil Mutabakat” bağlamında büyümede yeni bir optimum hız ve anlayışa olan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Bu arada küresel mal ve hizmet ticaret hacmindeki en yüksek oranlı artışın yüzde 6,6 ile 1990-1999 döneminde gerçekleştiği ve bu artış hızının da izleyen her 10 yıllık dönemde düzenli olarak gerilediği görülmekte, küreselleşme sürecinin başlangıcında ticaret yaratıcı etkilerin çok güçlü olduğu ve zaman içinde yavaşladığı anlaşılmaktadır.

Bu açıklamalar çerçevesinde 2023 yılında küresel ticarete bir yavaşlama yaşandığı, bu yavaşlamanın, başta Çin, Almanya gibi, dış talep ile büyüyen ülkeleri de yavaşlattığı, dünya ekonomisinin “küreselleşme sonrası” bir aşamaya doğru yöneldiği, ancak buna ilişkin senaryonun da henüz tamamlanamadığı söylenebilir. 20. yüzyılda yaşanan her sistem tıkanıklığının savaşlarla aşılmaya çalışıldığı da dikkate alınarak gerek ülke yönetimlerinin gerekse insanlığın çok daha dikkatli ve bilinçli olması gerekmektedir.

1.4. DÖVİZ KURLARI VE DIŞ DENGEDE GELİŞMELER

Dış ticaret hacmi üzerinde döviz kurları ve çapraz kurların çok önemli etkisi olmaktadır. 2023 yılında döviz kurlarında yaşanan gelişmelerin yer aldığı Tablo 1.8 incelendiğinde;

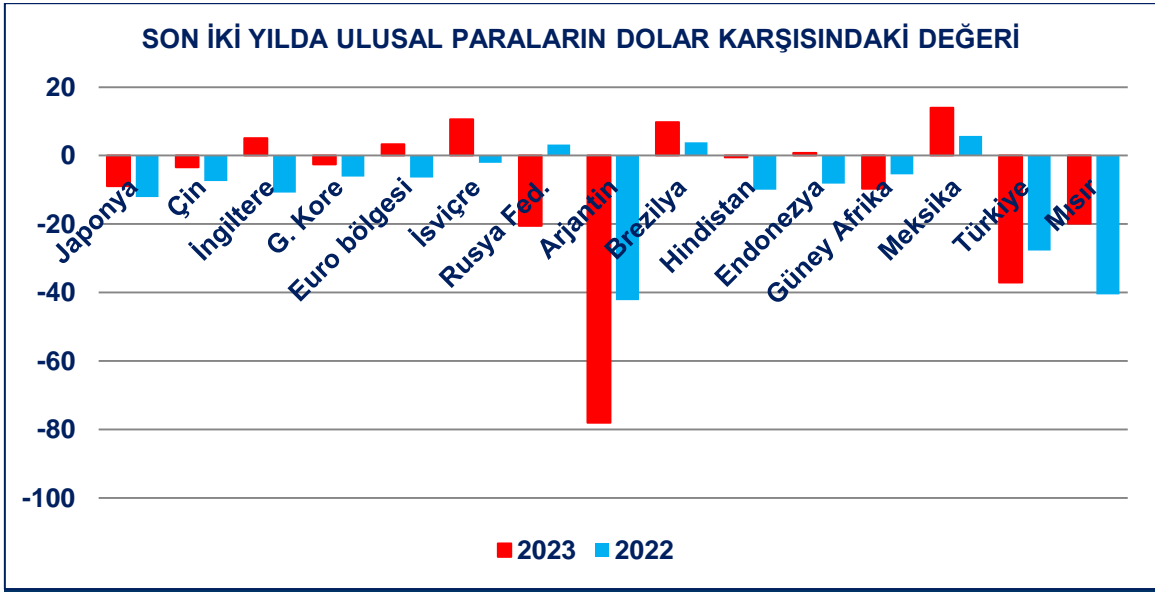
- 2022 yılı sonuna göre 2024 yılının 3 Ocak Aralık tarihi itibarıyla ABD dolarının, birkaç istisna dışında, incelenen ülke paraları karşısında değer kazandığı görülmektedir. ABD doları karşısında parası en fazla değer kaybeden ülkeler, Arjantin (yüzde 78), Türkiye (yüzde 37,1), Rusya (yüzde 20,5) ve Mısır (yüzde 19,9) olmuştur. Bu ülkelerden Arjantin, Türkiye ve Mısır'ın paraları hem 2022 hem de 2023 yılında dolar karşısında önemli oranda değer kaybetmiştir.

TABLO 1.8: BAŞLICA ÜLKELERDE DOLAR KURUNUN GELİŞİMİ

ÜLKE	3 Ocak 2024 itibarıyla	
	Dolar Kuru	Bir yıllık değişim %
Japonya	144	-8,9
Çin	7,14	-3,4
İngiltere	0,79	5,1
G. Kore	1,305	-2,6
Euro bölgesi	0,92	3,3
İsviçre	0,85	10,6
Rusya Fed.	91,8	-20,5
Arjantin	811	-78,0
Brezilya	4,92	9,8
Hindistan	83,3	-0,5
Endonezya	15,480	0,8
Güney Afrika	18,8	-9,7
Mısır	30,9	-19,9
Türkiye	29,8	-37,1

Kaynak: The Economist.com

- 2023 yılında dolar karşısında parası değer kazanan ülkeler ise İsviçre (yüzde 10,6), Brezilya (yüzde 9,8), İngiltere (yüzde 5,1) olmuştur. 2022 yılında dolar karşısındaki değerini yüzde 6,4 oranında kaybeden Euro ise 2023 yılında bu kaybı kısmen geri almış ve yüzde 3,3 oranında değerlenmiştir. Dış ticaretinin bölgesel ve parasal dağılımı itibarıyla Euronun değer kazanması Türkiye ekonomisi açısından olumlu bir gelişme olmuştur.

Döviz kurlarının yani ulusal paraların dolar karşısındaki değerinin enflasyon farklılıkları ve/veya uygulanan para ve kur politikalarına bağlı olarak farklı yönlerde ve farklı düzeylerde değişmesi ülkelerin/firmaların rekabet güçlerini de etkilemektedir. Buna bağlı olarak da ticaret saptırıcı etkiler ortaya çıkabilmekte, ihracat ve ithalat yön değiştirebilmektedir. Dış ticaretteki gelişmeler de nihayetinde cari dengeye yansımaktadır. 2023 yılının bu tür etkilerin ortaya çıkması için uygun iklim ve zemini sağladığını söylemek mümkündür. Bu çerçevede değerlendirmeler yapabilmek amacıyla Tablo 1.9'da seçilmiş ülkelere ilişkin uzun dönemli cari denge istatistikleri verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

- ABD, 2022 yılına göre azalmış olsa da, 795 milyar dolar ile cari açıkta birinciliği 2023 yılında da kimseye kaptırmamıştır. ABD, parası rezerv para olarak tüm ülkelerce kabul edilmeye devam edildikçe, bu açığı sorun edinmeyecek ve potansiyel enflasyonunu diğer ülkelere ihraç etmeye devam edecektir. ABD'nin 1990-2022 yılları arasında toplam 13,4 trilyon dolarlık cari açık vermesi bu savı desteklemektedir.

TABLO 1.9: BAŞLICA ÜLKELERDE CARİ DENGE(Milyar Dolar)

	2021	2022	2023	1990-99	2000-09	2010-19	1990-2022
ABD	-831,4	-971,6	-795,2	-1.214,9	-5.789,0	-4.069,0	-13.473,0
B. KRALLIK	-46,9	-116,1	-122,0	-124,8	-642,6	-1.092,7	-2.109,8
HİNDİSTAN	-38,7	-67,0	-66,8	-44,9	-82,9	-439,8	-649,2
TÜRKİYE	-7,2	-48,4	-48,5	-11,8	-167,8	-362,0	-629,2
BREZİLYA	-46,4	-53,6	-40,6	-137,2	-94,9	-703,9	-1.064,2
FRANSA	10,7	-56,8	-37,5	207,7	50,8	-158,9	10,7
MEKSİKA	-8,3	-18,0	-26,6	-186,9	-100,7	-205,3	-496,8
KANADA	-5,4	-7,0	-20,9	-119,1	99,6	-493,7	-561,0
YUNANİSTAN	-15,3	-22,2	-16,8	-30,0	-232,8	-101,6	-415,7
G. AFRİKA	15,3	-1,8	-9,5	-1,0	-67,1	-129,6	-177,6
ARJANTİN	6,6	-4,3	-3,8	-72,1	36,6	-125,9	-156,3
ENDONEZYA	3,5	12,7	-3,7	-24,1	64,6	-185,6	-133,4
MACARİSTAN	-7,4	-14,5	-1,9	-23,8	-66,8	18,7	-95,6
POLONYA	-9,5	-20,8	8,4	-36,4	-151,3	-127,5	-330,5
İTALYA	65,0	-24,5	15,3	65,3	-213,0	175,3	141,2
G. KORE	85,2	29,8	22,8	-0,4	116,6	669,1	976,2
İSPANYA	11,0	8,7	33,2	-130,0	-714,0	115,5	-700,9
RUSYA	122,1	236,1	63,1	50,7	599,8	632,7	1.676,8
S. ARABİSTAN	44,3	150,8	63,6	-95,5	551,0	639,4	1.267,1
HOLLANDA	124,8	93,1	83,1	154,0	375,6	698,3	1.492,5
JAPONYA	196,8	90,6	141,2	991,5	1.492,0	1.385,3	4.306,2
ALMANYA	329,8	170,8	265,6	-164,1	1.113,4	2.716,1	4.440,1
ÇİN	352,9	401,9	271,4	89,5	1.566,5	1.773,6	4.433,2

Kaynak: IMF

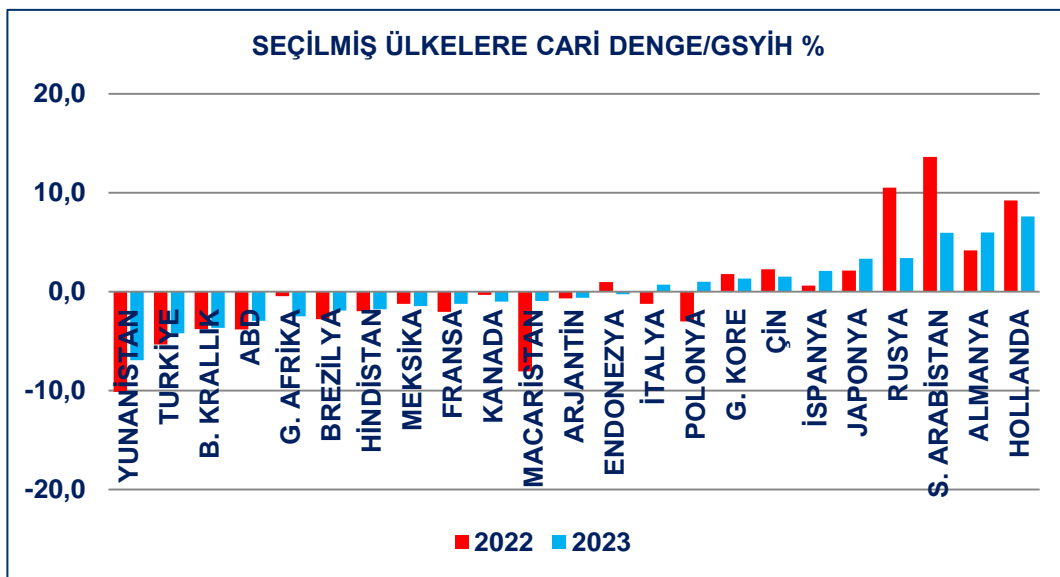
- ABD'nin ardından en fazla cari açık veren ülke ise, yine parası döviz olan ve geniş bir coğrafyada kullanılmaya devam edilen İngiltere'dir. Bu ülkenin 2022 yılına göre açığını artırması ve 2023 yılı sonunda 122 milyar dolar cari açık vermesi beklenmektedir. Bu ülkenin 1990-2022 döneminde verdiği toplam açık ise 2,1 trilyon dolar tutarındadır.
- ABD ve İngiltere'nin ardından 2023 yılı itibarıyla en fazla cari açık vermesi beklenen iki ülke ise Hindistan (66,8 milyar dolar) ve Türkiye'dir (48,5 milyar dolar). Türkiye'nin cari açığa; ikisi parası döviz olan (rezerv para), biri dünyanın en büyük nüfusuna sahip olan ülkelerin ardından gelmesi üzerinde durulması gereken bir konudur.

TABLO 1.10: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE CARİ DENGE/GSYİH (%)

	2021	2022	2023	1990-99	2000-09	2010-19	1990-2022
YUNANİSTAN	-7,1	-10,1	-6,9	-2,4	-8,8	-4,0	-5,3
TÜRKİYE	-0,9	-5,3	-4,2	-0,5	-3,0	-4,2	-2,6
B. KRALLIK	-1,5	-3,8	-3,7	-0,9	-2,6	-3,9	-2,5
ABD	-3,6	-3,8	-3,0	-1,5	-4,6	-2,3	-2,8
G. AFRIKA	3,7	-0,5	-2,5	0,0	-2,1	-3,3	-1,5
BREZİLYA	-2,8	-2,8	-1,9	-1,7	-1,0	-3,2	-2,0
HİNDİSTAN	-1,2	-2,0	-1,8	-1,2	-0,5	-2,1	-1,3
MEKSİKA	-0,6	-1,2	-1,5	-3,9	-1,1	-1,7	-2,0
FRANSA	0,4	-2,0	-1,2	1,4	0,4	-0,6	0,3
KANADA	-0,3	-0,3	-1,0	-2,0	1,2	-2,9	-1,2
MACARİSTAN	-4,1	-8,0	-0,9	-5,5	-6,7	1,5	-3,6
ARJANTİN	1,4	-0,7	-0,6	-2,3	2,2	-2,2	-0,6
ENDONEZYA	0,3	1,0	-0,3	-1,0	2,3	-1,9	-0,1
İTALYA	3,1	-1,2	0,7	0,5	-1,0	0,9	0,3
POLONYA	-1,4	-3,0	1,0	-2,4	-4,6	-2,5	-2,9
G. KORE	4,7	1,8	1,3	0,2	1,4	4,5	2,2
ÇİN	2,0	2,2	1,5	3,0	5,0	1,9	3,2
İSPANYA	0,8	0,6	2,1	-2,2	-6,0	0,9	-2,2
JAPONYA	3,9	2,1	3,3	2,2	3,1	2,7	2,7
RUSYA	6,6	10,5	3,4	2,3	8,4	3,6	5,1
S. ARABİSTAN	5,1	13,6	5,9	-7,0	15,8	8,8	5,8
ALMANYA	7,7	4,2	6,0	-0,7	3,5	7,4	3,7
HOLLANDA	12,1	9,2	7,6	3,8	5,2	8,1	6,0

Kaynak: IMF

- Cari açık boyutunda olduğu gibi cari fazla sıralamasında da ilk sıralarda yer alan ülkeler uzun süredir değişmemiştir. Nitekim, 2023 yılında da Çin (271,4 milyar dolar), Almanya (265,6 milyar dolar) ve Japonya'nın (141,2 milyar dolar) yine büyük tutarlarda cari fazla vermesi beklenmektedir. Bu üç ülkenin her biri de 1990-2022 dönemi toplamında 4,4 trilyon doları aşan tutarda fazla vermiştir.

- Bütçe açığıyla birlikte cari açığın GSYİH'ya oranı ülke riskini değerlendirmekte kullanılan önemli bir göstergelerdir. 2023 yılı itibarıyla, incelenen ülkeler arasında en yüksek cari açık oranına sahip ülkeler sırasıyla Yunanistan (yüzde 6,9), Türkiye (yüzde 4,2) ve İngiltere (yüzde 3,7) olmuştur. Türkiye, dönem ortalamaları itibarıyla 2010-19 döneminde ikinci, 1990-2022 döneminde ise dördüncü sırada yer almıştır. Dolayısıyla Türkiye cari açık boyutuyla dünya ekonomisinde önemli bir yere sahiptir.

1.5. BÜTÇE VE KAMU BORÇLANMA FAİZLERİNDE GELİŞMELER

Daha önce de vurgulandığı gibi, ülkelerin risk analizleri yapılırken cari denge yanında kamu dengelerine de bakılmaktadır. Bir ülkenin hem cari açık hem de bütçe açığı vermesi durumu “ikiz açık” olarak tanımlanmaktadır. 2008-09 yıllarındaki küresel finans krizi ve ardından gelen pandemi neredeyse tüm ülkelerde kamu dengelerinde bozulmaya yol açmıştır. Bu nedenle, 2022'nin ardından 2023 yılı da düzeltme yılı olmaya devam etmiştir. Kamunun ekonomideki yeri ve gelir-gider farklılıklarının boyutlarını ortaya koyabilmek açısından Tablo 1.11'de seçilmiş ülkelere ilişkin istatistiklere yer verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

- 2023 yılı itibarıyla kamu gelirlerinin GSYİH'ya oranının en yüksek olduğu ülkeler sırasıyla; Fransa (yüzde 51,4), İtalya (yüzde 48,8), Yunanistan (yüzde 47,3) Almanya (yüzde 46,4), Hollanda (yüzde 43,2) ve İspanya (yüzde 43,1) olmuştur. Bu sıralama 2000-2022 dönem ortalamaları itibarıyla da genelde geçerlidir. Dolayısıyla Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinin yüksek oranda kamu gelirleri toplamayı da başardıkları söylenebilir. Türkiye'nin bu gösterge bağlamında gelişmiş ülkelerin oldukça gerisinde kaldığı görülmektedir. Kamu gelirlerinin GSYİH'ya oranı yüksek olan ülkelerde kamu harcamalarının da oranı yüksektir. Dolayısıyla bu ülkelerde kamu yüksek miktarda gelir elde etmekte ve harcama yapmaktadır. Bu durum devletin ekonomiyi yönlendirme gücünün de yüksek olması anlamına gelmektedir.
- Yine 2023 yılı itibarıyla kamu gelir-gider farkının negatif olduğu yani sadece bu göstergeler açısından açık veren ülkelerin başında Hindistan (yüzde 8,8), ABD (yüzde 8,2), Brezilya (yüzde 7,1) ve Çin (yüzde 7,1) gelmekte, yüksek kamu geliri toplayan ülkeler bu sıralamada yer almamaktadır. Avrupa ülkelerinde devletin ekonomideki rolünün görece olarak daha geniş ve kamunun daha dengeli olduğu söylenebilir.

TABLO 1.11: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE KAMU GELİR-GİDERLERİ/GSYİH (%)

	GELİR			GİDER			GELİR-GİDER		
	2022	2023(T)	2000-2022	2022	2023	2000-2022	2022	2023(T)	2000-2022
HİNDİSTAN	19,4	19,4	19,2	28,6	28,1	27,6	-9,2	-8,8	-8,3
ABD	32,5	29,3	30,6	36,3	37,5	36,5	-3,7	-8,2	-6,0
BREZİLYA	43,3	41,1	39,7	46,4	48,2	44,3	-3,1	-7,1	-4,7
ÇİN	25,9	26,5	23,2	33,4	33,6	25,8	-7,5	-7,1	-2,7
G. AFRIKA	27,7	26,8	24,6	32,5	33,2	27,6	-4,7	-6,4	-3,0
ROMANYA	31,0	30,7	30,5	36,8	36,9	34,2	-5,8	-6,3	-3,7
JAPONYA	37,2	36,7	31,4	44,1	42,4	37,2	-6,9	-5,6	-5,9
MACARİSTAN	41,6	42,8	44,1	47,8	48,2	48,9	-6,2	-5,5	-4,7
TÜRKİYE	26,4	29,1	31,1	28,1	34,5	35,0	-1,7	-5,4	-3,9
İTALYA	48,8	48,8	45,9	56,7	53,8	49,7	-8,0	-5,0	-3,7
FRANSA	53,5	51,9	51,4	58,3	56,8	55,5	-4,8	-4,9	-4,1
B. KRALLIK	38,8	39,8	35,9	44,3	44,2	40,5	-5,5	-4,5	-4,6
ARJANTİN	33,4	33,8	30,5	37,3	37,8	33,2	-3,8	-4,0	-2,7
İSPANYA	42,4	43,1	38,9	47,1	47,1	43,1	-4,7	-3,9	-4,2
MEKSİKA	24,2	23,8	21,8	28,5	27,7	24,5	-4,3	-3,9	-2,7
RUSYA	34,6	32,4	34,6	36,0	36,1	33,7	-1,4	-3,7	0,9
Y. ZELANDA	39,1	38,5	38,7	42,6	41,9	38,7	-3,5	-3,4	0,0
ALMANYA	47,0	46,4	45,0	49,5	49,3	46,4	-2,5	-2,9	-1,4
BULGARİSTAN	37,4	34,5	34,6	38,2	37,3	35,0	-0,8	-2,8	-0,4
ENDONEZYA	15,2	15,1	16,0	17,5	17,3	17,7	-2,3	-2,2	-1,7
HOLLANDA	43,3	43,2	43,1	43,5	45,2	44,6	-0,1	-2,1	-1,5
YUNANİSTAN	50,2	47,3	44,4	52,5	48,9	50,3	-2,3	-1,6	-5,9
AVUSTURALYA	35,7	36,6	34,8	38,1	38,0	36,8	-2,3	-1,4	-2,0
G. KORE	27,1	24,1	21,4	28,7	25,3	20,2	-1,6	-1,2	1,2
KANADA	40,6	40,7	40,1	41,4	41,4	41,1	-0,8	-0,7	-1,0
S. ARABİSTAN	30,7	29,2	35,5	28,2	29,5	33,3	2,5	-0,3	2,2
İSVİÇRE	32,5	32,0	32,4	31,5	31,9	32,2	0,9	0,1	0,1

Kaynak: IMF

Kamunun ekonomideki konumunu ve etkilerini değerlendirebilmek açısından dikkate alınabilecek diğer göstergeler ise bütçe dengesidir. Tablo 1.12’de seçilmiş ülkelere ilişkin bütçe dengeleri verilmiştir. Bu verilere göre;

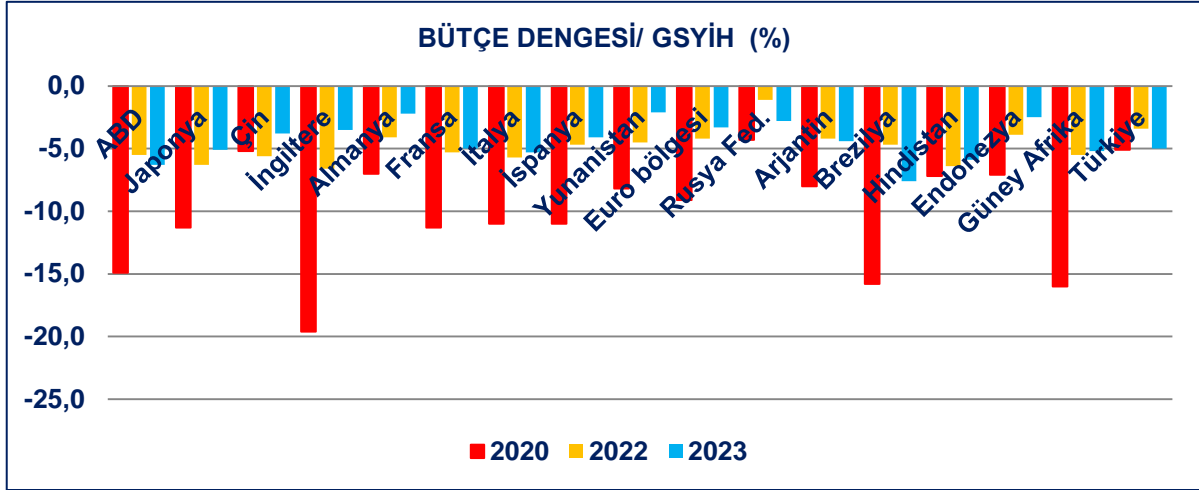
- Tablodaki verilerden pandemi yılı olan 2020’de incelenen tüm ülkelerde bütçe dengelerinde çok ciddi düzeyde bozulma olduğu görülmektedir. Bu konjonktürel gelişmenin ardında 2021 ve 2022 yıllarında bütçe açıkları kontrol altına alınarak azaltılmıştır.

TABLO 1.12: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE BÜTÇE DENGESİ/GSYİH (%)

	2019	2020	2021	2022	2023 (T)
ABD	-4,6	-14,9	-12,4	-5,5	-6,3
Japonya	-2,9	-11,3	-8,9	-6,3	-5,1
Çin	-4,3	-5,2	-4,9	-5,6	-3,8
İngiltere	-2,0	-19,6	-10,9	-6,6	-3,5
Almanya	1,0	-7,0	-6,3	-4,1	-2,2
Fransa	-3,2	-11,3	-8,9	-5,3	-5,0
İtalya	-2,2	-11,0	-9,6	-5,7	-5,3
İspanya	-2,3	-11,0	-8,4	-4,7	-4,1
Yunanistan	0,6	-8,2	-9,8	-4,5	-2,1
Euro bölgesi	--	-9,1	-7,2	-4,2	-3,3
Rusya Fed.	2,3	-4,3	-0,5	-1,1	-2,8
Arjantin	-4,3	-8,0	-4,6	-4,2	-4,4
Brezilya	-5,8	-15,8	-5,8	-4,7	-7,6
Hindistan	-3,9	-7,2	-7,0	-6,4	-5,9
Endonezya	-2,0	-7,1	-6,0	-3,9	-2,5
Güney Afrika	-5,9	-16,0	-8,0	-5,5	-5,2
Türkiye	-3,0	-5,1	-3,0	-3,4	-5,0
Ortalama		-10,1	-7,2	-4,8	-4,4

Kaynak: The Economist.com

- 2023 yılı sonu tahminleri itibarıyla birkaç ülke dışında bütçe açığı oranları azaltılmaya devam edilmiş, yani maliye politikaları normalleştirilmiştir. Bu yılda bütçe açığı/GSYİH oranını artıran ülkeler ABD, Rusya, Arjantin, Brezilya ve Türkiye olmuştur. Ancak bu ülkelerden sadece Türkiye’de bu oran pandemi yılı düzeyine gelmiştir. Bir başka deyişle 2023 yılında bütçe açığını en fazla artıran ülkelere birisi Türkiye olmuştur.

Pandemiyle birlikte kamu açıklarının artması ve bunun küresel düzeyde enflasyonist etkiler yaratması sonucunda faizlerde de artış zorunluluğu doğmuştur. Nitekim Tablo 1.13’de yer alan ve seçilmiş bazı ülkelerin 10 yıllık devlet tahvilleri için ödediği faiz oranlarını gösteren veriler göre;

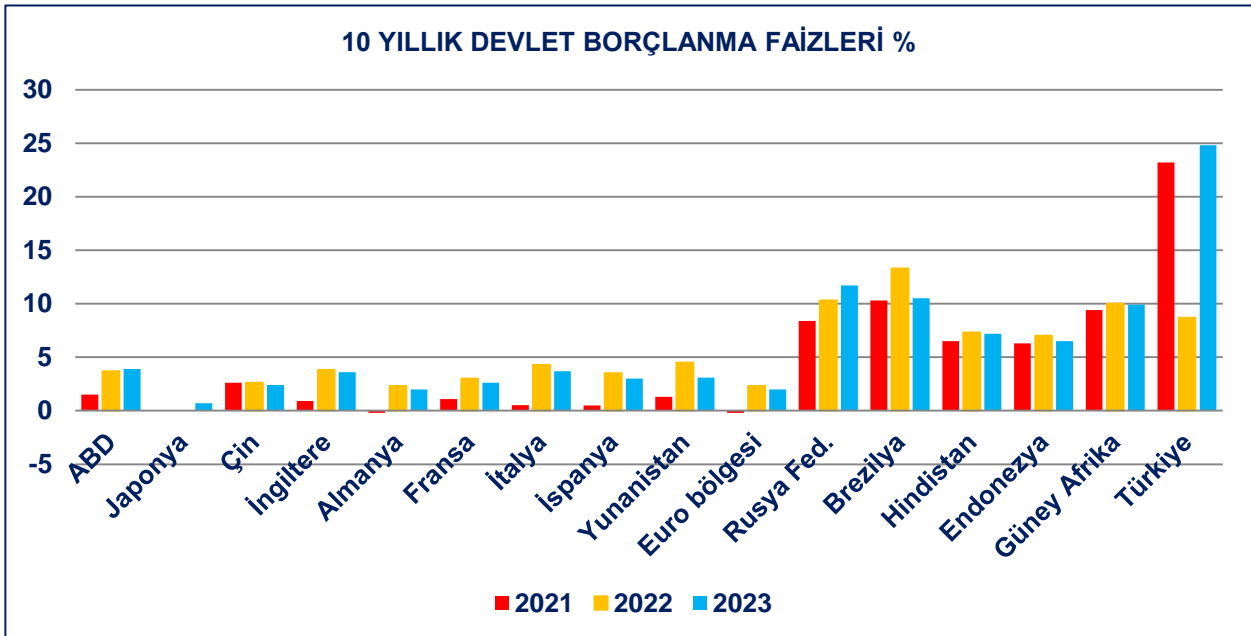
- 2021 ve 2022 yıllarında, incelenen ülkelerde, bazı istisnalar hariç, faizlere belirgin artışlar yaşandığı görülmektedir. 2022 yılında diğer ülkelerde faiz artışları görülürken, faiz indiriminin yaşandığı tek ülke Türkiye olmuştur.

TABLO 1.13: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE KAMU BORÇLANMA FAİZLERİ (%)

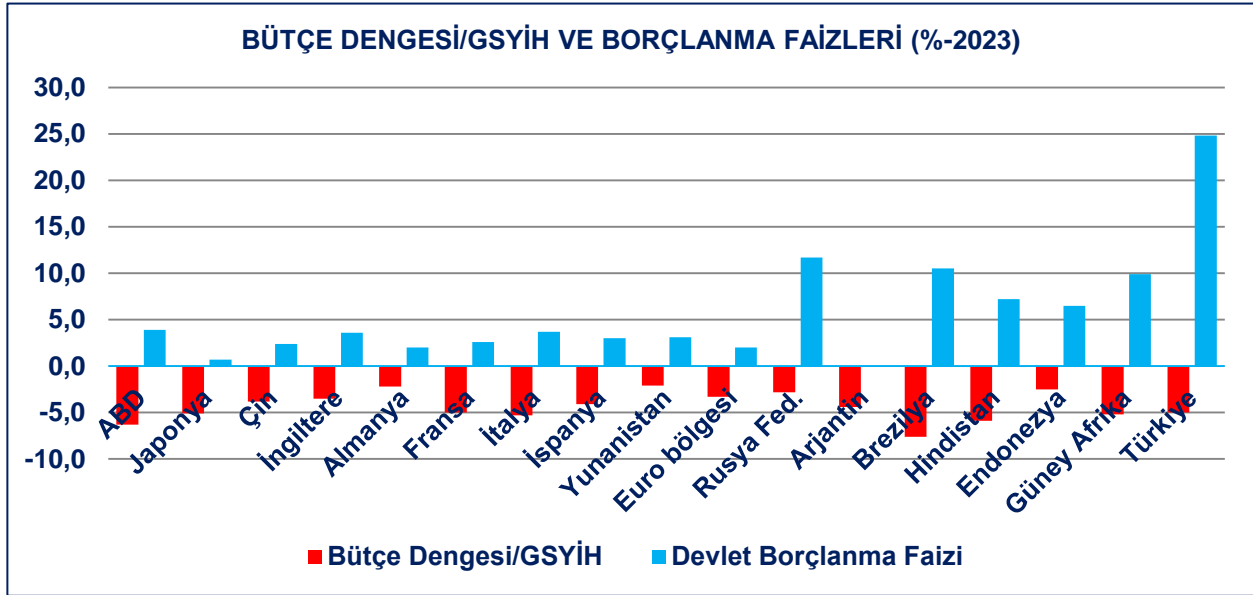
	2020	2021	2022	2023
ABD	0,93	1,5	3,7	3,9
Japonya	0,0	0	--	0,7
Çin	2,9	2,6	2,6	2,4
İngiltere	0,27	0,9	3,8	3,6
Almanya	0,0	-0,2	2,3	2,0
Fransa	0,0	1,1	3,0	2,6
İtalya	0,52	0,52	4,3	3,7
İspanya	0,04	0,5	3,5	3,0
Yunanistan	0,63	1,3	4,5	3,1
Euro bölgesi	0,0	-0,2	2,3	2,0
Rusya Fed.	6,2	8,4	10,3	11,7
Brezilya	2,2	10,3	13,3	10,5
Hindistan	5,9	6,5	7,3	7,2
Endonezya	5,9	6,3	7,0	6,5
Güney Afrika	8,9	9,4	10,0	9,9
Türkiye	12,5	23,2	8,7	24,8

Kaynak: The Economist.com

- 2023 yılında ise incelenen ülkelerin çoğunluğunda faiz indirimi yapılırken Türkiye’de çok yüksek oranlı faiz artışı gerçekleşmiştir. Türkiye’nin dışında 2023 yılında faiz artıran iki ülke ABD (binde 2) ve Rusya (yüzde 1,4) olmuştur.

- Türkiye'nin 2022 yılında yüksek enflasyona rağmen TCMB'nin düşük faiz politikası uygulaması kaynak dağılımında etkinlikten uzaklaşılmasına neden olmuş, bu bozulmayı telafi etmek için 2023 yılında faizlerin çok yüksek oranda artırılması gerekmiştir. Nitekim aşağıdaki grafikten görülebileceği gibi, Türkiye bütçe açığına oranla en yüksek faizi ödeyen ülke konumuna gelmiştir. Bu sebeple, farklı öncelik ve politika tercihlerinin maliyetine 2023 ve sonraki yıllarda katlanılması söz konusu olacaktır.

Kısacası, kamu maliyesi açısından 2023 yılı birçok ülke açısından kamu dengelerinin yeniden daha sağlıklı bir temele oturma çabasına sahne olmuştur. Türkiye ise bu çabalardan farklı bir yönelim göstermiş ve bütçe dengelerinde büyük bir bozulmayla karşılaşmıştır.

1.6 KAMU BORÇLARINDA GELİŞMELER

Devletler kimi zaman kaynak ihtiyaçlarını gidermek kimi zaman da ekonomideki likiditeyi kontrol etmek amacıyla borçlanabilmektedir. Bu çerçevede gelişmekte olan ülkelerin daha çok kamu açıklarını finansa etmek, gelişmiş ülkelerin ise daha çok ekonomideki likidite fazlasını eritmek için borçlandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte, pandemi sürecinde olduğu gibi, gelişmiş ülkeler de konjonktürel ihtiyaçlara cevap verebilmek için borçlanabilmektedir. 2023 yılında bu boyut bağlamında yaşanan gelişmeleri değerlendirebilmek amacıyla kamu brüt borç stokuna ilişkin istatistikler Tablo 1.14 verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

- İncelenen ülkeler arasında borç stoku oranının en yüksek olduğu ülkeler, Yunanistan hariç, dünyanın en büyük ve en gelişmiş ülkeleridir. Nitekim 2023 yılı itibarıyla kamu borç stokunun GSYİH'ya oranının en yüksek olduğu ülkeler, Japonya, İtalya, ABD, Fransa, İspanya, Kanada ve Birleşik Krallık'tır. Bu ülkelerin, B. Krallık hariç, kamu borç stoku oranını 2023 yılında azalttıkları görülmektedir. Bununla birlikte 2020 yılında adeta tüm ülkelerde sıçrama gösteren borç oranlarının henüz pandemi öncesi düzeye gelmekten çok uzak olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla pandeminin bu toksik etkisi ve yan etkileri bir süre daha gündemde kalacaktır.

TABLO 1.14: KAMU BRÜT BORÇ STOKU/GSYİH %

	2001	2020	2021	2022	2023	2023/2022 (%)	2000-2022
JAPONYA	145,1	258,6	255,1	260,1	255,2	-1,9	208,1
YUNANİSTAN	107,1	212,4	200,7	178,1	168,0	-5,7	151,2
İTALYA	108,9	154,9	149,9	144,4	143,7	-0,5	123,7
ABD	53,1	133,5	126,4	121,3	123,3	1,6	91,4
FRANSA	58,3	114,7	113,0	111,8	110,0	-1,6	85,3
İSPANYA	54,1	120,3	116,8	111,6	107,3	-3,9	76,8
KANADA	81,5	118,9	115,1	107,4	106,4	-0,9	86,1
B. KRALLIK	33,8	104,6	105,2	101,9	104,1	2,2	69,2
ARJANTİN	48,0	102,8	80,8	84,7	89,5	5,7	71,7
BREZİLYA	67,3	96,0	90,1	85,3	88,1	3,2	72,0
ÇİN	24,6	70,1	71,8	77,0	83,0	7,8	41,3
HİNDİSTAN	78,7	88,5	83,8	81,0	81,9	1,1	75,0
G. AFRİKA	38,0	68,9	68,8	71,1	73,7	3,6	41,3
MACARİSTAN	52,3	79,3	76,6	73,3	68,7	-6,3	70,0
ALMANYA	58,2	68,7	69,0	66,1	65,9	-0,4	68,7
G. KORE	17,2	48,7	51,3	53,8	54,3	0,9	34,0
MEKSİKA	37,3	58,5	56,9	54,1	52,7	-2,6	45,2
AVUSTURALYA	17,1	57,2	55,9	50,7	51,9	2,4	28,4
ROMANYA	27,4	49,4	51,7	50,5	51,0	1,1	31,7
HOLLANDA	49,5	54,7	51,6	50,1	49,5	-1,1	55,1
Y. ZELANDA	28,2	43,3	47,4	46,4	46,1	-0,8	30,2
İSVİÇRE	51,1	43,2	41,1	40,9	39,5	-3,5	45,4
ENDONEZYA	73,7	39,7	41,1	40,1	39,0	-2,8	36,6
TÜRKİYE	75,5	39,6	41,8	31,7	34,4	8,5	41,3
S. ARABİSTAN	93,1	31,0	28,8	23,8	24,1	1,1	28,1
RUSYA	44,4	19,2	16,5	18,9	21,2	12,3	16,7
BULGARİSTAN	67,1	23,2	22,5	21,8	21,0	-3,9	26,0

Kaynak: IMF

- Diğer taraftan 2023 yılında birçok ülke borç stokunu azaltırken; Rusya, Türkiye, Çin ve Arjantin gibi ülkelerde önemli oranda artış yaşanmıştır. Bu gelişme söz konusu ülkelerde 2023 yılında yaşanan tahvil faizi artışlarının bir gerekçesini de ortaya koymaktadır.

Yani, kamu açıkları ve borçlanması açısından henüz pandemi öncesi koşullara dönülemedi. Bu süreçte Türkiye’de kamu borç stokunun hala düşük düzeylerde bulunması son derece olumlu bir durumdur. Ancak, cari denge ve TCMB rezervlerinin durumu dikkate alındığında Türkiye’nin elinde kalan bu tek çipayı daha güçlü koruması gerektiğine vurgu yapmak gerekmektedir. Ancak 2023 yılında bütçe ve borçlanma boyutunda yaşanan olumsuz gelişmelerin gelecek açısından kaygı yarattığı da bir gerçektir.

1.7. İSTİHDAM VE İŞSİZLİKTE GELİŞMELER

İstihdam ve işsizlik, ekonomik, sosyal ve siyasi yansımaları olabilmesi nedeniyle, tüm ülkelerin gündemindeki önemli bir konudur. Ayrıca üretim desenindeki değişimler ve teknolojinin gelişmesine bağlı olarak işgücü talebindeki artışın yavaşlaması, işsizliğin artma potansiyelinin yükseltilmesi de konunun önemini pekiştirmektedir.

Bunların yanında işgücü arzının niteliği ile işgücü talebinin niteliği arasındaki uyumsuzluk her geçen gün derinleşmektedir. Gelişmiş ülkeler bu ve yaşlı nüfus sorununu nitelikli işgücü ithal ederek çözmeye çalışırken, daha genç bir nüfusa sahip gelişmekte olan ülkeler beyin göçüne engel olamamaktadır. Bu durum hali hazırda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında zaten açık olan refah farkını daha da açmakta, bu da beyin göçünü teşvik etmektedir. Bu sebeple, geçmişte mal, para-sermaye hareketlerini serbestleştirirken işgücünün serbest dolaşımına imkan vermeyen gelişmiş ülkeler, değişen koşullara bağlı olarak kapıyı seçici bir şekilde aralamış görünmektedir. Bu açıklamalar bağlamında işgücü piyasalarından gerek ulusal gerekse küresel boyutta önemli değişimlerin yaşandığı ve yaşanacağı bir döneme girdiğimizi söylemek mümkündür.

İstihdama ilişkin gelişmelerin daha sağlıklı değerlendirilebilmesi için nüfus verilerinin de dikkate alınması uygun olacaktır. Bu amaçla Tablo 1.15’de yer alan veriler incelendiğinde;

- 2022 yılı itibarıyla Hindistan’ın Çin’i geçerek nüfusu en fazla ülke konumuna geldiği görülmektedir. 2023 yılında ise Çin’in nüfusu 353 bin kişi azalırken Hindistan’ın nüfusu 11,4 milyon kişi artmıştır. İncelenen ülkeler arasında Hindistan’ın ardından Endonezya, ABD ve Meksika nüfusu en çok artan ülkeler olmuştur. Türkiye’de 988 bin kişi ile bu ülkeleri izlemiştir.

- İncelenen bu ülkelerde sadece 2023 yılındaki artış 21,7 milyon, 1980-2023 yılları arasındaki artış ise 1,8 milyar kişi olmuştur. Bu şekilde hem nüfusun hem de tüketimin artması insan-doğa, insan-ekolojik denge ilişkilerini bozmaya devam etmektedir. Bu durum bu ilişkilerin yeniden kurgulanması ve doğada yaratılan tahribatın giderilmesi ve dengelerin yeniden sürdürülebilir bir zemine oturtulmasına yönelik başta “Yeşil Mutabakat” olmak üzere çabaların önemini artırmaktadır.

TABLO 1.15 BAŞLICA ÜLKELERDE NÜFUS (Milyon Kişi)

	1980	2000	2020	2021	2022	2023(T)	2023-2022 (Bin kişi)	2023-1980 (Milyon kişi)
HİNDİSTAN	696,8	1.059,6	1.396,4	1.407,6	1.417,2	1.428,6	11.455	731,8
ÇİN	987,1	1.267,4	1.412,1	1.412,6	1.411,8	1.411,4	-353	424,3
ABD	227,6	282,3	331,3	332,3	333,5	335,1	1.613	107,5
ENDONEZYA	147,5	206,3	270,2	272,2	274,9	277,4	2.573	129,9
BREZİLYA	121,2	169,6	201,0	202,0	203,1	204,2	1.183	83,1
RUSYA		146,3	146,2	145,6	143,4	143,2	-238	143,2
MEKSİKA	67,6	98,8	127,8	129,0	130,1	131,2	1.112	63,7
JAPONYA	116,8	126,8	125,8	125,5	125,2	124,6	-550	7,9
TÜRKİYE	45,3	64,7	83,6	84,7	85,3	86,3	988	41,0
ALMANYA	76,8	81,5	83,2	83,2	83,8	83,9	63	7,0
B. KRALLIK	56,3	58,9	67,1	67,3	67,8	68,1	331	11,8
FRANSA	53,7	58,9	65,3	65,5	65,6	65,8	185	12,1
G. AFRİKA	29,1	44,9	59,6	60,1	60,6	61,5	924	32,4
İTALYA	56,4	56,9	59,6	59,2	59,0	58,9	-179	2,5
G. KORE	38,1	47,0	51,8	51,7	51,6	51,6	-70	13,4
İSPANYA	37,7	40,6	47,4	47,3	47,6	47,8	195	10,2
ARJANTİN	28,0	36,8	45,4	45,8	46,3	46,8	463	18,8
KANADA	24,5	30,6	38,0	38,2	38,8	39,8	927	15,3
S. ARABİSTAN	8,4	18,1	31,6	30,8	32,2	32,8	644	24,4
AVUSTURALYA	14,8	19,1	25,6	25,8	26,3	26,6	316	11,8
ROMANYA	22,4	22,5	19,3	19,2	19,0	19,0	-12	-3,4
HOLLANDA	14,1	15,9	17,4	17,5	17,6	17,7	100	3,6
YUNANİSTAN	9,6	10,8	10,7	10,7	10,5	10,5	0	0,9
MACARİSTAN	10,7	10,2	9,8	9,7	9,7	9,7	-18	-1,0
İSVİÇRE	6,3	7,2	8,6	8,7	8,7	8,8	66	2,5
BULGARİSTAN	8,8	8,2	6,9	6,8	6,4	6,4	-39	-2,4
Y. ZELANDA	3,1	3,9	5,1	5,1	5,1	5,2	63	2,1
TOPLAM							21.742	1.894

Kaynak: IMF

- Nüfusun bu şekilde artmaya devam ederken üretim tekniğindeki gelişmelerin sürekli olarak emek tasarruflu olacak şekilde gelişiyor olması; istihdam ve işsizlik alanındaki sorunların artacağını ortaya koymaktadır. İstatistik altyapısının güçlü ve işsizlik oranının çok düşük olduğu bir ülke olarak ABD incelendiğinde, bu ülkede 1980-2023 döneminde nüfusun 107,5 milyon kişi artarken istihdamın 61,7 milyon kişi arttığı görülmektedir. Dolayısıyla işsizlik sorunu gelecek yıllarda daha da belirgin bir hale gelecektir.

- Diğer taraftan Tablo 1.16'dan görülebileceği gibi, 2023 yılında incelenen tüm ülkelerde istihdam artışı yaşanmıştır. Bu yıl içinde ABD'den sonra en çok istihdam artışı İtalya, G. Kore ve Kanada'da gerçekleşmiştir.

TABLO 1.16 BAŞLICA ÜLKELERDE İSTİHDAM (Bin Kişi)

	1980	2000	2020	2021	2022	2023(T)	2023-2022	2023-1980
AVUSTURALYA	6.287	8.899	12.656	13.040	13.607	13.903	296	7.616
KANADA	10.980	14.766	18.047	18.950	19.700	20.088	388	9.108
FRANSA	23.183	24.678	27.415	27.912	28.290	28.290	0	5.107
ALMANYA	34.528	36.065	41.201	41.371	42.428	42.586	158	8.058
YUNANİSTAN	3.880	4.088	3.875	3.928	4.141	4.298	157	418
İTALYA	20.126	21.545	22.385	22.554	23.100	23.513	413	3.387
JAPONYA	55.361	64.458	67.103	67.123	67.227	67.465	238	12.104
G. KORE	13.520	21.173	26.904	27.273	28.089	28.499	410	14.979
HOLLANDA	5.705	7.712	9.116	9.254	9.546	9.630	84	3.925
Y. ZELANDA	1.524	1.799	2.730	2.790	2.868	2.910	42	1.386
PORTEKİZ	4.185	5.057	4.890	4.983	5.086	5.122	36	937
İSPANYA	12.298	15.645	19.202	19.774	20.391	20.731	340	8.433
İSVEÇ	4.219	4.218	5.002	5.059	5.181	5.242	61	1.023
İSVİÇRE	3.166	4.022	5.075	5.104	5.182	5.285	103	2.119
B. KRALLIK	25.086	27.484	32.509	32.407	32.744	32.888	144	7.802
ABD	99.303	136.901	147.813	152.586	158.297	161.020	2.723	61.717

Kaynak: IMF

Tablo 1.17 ise işsizliğe ilişkin veriler yer almaktadır. Buradan görülebileceği gibi;

- İşsizlik, incelenen ülkelerin bazılarında artmış, bazılarında ise gerilemiştir. Ayrıca, artışların da azalışların da büyük oranlara ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum dünya ekonomisindeki genel eğilimlerin önemli ölçüde değişmemiş olmasıyla ilgilidir.

TABLO 1.17: BAŞLICA ÜLKELERDE İŞSİZLİK ORANLARI (%)

	1980	2000	2020	2021	2022	2023(T)	2023-2022
ARJANTİN	3,0	17,1	11,6	8,8	6,8	7,4	0,5
AVUSTURALYA	6,1	6,3	6,5	5,1	3,7	3,7	0,0
BREZİLYA		10,5	13,8	13,2	9,3	8,3	-0,9
BULGARİSTAN		18,1	5,2	5,3	4,2	4,6	0,4
KANADA	7,5	6,8	9,7	7,5	5,3	5,5	0,3
ÇİN			5,2	5,1	5,5	5,3	-0,2
FRANSA	6,3	9,2	8,0	7,9	7,3	7,4	0,0
ALMANYA	3,4	8,0	3,6	3,6	3,1	3,3	0,2
YUNANİSTAN	2,7	11,4	16,3	14,8	12,4	10,8	-1,6
MACARİSTAN	0,6	6,4	4,1	4,1	3,6	3,9	0,3
ENDONEZYA		6,1	7,1	6,5	5,9	5,3	-0,6
İTALYA	7,4	10,1	9,3	9,5	8,1	7,9	-0,2
JAPONYA	2,0	4,7	2,8	2,8	2,6	2,5	-0,1
G. KORE	5,2	4,4	3,9	3,7	2,9	2,7	-0,2
MEKSİKA	1,2	2,2	4,4	4,1	3,3	2,9	-0,4
HOLLANDA	3,4	3,7	4,9	4,2	3,5	3,7	0,2
Y. ZELANDA	4,0	6,2	4,6	3,8	3,3	3,8	0,5
ROMANYA		7,6	6,1	5,6	5,6	5,6	0,0
RUSYA		10,6	5,8	4,8	3,9	3,3	-0,7
S. ARABİSTAN		4,6	7,7	6,6	5,6	--	--
G. AFRİKA	9,2	23,0	29,2	34,3	33,5	32,8	-0,7
İSPANYA	11,0	13,9	15,5	14,8	12,9	11,8	-1,1
İSVİÇRE	0,2	1,8	3,2	3,0	2,2	2,1	-0,1
TÜRKİYE	7,2	6,0	13,0	12,3	10,3	9,9	-0,4
B. KRALLIK	7,1	5,5	4,6	4,5	3,7	4,2	0,5
ABD	7,2	4,0	8,1	5,4	3,6	3,6	-0,1

Kaynak: IMF

- Diğer taraftan 2023 yılında işsizliği en fazla azaltanların Yunanistan (yüzde 1,6) ve İspanya (yüzde 1,1) gibi AB'nin işsizliği en yüksek düzeyde bulunan ülkeler olması dikkati çekmektedir. Bu yılda işsizliğin arttığı ülkeler ise bin de 5 oranı ile Arjantin, Y. Zelanda ve İngiltere (B. Krallık) olmuştur.

- 2023 yılı sonu itibarıyla incelenenler arasında en yüksek işsizlik oranına sahip ülkelerin; G. Afrika Cumhuriyeti (yüzde 32,8), İspanya (yüzde 11,8), Yunanistan (yüzde 10,8) ve Türkiye (yüzde 9,9) olması beklenmektedir.

Bu açıklamalar çerçevesinde 2023'ün istihdam ve işsizlik açısından ne çok büyük bir kazanım ne de çok büyük bir kayıp yılı olmadığı söylenebilir. Ayrıca, ortalama yaşın yüksek olması yani çalışma çağındaki nüfusun sınırlı olmasının ve iş bulma potansiyeli yüksek nitelikli genç göçmen girişine izin vermeleri nedeniyle gelişmiş ülkelerde işsizliğin daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, hem nitelikli işgücünün yurtdışına göçüne engel olamayan hem de işsizliği azaltmak için yeterli yatırım yapamayan gelişmekte olan ülkelerde işsizliğin artacağı ve bunun da ekonomi yanında ciddi sosyal ve siyasi sonuçlar üreteceği açıktır. Bu iki grup arasında bulunan ve hem çok sayıda kayıt dışı çalışan sığınmacıya ev sahipliği yapan hem de ülkeden ciddi beyin göçüne sahne olan Türkiye'nin işgücü ve istihdam konusunda yeni stratejilere ihtiyacı olduğu söylenebilir.

1.8. ENFLASYONDA GELİŞMELER

Küresel finans krizi ve pandemiyle mücadelenin yan etkilerinden biri olan enflasyon tüm ülkeleri az ya da çok etkilemiş, bu sorunun kalıcı hale dönüşmesini istemeyen ülkeler güçlü anti-enflasyonist politikaları devreye almıştır. Bunun sonucunda da 2023; enflasyonla mücadelede önemli kazanımların elde edildiği bir yıl olmuştur. Nitekim Tablo 1.18 incelendiğinde;

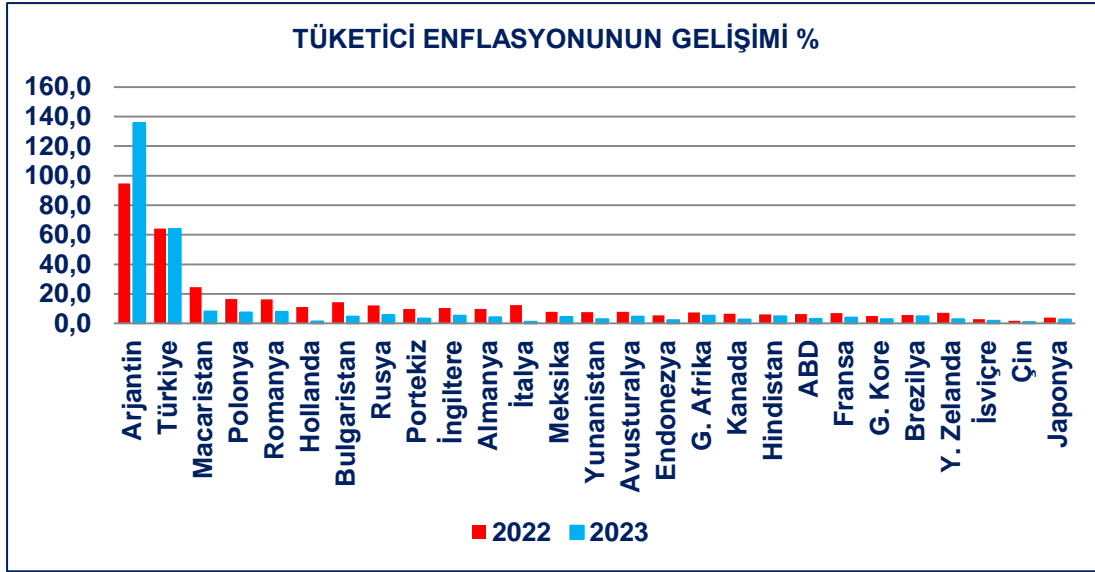
- İncelenen ülkeler içinde 2023 yılında en yüksek tüketici enflasyonunun Arjantin'de olması beklenmektedir. 2010 sonrasında bir türlü ekonomik kriz ikliminden çıkamayan bu ülkenin enflasyon açısından 2023 yılında bir üst platoya yükseldiği görülmektedir. Ayrıca bu ülke, tabloda yer alan ülkeler arasında enflasyonu artırma başarısı gösteren tek ülke konumundadır.

TABLO 1.18: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE YILLIK TÜKETİCİ ENFLASYONU

	2000	2010	2018	2019	2020	2021	2022	2023(T)	2023-2022
Arjantin	-0,7	10,9	47,6	53,8	36,1	50,9	94,8	135,7	40,9
Türkiye	39,0	6,4	20,3	11,8	14,6	36,1	64,3	64,0	-0,3
Macaristan	10,1	4,7	2,7	4,0	2,7	7,4	24,5	8,2	-16,4
Polonya	8,5	3,1	1,1	3,4	2,4	8,6	16,6	7,4	-9,2
Romanya	40,7	8,0	3,3	4,0	2,1	8,2	16,4	7,8	-8,6
Hollanda	3,1	1,8	1,7	2,6	0,8	6,3	11,1	1,4	-9,8
Bulgaristan	11,3	4,5	2,3	3,1	0,0	6,6	14,3	4,7	-9,6
Rusya	20,2	8,8	4,3	3,0	4,9	8,4	12,2	5,7	-6,5
Portekiz	3,8	2,4	0,6	0,4	-0,3	0,0	9,8	3,3	-6,5
İngiltere	0,8	3,7	2,1	1,3	0,6	5,4	10,5	5,2	-5,3
Almanya	2,0	1,8	1,7	1,5	-0,7	5,7	9,8	4,1	-5,7
İtalya	2,7	2,1	1,2	0,5	-0,3	4,2	12,3	1,1	-11,2
Meksika	9,0	4,4	4,8	2,8	3,2	7,4	7,8	4,5	-3,3
Yunanistan	3,7	5,2	0,6	1,1	-2,4	4,4	7,6	2,9	-4,7
Avusturalya	5,8	2,6	1,7	1,8	0,9	3,6	7,8	4,7	-3,1
Endonezya	9,3	7,0	3,2	2,6	1,7	1,9	5,5	2,3	-3,2
G. Afrika	6,5	3,6	4,9	3,7	3,2	5,4	7,4	5,2	-2,2
Kanada	3,1	2,2	2,1	2,1	0,7	4,7	6,6	2,7	-3,9
Hindistan	2,9	9,2	2,5	6,7	4,9	6,3	6,2	4,9	-1,3
ABD	3,4	1,7	1,9	2,1	1,5	7,4	6,4	3,0	-3,4
Fransa	1,8	2,0	1,9	1,6	-0,2	3,3	7,0	4,0	-2,9
G. Kore	2,8	3,0	1,3	0,7	0,6	3,7	5,0	2,9	-2,1
Brezilya	6,0	5,9	3,7	4,3	4,5	10,1	5,8	4,9	-0,9
Y. Zelanda	4,0	4,0	1,9	1,9	1,4	5,9	7,2	2,8	-4,4
İsviçre	1,5	0,5	0,7	0,1	-0,8	1,5	2,9	1,9	-1,0
Çin	1,5	4,6	1,9	4,5	-0,3	1,8	1,8	0,9	-0,9
Japonya	-0,8	-0,3	0,9	0,5	-0,9	0,5	3,9	2,7	-1,2

Kaynak: IMF

- Arjantin'in ardından 2023 yılında enflasyonla mücadelede başarısız olan, daha doğrusu mesafe alamayan tek büyük ülke de Türkiye olmuştur. Nitekim enflasyon 2022 yılındaki düzeyi olan yüzde 64'ü 2023 yılında da sürdürmüştür. Tabloda yer alan ve çoğu da Türkiye'nin ya büyük bir pazarı ya da ciddi rakibi olan ülkelerde enflasyonun tek haneli olması yerli Türkiye'deki üretici ve ihracatçıların işlerinin ne kadar zor olduğunu ortaya koymaktadır.
- Diğer taraftan, geçmiş yıllarda bir şekilde sürdürülebilen bu yapının gerek iç makro ekonomik gerekse küresel koşullar nedeniyle daha fazla devam etmesi olası değildir. Zira Türkiye'nin jeopolitik riskleri ve finansal kırılganları yüksek enflasyonu taşımaya daha fazla imkan vermemektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin enflasyonu bugüne kadar olduğundan daha ciddi ele alması ve bir an önce pazar ve rakip ülkeler düzeyine düşürmesi gerekmektedir.

- Diğer taraftan, 2023 yılı itibarıyla enflasyonla mücadele karnelerine bakıldığında Macaristan, İtalya, Hollanda, Bulgaristan ve Romanya'nın üstün performans gösterdiği, diğer ülkelerin de enflasyonu az ya da çok geriletmeyi başardığı anlaşılmaktadır. Bu durum söz konusu ülkelerin enflasyonun konjonktürel bir nitelikte kalmasına, yapısal kimlik kazanmamasına çaba gösterdiklerini ortaya koymaktadır.

1.9. GIDA FİYATLARINDA GELİŞMELER

Pandemi ve ardından küresel hububat ve yağlı tohumlar arzının önemli aktörleri olan Rusya ve Ukrayna arasındaki savaş gıda fiyatlarında belirgin bir artış yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Bunun yanında küresel iklim değişikliklerinin yarattığı anormal hava koşulları da, çiftçi ürün tercihlerini de etkileyerek, tarımsal ürünlerin arzında istikrarsızlığa yol açmıştır. Dünya genelinde nüfus artışının ve dolayısıyla gıda talebinde artışın devam ettiği koşullarda yaşanan bu gelişmeler gıda fiyatlarında artışı kaçınılmaz kılmıştır. Ancak 2023 yılı bu alanda kısmi iyileşmelere sahne olmuştur. Tablo 1.19'da yer alan Uluslararası Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) verilerine göre;

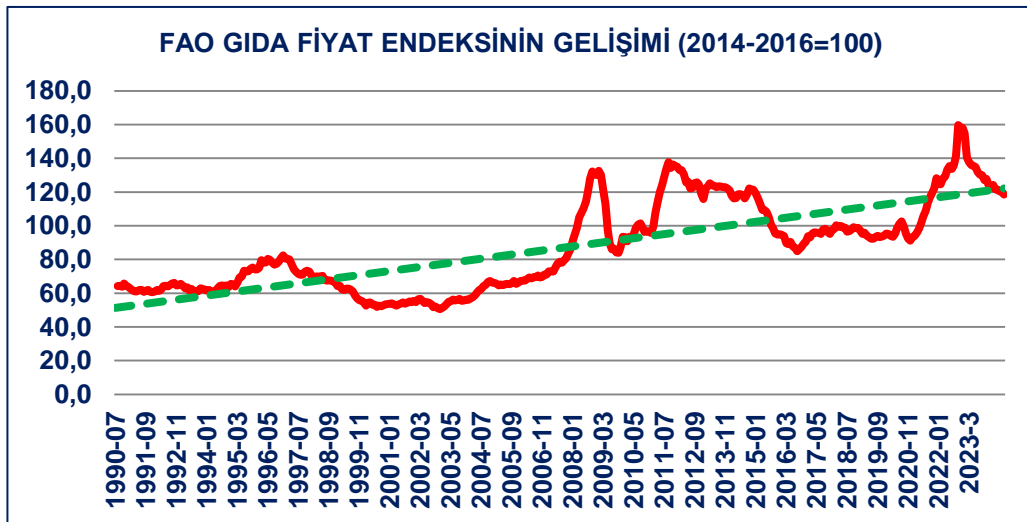
- 1990-2023 döneminde FAO Gıda Fiyatları endeksi en yüksek düzeye; 143,7 ile 2022 yılında ulaşmış, 2023 yılında ise yüzde 13,4 oranında gerileyerek 124 olmuştur. Böylece 2020 yılında pandemiyle birlikte başlayan gıda fiyatları artış eğilimi üç yılın ardından tersine dönmüştür.

TABLO 1.19: FAO GIDA FİYATLARI ENDEKSİ (2014-16=100)

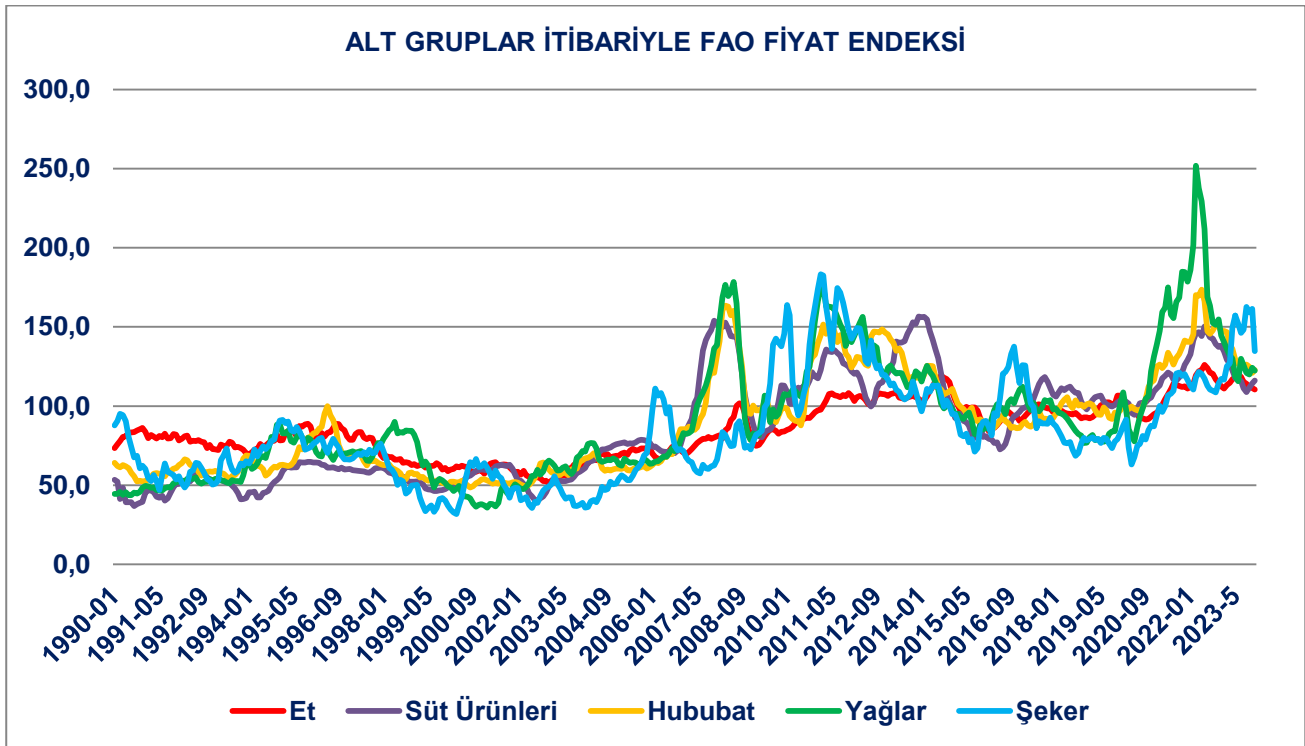
	GENEL	Et	Süt Ürünleri	Hububat	Yağlı Tohumlar	Şeker
1990	63,0	81,5	42,6	58,1	45,5	77,7
1995	76,6	84,6	62,7	70,8	80,0	82,2
2000	53,3	60,3	54,5	51,4	42,9	50,6
2005	67,4	71,8	77,2	60,8	64,4	61,2
2006	72,6	70,5	73,1	71,2	70,5	91,4
2007	94,3	76,9	122,4	100,9	107,3	62,4
2008	117,5	90,2	132,3	137,6	141,1	79,2
2009	91,7	81,2	91,4	97,2	94,4	112,2
2010	106,7	91,0	111,9	107,5	122,0	131,7
2011	131,9	105,3	129,9	142,2	156,5	160,9
2012	122,8	105,0	111,7	137,4	138,3	133,3
2013	120,1	106,2	140,9	129,1	119,5	109,5
2014	115,0	112,2	130,2	115,8	110,6	105,2
2015	93,0	96,7	87,1	95,9	89,9	83,2
2016	91,9	91,0	82,6	88,3	99,4	111,6
2017	98,0	97,7	108,0	91,0	101,9	99,1
2018	95,9	94,9	107,3	100,8	87,8	77,4
2019	95,1	100,0	102,8	96,6	83,2	78,6
2020	98,1	95,5	101,8	103,1	99,4	79,5
2021	125,7	107,7	119,1	131,2	164,9	109,3
2022	143,7	118,8	142,4	154,7	187,8	114,5
2023	124,0	114,6	118,8	130,9	126,3	145,0
2023-22 (%)	-13,7	-3,5	-16,5	-15,4	-32,7	26,7

Kaynak: FAO

- FAO Gıda Fiyat Endeksindeki gerilemeye bağlı olarak fiyatlar, 1990-2023 dönemi verilerinden oluşturulan uzun dönemli eğilim çizgisinin altına inmiştir. Bununla birlikte artış eğiliminin tersine dönmesi için 2024 ve izleyen yıllarda fiyatların düşüş eğilimi sürdürmesi gerekmektedir. Ancak iklim koşulları, girdi maliyetleri ve üretimdeki gelişmelerin böylesi bir süreçte imkan sağlayacağını söylemek de güç görünmektedir.

- Diğer taraftan 2023 yılında alt ürün gruplarında da, şeker hariç fiyat gerilemeleri gerçekleşmiştir. Bu yıl şeker fiyatlarında yüzde 26,7 oranında artış gerçekleşmiş ve böylece FAO Şeker Fiyat Endeksi 1990 sonrası dönemin en yükseğine ulaşmıştır.
- Pandemi ve sonrasındaki Rusya-Ukrayna savaşının ardından tarihi rekorlar kırarak artan ve 1990-2023 dönemi itibarıyla hiçbir FAO alt gıda endeksinin ulaşamadığı 187,8 düzeyine 2022 yılında ulaşan yağlı tohumlarda 2023 yılında; yüzde 32,7 gibi yüksek bir düzeyde gerileme yaşanmıştır. Böylece bu ürünlerin fiyatlarında normalleşme başlamıştır.

- Diğer taraftan 2023 yılında süt ürünleri fiyat endeksi yüzde 16,5, hububat fiyat endeksi yüzde 15,4, et fiyatları yüzde 3,5 oranında gerilemiştir. Dolayısıyla, 2023 yılında, genel enflasyonda olduğu gibi, dünya gıda enflasyonunda belirgin bir gerileme yaşanmıştır.

Özetle, küresel gıda fiyatlarında önceki yıllarda yaşanan artışlar 2023 yılında tersine dönmüş olmakla birlikte hala yüksek düzeyini korumaktadır. Türkiye’de ise küresel gelişmelerin tersine gıda fiyatları artmaya devam etmekte, dengeli beslenme ile yeterli gıdaya ulaşmak konusunda ciddi sorunlar oluşmaktadır. Bu durum da dolaylı olarak firmaların rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü yüksek enflasyonun getirdiği yüksek finansman maliyetler, yüksek gıda fiyatlarının getirdiği yüksek işgücü maliyetleri ile karşılaşılmaktadır.

1.10. TASARRUFLAR VE YATIRIMLARDA GELİŞMELER

Ülke ekonomilerinin gelişiminde tasarruflar ve bunların yatırıma dönüştürülmesi son derece büyük önem taşımaktadır. Bugünün gelişmiş ve hızla gelişen ülkelerinin belirgin özelliği hem tasarruf hem de yatırım oranlarının yüksekliğidir. Bu konuda 2023 yılında yaşanan gelişmeler hakkında bir değerlendirme yapabilmek amacıyla seçilmiş bazı ülkelerin tasarruf oranları Tablo 1.20'de verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

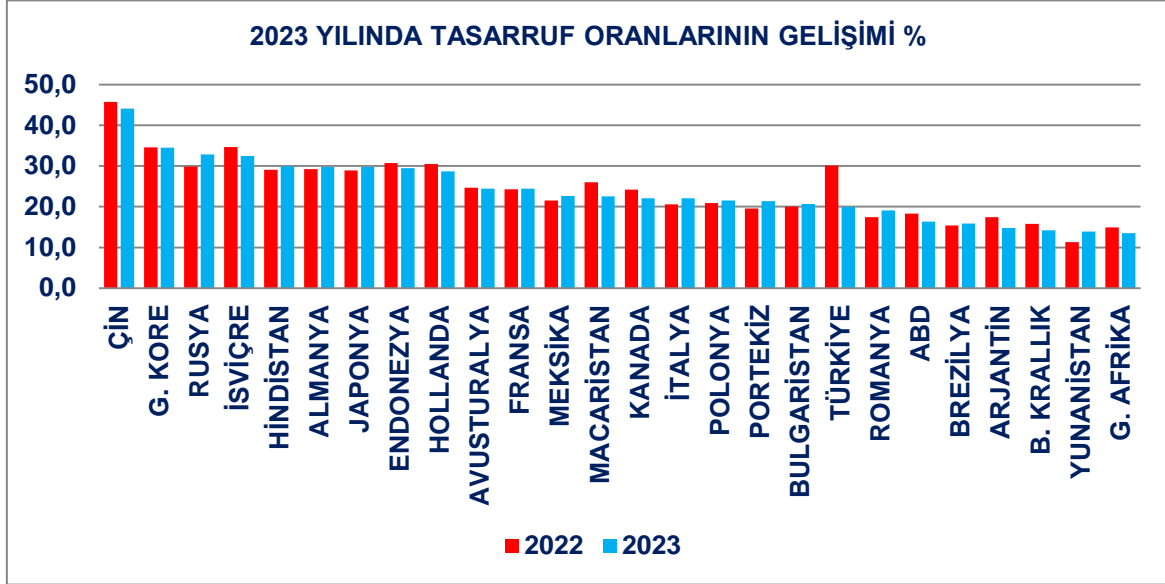
- 2023 yılında da tasarruf oranı yüksek ülkelerin başında Çin, G. Kore, İsviçre ve Rusya gelmektedir. Bu ülkeleri Hindistan, Japonya ve Almanya izlemektedir. Bu ülkeler dünyanın en büyük ekonomileri konumunda olup aralarında sadece ABD bulunmamaktadır. Bu veriler, parası küresel rezerv para olan ABD'nin sahip olduğu bu özel imkan nedeniyle farklı bir konumda olduğu için, kalkınmanın, zenginleşmenin tüketimle değil üretimle olabildiğini ortaya koyması bakımından son derece önemlidir.
- 2023 yılında tasarruf oranı en fazla gerileyen ülke, açık ara Türkiye olmuştur. Zira tasarruf oranları yüzde 10,1 oranında gerilemiştir. Türkiye'yi; yüzde 3,4 ile Macaristan, yüzde 2,7 ile Arjantin izlemiştir.

TABLO 1.20: SEÇİLMİŞ ÜLKELERE İLİŞKİN TASARRUF ORANLARI (%)

	1980	1990	2000	2010	2020	2021	2022	2023	2023-2022
ÇİN	32,6	38,6	35,4	50,9	44,5	45,3	45,7	44,0	-1,7
G. KORE	25,1	39,0	33,9	35,1	36,3	36,8	34,5	34,5	0,0
RUSYA			32,7	24,8	25,8	25,8	29,9	32,8	3,0
İSVİÇRE	33,7	37,9	37,8	39,5	30,1	34,9	34,6	32,4	-2,2
HİNDİSTAN	15,9	23,1	23,7	33,7	29,7	30,0	29,1	29,9	0,9
ALMANYA	21,5	24,3	22,7	25,8	29,0	30,9	29,2	29,8	0,6
JAPONYA	29,7	32,8	31,0	26,4	28,3	29,6	28,9	29,7	0,8
ENDONEZYA	20,4	23,1	24,9	33,6	31,9	31,7	30,7	29,4	-1,3
HOLLANDA	23,1	26,7	24,3	27,2	26,9	33,6	30,4	28,7	-1,8
AVUSTURALYA	21,8	23,0	21,3	23,1	24,5	26,2	24,7	24,4	-0,3
FRANSA	25,2	23,6	23,6	21,3	22,5	25,2	24,2	24,4	0,2
MEKSİKA	23,3	18,4	20,3	22,3	22,2	20,8	21,5	22,6	1,1
MACARİSTAN	27,5	24,9	21,1	20,8	26,1	26,6	26,0	22,5	-3,4
KANADA	20,2	17,9	23,2	19,9	20,1	23,5	24,2	22,1	-2,1
İTALYA	22,7	19,8	20,9	17,3	21,6	23,7	20,5	22,1	1,5
POLONYA	30,9	26,9	18,8	16,0	21,2	20,4	20,9	21,5	0,6
PORTEKİZ	30,6	28,0	17,9	10,7	17,9	19,9	19,5	21,3	1,8
BULGARİSTAN	30,2	25,2	15,9	20,8	20,4	19,2	20,1	20,7	0,6
TÜRKİYE	22,7	21,8	21,3	21,8	27,1	30,6	30,0	20,0	-10,1
ROMANYA	16,2	25,2	19,4	21,8	19,6	18,3	17,4	19,1	1,7
ABD	22,1	18,7	20,7	15,2	19,3	18,0	18,3	16,3	-2,0
BREZİLYA	18,3	19,8	15,1	18,2	14,2	16,6	15,4	15,9	0,5
ARJANTİN	20,7	15,5	12,5	17,3	17,1	19,6	17,5	14,8	-2,7
B. KRALLIK	19,6	20,1	15,9	13,0	14,0	16,4	15,8	14,2	-1,6
YUNANİSTAN	30,6	20,4	14,0	7,9	7,6	11,1	11,3	13,9	2,6
G. AFRİKA	33,4	19,5	14,9	16,3	14,5	16,7	14,9	13,5	-1,4

Kaynak: IMF

- Yüzde 3 ile Rusya, yüzde 2,6 ile Yunanistan, yüzde 1,8 ile Portekiz ve yüzde 1,7 ile de Romanya 2023 yılında tasarruf oranını en fazla artıran ülkeler olmuştur.
- Bu verilere göre incelenen ülkelerde 2023 yılı itibarıyla tasarruf oranlarının ortalama binde 6 oranında gerilemesi beklenmektedir.

Bir ülkede tasarrufların yüksek olması kadar bu tasarrufların doğru üretken yatırımlara kanalize edilebilmesi de önem taşımaktadır. Ayrıca yatırımların küresel ticarete konu olan alanlarda yoğunlaşması gerekmektedir. Seçilmiş ülkeler bazında GSYİH'in ne kadarının yatırımlara yöneltildiği gösteren oranların gelişimi Tablo 1.21'de verilmiştir. Bu oranlar incelendiğinde;

- 2023 yılında da en yüksek yatırım oranına sahip ülkelerin Çin, G. Kore, Hindistan ve Endonezya olduğu görülmektedir.
- Tabloda yer alan ülkelerde 2023 yılında yatırım oranlarının ortalama yüzde 1,1 düzeyinde gerilemesi beklenmektedir. Bu yılda tasarruf oranlarının binde 6 oranında gerilediği dikkate alınır, yatırımlardaki gerilemenin kaynak yetersizliğinden kaynaklanmadığı söylenebilir. Bu sebeple, yatırımlardaki gerilemede küresel yavaşlama, talep yetersizliği, öngörülebilirliğin azalması ve kredi faizlerinin yüksek olması gibi faktörlerin daha etkili olduğu anlaşılmaktadır.

TABLO 1.21: SEÇİLMİŞ ÜLKELERE İLİŞKİN YATIRIM ORANLARI %

	1980	1990	2000	2010	2020	2021	2022	2023	2023-2022
ÇİN	35,0	34,0	33,7	47,0	42,9	43,3	43,5	42,5	-1,0
G. KORE	34,0	39,6	32,9	32,6	31,9	32,3	33,2	33,2	0,0
HİNDİSTAN	19,2	26,0	24,3	36,5	28,8	31,2	31,0	31,7	0,7
ENDONEZYA	31,9	42,5	25,1	32,9	32,3	31,4	29,7	29,7	-0,1
S. ARABİSTAN	20,9	15,7	19,3	30,9	27,7	25,1	27,3	27,4	0,1
JAPONYA	35,0	35,6	28,4	22,6	25,3	25,7	26,7	26,4	-0,3
ROMANYA	28,1	30,5	19,7	27,0	24,5	25,6	26,8	26,4	-0,4
FRANSA	25,7	24,4	22,5	21,9	24,1	24,9	26,3	25,6	-0,7
TÜRKİYE	26,7	24,1	23,7	26,8	31,3	31,4	35,0	24,5	-10,6
İSVİÇRE	34,2	35,0	27,1	25,9	29,7	26,2	24,4	24,4	-0,1
MEKSİKA	29,6	22,5	22,3	23,3	20,2	21,5	22,7	24,1	1,4
AVUSTURALYA	27,1	26,4	25,0	26,3	22,3	23,1	23,3	23,8	0,5
ALMANYA	30,1	27,4	24,5	20,1	22,0	23,2	25,0	23,8	-1,2
RUSYA			16,4	20,7	23,5	23,2	22,3	23,5	1,2
MACARİSTAN	32,5	26,6	28,0	21,1	27,1	30,5	33,8	23,5	-10,4
KANADA	22,4	21,3	20,6	23,5	22,3	23,8	24,5	23,1	-1,4
İTALYA	27,9	22,9	20,9	20,6	17,7	20,7	21,8	21,4	-0,4
HOLLANDA	23,6	24,2	22,6	20,2	21,8	21,5	21,2	21,1	-0,2
YUNANİSTAN	28,6	24,5	25,8	18,0	15,0	18,1	21,4	20,8	-0,6
İSPANYA	22,8	25,7	26,6	22,3	20,5	21,6	21,5	20,7	-0,8
BULGARİSTAN	34,8	29,5	19,0	22,5	20,3	21,1	20,7	20,7	-0,1
ABD	23,3	21,5	23,7	18,7	21,1	21,1	21,6	20,6	-1,0
B. KRALLIK	19,1	23,2	18,2	16,2	17,2	17,9	19,6	17,9	-1,7
BREZİLYA	21,3	18,5	18,9	21,8	16,1	19,4	18,1	17,8	-0,4
G. AFRIKA	29,7	18,2	15,1	17,6	12,5	13,0	15,4	16,0	0,7
ARJANTİN	20,3	11,4	15,3	17,7	16,4	18,2	18,1	15,4	-2,8

Kaynak: IMF

- 2023 yılında; Meksika (yüzde 1,4), Rusya (yüzde 1,2), G. Afrika (binde 7) ve Avustralya (binde 5) dışındaki ülkelerin tamamında yatırım oranları gerilemiştir. Ancak yüzde 10'un üzerindeki gerileme oranları ile Türkiye ve Macaristan dikkat çekmektedir. Türkiye'de bu düzeyde bir yatırım gerilemesinin gerçekleşmesi faiz ve kurlardaki artış, talepte yavaşlama beklentisi ve öngörü sığılığı ile açıklanabilir.

İncelenen ülkelerde tasarruf açığına/fazlasına ilişkin veriler Tablo 1.22.'de verilmiştir. Bu oranların teorik olarak cari açık-fazla/GSYİH oranına eşit olması beklenir. Tablo incelendiğinde;

- Tasarrufların yatırımlardan fazla olduğu ülkelerin daha çok gelişmiş/zengin, yatırımların tasarruflardan daha fazla olduğu ülkelerin ise daha çok gelişmekte olan ülkeler olduğu görülmektedir. Küresel sermaye hareketleri de bu nedenle daha çok gelişmiş ülkelere doğru gerçekleşmektedir.

TABLO 1.22: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE TASARRUF-YATIRIM EŞİTLİĞİ ORANLARI %

	1980	1990	2000	2010	2020	2021	2022	2023
ARJANTİN	0,4	4,1	-2,9	-0,4	0,7	1,4	-0,7	-0,6
AVUSTURALYA	-5,4	-3,4	-3,7	-3,3	2,3	3,1	1,3	0,6
BREZİLYA	-3,0	1,3	-4,0	-3,9	-1,9	-2,8	-2,8	-1,9
BULGARİSTAN	-9,0	-8,0	-3,1	-1,7	0,0	-1,9	-0,7	0,0
KANADA	-2,2	-3,4	2,5	-3,6	-2,2	-0,3	-0,3	-1,0
ÇİN	-2,3	4,6	1,7	3,9	1,7	2,0	2,2	1,5
FRANSA	-0,6	-0,8	1,1	-0,6	-1,6	0,4	-2,0	-1,2
ALMANYA	-8,5	-3,1	-1,8	5,7	7,1	7,7	4,2	6,0
YUNANİSTAN	-3,9	-3,6	-5,9	-10,0	-7,3	-7,1	-10,1	-6,9
MACARİSTAN	-5,0	-1,7	-6,9	0,4	-1,0	-3,9	-7,9	-0,9
HİNDİSTAN	-3,3	-2,9	-0,6	-2,8	0,9	-1,2	-2,0	-1,8
ENDONEZYA	-11,5	-19,4	-0,2	0,7	-0,4	0,3	1,0	-0,3
İTALYA	-5,0	-2,9	-0,3	-3,3	3,9	3,1	-1,2	0,7
JAPONYA	-5,3	-2,8	2,6	3,8	3,0	3,9	2,1	3,3
G. KORE	-8,9	-0,5	1,0	2,6	4,4	4,5	1,3	1,3
MEKSİKA	-7,6	-5,2	-2,5	-0,4	2,0	-0,6	-1,2	-1,5
HOLLANDA	-0,4	2,5	1,7	6,9	5,1	12,1	9,2	7,6
ROMANYA	-12,0	-5,3	-2,6	-5,2	-4,9	-7,2	-9,3	-7,3
RUSYA			16,3	4,1	2,4	6,6	10,5	3,4
S. ARABİSTAN	25,2	-3,5	7,6	12,6	-3,1	5,1	13,6	5,9
G. AFRİKA	3,7	1,2	-0,1	-1,3	1,9	3,7	-0,5	-2,5
İSPANYA	-3,0	-4,1	-4,3	-3,7	0,6	0,8	0,6	2,1
İSVİÇRE	-0,5	3,0	10,5	13,0	0,4	8,6	10,2	8,0
TÜRKİYE	-4,0	-2,3	-2,4	-5,0	-4,3	-0,8	-5,0	-4,5
B. KRALLIK	0,8	-2,8	-1,9	-2,9	-3,2	-1,5	-3,8	-3,7
ABD	-1,3	-2,9	-3,0	-3,5	-1,8	-3,1	-3,3	-4,2

Kaynak: IMF

- 2023 yılı itibarıyla en fazla tasarruf fazlası olması beklenen ülkeler sırasıyla; İsviçre (yüzde 8), Hollanda (yüzde 7,6), Almanya (yüzde 6) ve S. Arabistan'dır (yüzde 5,9).
- Yine bu yıl itibarıyla en fazla tasarruf açığı (yatırım/harcama fazlası) olan ülkelerin ise; Romanya (yüzde 7,3), Yunanistan (yüzde 6,9), Türkiye (yüzde 4,5), ABD (yüzde 4,2) ve İngiltere (yüzde 3,7) olması beklenmektedir.

Özetle, küresel düzeyde ekonomide 2023 yılında yaşanan yavaşlama hem yatırım hem de tasarruf oranlarına yansımıştır. Bu göstergelerde kötüleşmenin gelecek yıllarda da devam etmesi halinde sistemik bir kriz zemini oluşabilecektir.

1.11. BORSALARDA GELİŞMELER

2023 yılı menkul kıymet borsaları açısından oldukça hareketli ve genelde olumlu bir havada geçmiştir. Tablo 1.23'de yer alan ve yıl sonları itibarıyla seçilmiş borsaların ulusal paraları cinsinden getirilerini içeren istatistikler incelendiğinde;

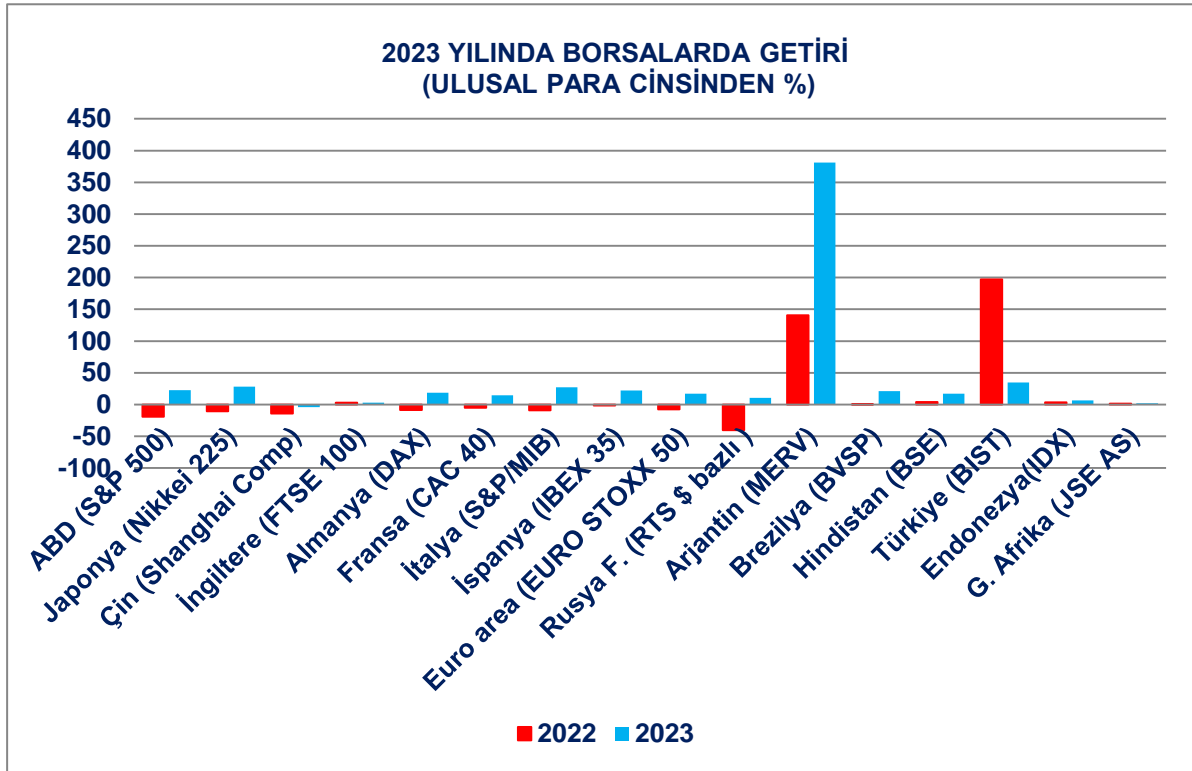
- 2023 yılında incelenen ülkeler içinde borsası nominal olarak kaybettiren tek ülke Çin olmuştur. Böylece Çin ekonomisi büyüme açısından olduğu gibi borsa açısından da ivme kaybetmiştir.

TABLO 1.23: SEÇİLMİŞ BAZI BORSALARDA YILLIK GETİRİLER (Ulusal Para bazında)

	2019	2020	2021	2022	2023	ORT.
ABD (S&P 500)	28,9	15,4	25,1	-19,2	22,5	14,5
Japonya (Nikkei 225)	18,2	16,5	6,9	-10,7	28,2	11,8
Çin (Shanghai Comp)	22,3	10,8	3,5	-14,2	-3,9	3,7
İngiltere (FTSE 100)	12,1	-12,5	16,4	2,7	3,1	4,4
Almanya (DAX)	25,5	3,9	18,6	-8,8	18,8	11,6
Fransa (CAC 40)	26,4	-6,1	32,9	-5,3	14,5	12,5
İtalya (S&P/MIB)	28,3	-5,3	26,7	-9,1	27,0	13,5
İspanya (IBEX 35)	11,8	-14,4	8,9	-1,8	22,2	5,3
Euro area (EURO STOXX 50)	24,8	-4,4	23,6	-7,5	17,3	10,8
Rusya F. (RTS \$ bazlı)	45,3	-9,7	14,3	-40,5	10,6	4,0
Arjantin (MERV)	37,6	23,2	63,7	140,8	381,2	129,3
Brezilya (BVSP)	31,6	3,3	-15,1	0,5	21,1	8,3
Hindistan (BSE)	14,5	15,4	26,1	4,1	17,3	15,5
Türkiye (BIST)	25,4	27,6	35,8	197,3	34,5	64,1
Endonezya (IDX)	1,7	-4,2	11,4	3,5	6,3	3,7
G. Afrika (JSE AS)	8,2	3,8	26,3	1,2	2,0	8,3

Kaynak: The Economist.com

- Bu yılın en çok kazandıran borsaları ise Arjantin ve Türkiye olmuştur. Nitekim ulusal para bazında yatırımcısına; Arjantin borsası yüzde 381, Borsa İstanbul ise yüzde 34,5 oranında getiri sağlamıştır. Ancak her iki ülkede de yaşanan döviz kuru artışları bu kazançları önemli ölçüde eritmiştir. Türkiye ise borsadaki artış kur artışının gerisinde kalmıştır.
- Zorlu ekonomik koşullara sahip bu iki ülkenin ardından; Japonya (yüzde 28,2), İtalya (yüzde 27), ABD (yüzde 22,5), ve İspanya (yüzde 22,2) borsaları en çok kazandıranlar olmuştur.

- Diğer taraftan, 2019-2023 dönemi ortalaması olarak tüm borsaların pozitif getiri sağladığı, Arjantin ve Türkiye'nin yüksek getiride yine ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. Kuşkusuz verileri her ülkenin enflasyon oranı ve döviz kuru değişimleri ile birlikte değerlendirmek gerekecektir.

1.12. KÜRESEL REKABET GÜCÜNDE GELİŞMELER

Ülkeler kendi yurttaşlarına olduğu kadar diğer ülkelere de mal ve hizmet satabilmektedir. Benzer bir durum diğer ülkeler için de geçerlidir. Kuşkusuz her ülkenin üretim potansiyeli ve altyapısı ile dışa açıklık oranları birbirinden farklıdır. Bu nedenle küresel rekabet gücü ve buna etki eden faktörler itibarıyla da ülkeler farklı koşullara sahiptir. Ancak, her ülke rekabet gücünün yüksek olmasını isteyecektir. Tablo 1.24'de yer alan verilere göre;

- 2023 yılı itibarıyla Dünya Rekabet Gücü Endeksi'nde ilk üç sırada Danimarka, İrlanda ve İsviçre yer almaktadır. Bu ülkeleri Singapur, Hollanda, Tayvan ve Hong Kong izlemektedir. Danimarka'nın son iki yıldır ilk sırada yer alırken İsviçre'nin sırasını İrlanda'ya kaptırdığı görülmektedir.
- Dünyanın en büyük ekonomileri olan ABD, Çin, Japonya ve Almanya'nın ilk sıralarda olmaması dikkat çekmektedir. Bu durum büyüklük ile rekabetçilik arasındaki ilişkinin zayıflaması anlamına da gelmektedir.

TABLO 1.24: DÜNYA REKABET GÜCÜ SIRALAMASI

ÜLKE	2021	2022	2023	ÜLKE	2021	2022	2023	ÜLKE	2021	2022	2023
İsviçre	1	2	3	G. Kore	23	27	28	Rusya	45	-	-
İsveç	2	4	6	Belçika	24	21	13	Yunanistan	46	47	49
Danimarka	3	1	1	Malezya	25	32	27	Polonya	47	50	43
Hollanda	4	6	5	Estonya	26	22	26	Romanya	48	51	48
Singapur	5	3	4	İsrail	27	25	23	Ürdün	49	56	54
Norveç	6	9	14	Tayland	28	33	30	Slovakya	50	49	53
Hong Kong	7	5	7	Fransa	29	28	33	Türkiye	51	52	47
Tayvan	8	7	6	Litvanya	30	29	32	Filipinler	52	48	52
BAE	9	12	10	Japonya	31	34	35	Bulgaristan	53	53	57
ABD	10	10	9	Arabistan	32	24	17	Ukrayna	54	-	-
Finlandiya	11	8	11	G. Kıbrıs	33	40	45	Meksika	55	55	56
Lüksemburg	12	13	20	Çekya	33	26	18	Kolombiya	56	57	58
İrlanda	13	11	2	Kazakistan	35	43	37	Brezilya	57	59	60
Kanada	14	14	15	Portekiz	36	42	39	Peru	58	54	55
Almanya	15	15	22	Endonezya	37	44	34	Hırvatistan	59	46	50
Çin	16	17	21	Letonya	38	35	51	Moğolistan	60	61	62
Katar	17	18	12	İspanya	39	36	36	Botsvana	61	58	59
B. Krallık	18	23	29	Slovenya	40	38	42	G. Afrika	62	60	61
Avusturya	19	20	24	İtalya	41	41	41	Arjantin	63	62	63
Y. Zelanda	20	31	31	Macaristan	42	39	46	Venezuela	64	63	64
İzlanda	21	16	16	Hindistan	43	37	40				
Avustralya	22	19	19	Şili	44	45	44				

Kaynak: IMD, World Competitiveness Center

- Küresel rekabet gücü sıralamasında yer alan 64 ülke arasında oldukça geri sıralarda bulunan Türkiye, 2023 yılında dört basamak yükselerek 47. sıraya yükselmiştir. Ancak, bu yükselişi yeterli görmemek ve ilk 20 ülke arasında konumlanmaya imkan verecek koşulları oluşturmak gerekmektedir. Bunun için de bilim, teknoloji ve inovatif ürünler boyutundan çok yoğun ve sistemli çabalar harcanmalıdır.
- Diğer taraftan Dünya Rekabet Gücü Endeksinin oluşturulmasında; ekonomik performans, Kamu/yönetim etkinliği, iş dünyasının etkinliği ve altyapı olmak üzere dört alt endeksi bulunmaktadır. Bu alt endekslerde Türkiye'nin durumu incelendiğinde 2023 yılı itibarıyla Ekonomik Performansta 43., Kamu/yönetim Etkinliğinde 57., İş Dünyasının Etkinliğinde 44. ve Altyapı boyutunda 48. Sırada bulunduğu anlaşılmaktadır. 2022 yılına göre Türkiye'nin Ekonomik Performans sıralamasında gerilediği, diğer boyutlarda yükseldiği görülmektedir.

Dünya Rekabet Gücü Sıralaması alt endekslerinin yanında ayrıca Dünya Dijital Rekabet Gücü Endeksi ile Dünya Yetenek Endeksi'ne ilişkin verilerin bulunduğu Tablo 1.25 incelendiğinde;

- Türkiye'nin 2023 yılı itibarıyla Dijital Rekabet Gücü sıralamasında 53. sırada yer aldığı görülmektedir. Önceki yıllarda Türkiye 44. sıraya kadar yükselmiş olsa da, bu sırasını koruyamamıştır. Bu göstergenin alt endekslerden Bilgide 61., Teknoloji'de 55. ve Geleceğe Hazır Olmada 44. sırada olması Türkiye'nin gideceği yolun uzun olduğunu ancak öncelikle yolun net bir şekilde tanımlanmasına ihtiyacı bulunduğunu ortaya koymaktadır.
- Bu endekste 2023 yılı itibarıyla ilk sıralarda yer alan ülkeler ise; ABD, Hollanda, Singapur, Danimarka, İsviçre ve G. Kore'dir. Türkiye'nin çok farklı konumlarda bulunan ve farklı koşullara sahip olan bu ülkelerin deneyimlerinden faydalanması uygun olacaktır.

TABLO 1.25: FARKLI ENDEKSLERDE TÜRKİYE'NİN DURUMU

DÜNYA REKABET GÜCÜ SIRALAMASI (64 ÜLKE)							
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
GENEL SIRA	47	46	51	46	51	52	47
EKONOMİK PERFORMANS	43	52	51	57	46	37	43
KAMU/YÖNETİM ETKİNLİĞİ	41	45	55	51	60	58	57
İŞ DÜNYASININ ETKİNLİĞİ	43	41	48	36	46	55	44
ALTYAPI	48	50	46	43	46	50	48
DÜNYA DİJİTAL REKABET GÜCÜ SIRALAMASI (64 ÜLKE)							
GENEL	52	52	52	44	48	54	53
BİLGİ	60	59	60	56	57	59	61
Yetenek	49	49	52	38	49	47	51
Eğitim-Öğretim	63	62	63	62	63	63	63
Bilimsel yoğunlaşma)	48	48	43	45	41	41	41
TEKNOLOJİ	49	45	48	42	52	54	55
Yasal çerçeve	40	37	38	34	41	44	40
Sermaye	47	41	56	51	60	60	60
Teknolojik yapı	51	51	50	51	48	52	53
GELECEĞE HAZIR OLMA	40	42	41	34	41	44	44
Uyumlu davranışlar	36	42	38	32	34	42	40
İş becerisi	39	42	44	20	29	42	35
IT entegrasyonu	51	50	48	42	47	54	55
DÜNYA YETENEK SIRALAMASI (64 ÜLKE)							
GENEL	53	51	58	46	53	53	49
YATIRIM VE GELİŞME	52	58	58	46	52	51	51
ÇEKİCİLİK	51	50	53	46	56	57	44
HAZIRLIKLI OLMA	51	48	56	41	55	50	43

Kaynak: IMD, World Competitiveness Center

- Bir diğer gösterge olan Dünya Yetenek Sıralaması'nda Türkiye, mesafe almış olsa da, oldukça gerilerde bulunmaktadır. Nitekim 2023 yılında Türkiye dört basamak ilerlemiş, 64 ülke içinde ancak 49. sıraya gelebilmiştir.

- Bu endekste 2023 yılı itibarıyla ilk sıralarda yer alan ülkeler ise İsviçre, Lüksemburg, İzlanda, Belçika, Hollanda'dır. Bu sıralama dünya ekonomisinde gelecekte etkin olacak ülkelere ilişkin bir fikir de vermektedir. Yetişmiş nitelikli beyinlerini gelişmiş ülkelere kaptıran Türkiye açısından ise endişe duymak gerekmektedir.

2023 yılında yaşanan gelişmelerin ana hatlarıyla değerlendirildiği bu bölümde dünya ekonomisinin gerek üretim gerekse ticaret açısından pek de parlak olmayan bir yılı geride bıraktığı anlaşılmıştır. Ayrıca sistemdeki sistemik sorunların yanında tekil ülkelerdeki yapısal sorunların gelecek yılın ve geleceğin daha iyi olabileceğine ilişkin güçlü sinyaller vermediği görülmüştür. Bu sebeple, dünya ekonomisinin yeniden ve daha çok küreselleşme ile bölgeselleşme arasında adeta bir yol ayrımında olduğu söylenebilir.

II. BÖLÜM 2023 YILINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ

Bu bölümde küresel boyutta üretim ve ticarete yavaşlamanın yaşandığı, enflasyonla mücadelede mesafenin alındığı 2023 yılında Türkiye ekonomisindeki gelişmelerin analizi yapılacaktır.

2.1. 2022 YILINDAN KALAN MİRAS VE GELİŞMELERE GENEL BİR BAKIŞ

Türkiye ekonomisi 2022 yılına, 2021 yılından aldığı faiz ve kur şoku ile girerken 2023 yılına da bu şokun artçı yansımaları ve genel seçim bilinmezliği ile girmiştir. 2023 yılının devraldığı ekonomik mirasa ilişkin değerlendirme yapmaya imkan verecek temel istatistikler Tablo 2.1’de verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

- Ekonomi 2022 yılında yüzde 5,5 oranında büyümüş, bunun sonucunda GSYİH TL bazında 15 trilyon TL’ye, dolar bazında ise 905,8 milyar dolara yükselmiştir. Bu çerçevede, büyüme açısından 2023 yılına yüksek bir düzey ile baz etkisi bırakılmıştır.
- Bu yılın sonunda işgücüne katılım oranı yüzde 53,1’e yükselirken istihdam düzeyinde 30,7 milyon kişi ile tarihi rekor kırılmış, işsizlik yüzde 10,4’e gerilemiştir. Bu oran ise 2015 yılı sonrasının en düşük oranı olmuştur.
- Üretim ve istihdam boyutunda olumlu gelişmeler yaşanırken 2022 yılında cari açık 49 milyar dolara, dış ticaret açığı da rekor kırarak 109,5 milyar dolara ulaşmıştır. Böylece Türkiye ekonomisinin dışa bağımlılığının yan etkileri bir kez daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, dış denge boyutunda 2023 yılına tanıdık bir sorun devredilmiştir.

TABLO 2.1: 2022 YILI SONUNDA GENEL EKONOMİK DURUM

	2005	2010	2015	2019	2020	2021	2022
GSYH (Yıllık Reel Yüzde Değişim)	9,0	8,4	6,1	0,8	1,9	11,4	5,5
GSYH (Cari Fiyatlarla, Milyar TL)	680,3	1.167,7	2.350,9	4.317,8	5.048,6	7.256,1	15.011,8
GSYH (Milyon \$)	504.754	777.461	867.071	760.359	717.141	807.924	905.814
İstihdam (Bin Kişi)	19.633	21.858	26.621	28.080	26.695	28.797	30.752
İşgücüne Katılım Oranı	44,9	46,5	51,3	53,0	49,1	51,4	53,1
İşsizlik Oranı	9,5	11,1	10,3	13,7	13,1	12,0	10,4
Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)	-20.980	-44.620	-26.625	10.796	-31.888	-7.232	-49.086
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-43.298	-71.661	-62.637	-29.512	-49.879	-46.211	-109.539
İhracat (FOB, Milyon \$)	73.476	113.883	150.982	180.833	169.638	225.214	254.172
İthalat (CIF, Milyon\$)	116.774	185.544	213.619	210.345	219.517	271.426	363.711
M. Yönetim Bütçe Gelir (Milyar TL)	138,0	254,3	482,8	875,3	1.028,4	1.402,0	2.800,1
M. Yönetim Bütçe Gider (Milyar TL)	146,1	294,4	506,3	1.000,0	1.203,7	1.603,5	2.942,7
M.Yönetim Bütçe Dengesi (Milyar TL)	-8,1	-40,1	-23,5	-124,7	-175,3	-201,5	-142,7
M. Yönetim Toplam Borç Stoku (Milyar TL)	331,9	474,1	678,2	1.329,1	1.812,8	2.747,8	4.035,4
M. Yönetim İç Borç Stoku (Milyar TL)	244,8	352,8	440,1	755,1	1.060,4	1.321,2	1.905,3
M. Yönetim Dış Borç Stoku (Milyar TL)	87,2	120,7	238,1	574,0	752,5	1426,6	2.130,1
B. Sermaye Yeterlilik Oranı (Yüzde)	23,7	19,0	15,6	18,4	18,7	18,4	19,5
M3 (Yıllık Yüzde Değişim)		18,3	16,5	29,5	32,8	51,1	64,1
Kredi Hacmi (Milyar TL)	160,5	535,3	1.484,4	2.652,3	3.575,9	4.899,6	7.568,3
TCMB 1 Hafta Vadeli Repo Faiz Oranları	-	6,50	7,50	12,00	17,00	14,00	9,00
TÜFE (Yıllık Yüzde Değişim)	7,72	6,40	8,81	11,84	14,60	36,08	64,27
Yİ-ÜFE (Yıllık Yüzde Değişim)	2,66	8,87	5,71	7,36	25,15	79,89	97,72
Dönem Sonu Dolar Kuru (TL)	1,34	1,55	2,91	5,94	7,34	12,98	18,70
Dönem Sonu Euro Kuru (TL)	1,59	2,05	3,18	6,65	9,01	14,68	19,88

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, TÜİK, TCMB, BDDK

- Ekonominin hızlı büyümesi ve ithalattaki büyük oranlı artışa bağlı olarak kamu gelirlerinin giderlerden daha fazla artması sonucunda bütçe açığı 2022 yılında yüzde 29,2 oranında gerilemiş ve 142,6 milyar TL olmuştur. Bu doğrultuda, 2023 yılına göreli olarak iyileşmiş bir bütçe dengesi ile başlanmıştır. Ancak 2022 yılı sonunda yaklaşık yüzde 47 oranında artan ve 4 trilyon TL'yi aşan kamu toplam borç stokuyla hem çevrilmesi hem de oluşacak faiz yükünün ödenmesi boyutundan 2023 yılına kötü bir miras bırakılmıştır.
- 2023 yılına devreden önemli ve olumlu gelişme; bankacılık sektörüne ilişkin kritik bir gösterge olan sermaye yeterlilik oranının artarak yüzde 18,4'ten yüzde 19,5'e yükselmesi olmuştur.
- 2022 yılı sonunda en geniş para arzı tanımı olan M3 yüzde 64,1 oranında artmıştır. Bu artışın 2022 yılı tüketici enflasyonu (TÜFE) ile aynı oranda olması dikkati çekmektedir.
- Dolar ve Euro kuru 2022 yılını 18,70 TL ve 19,88 TL düzeyinde kapatmıştır. Bu veriler dolar için yüzde 44,1, Euro için ise yüzde 35,4 düzeyinde artışa karşılık gelmektedir.

- İhracat artışı ve ithalatın yavaşlaması açısından olumlu olabilecek bu kur artışları, ne yazık ki, enflasyonun daha yüksek gerçekleşmiş olması nedeniyle, ithalatın yüzde 24, ihracatın ise sadece yüzde 12 artmasına neden olmuştur.

Özetle, 2022 yılından 2023 yılına devreden miras pek de parlak değildi. Bu açıdan, ekonomi yönetimini oldukça zorlu bir süreç bekliyordu. 2023 yılı Mayıs ayında yapılacak genel seçimler nedeniyle ekonominin gerektiği radikal kararların alınması siyasi öncelikler nedeniyle kolay olmayacaktı.

Böylesi bir ortamda girilen 2023 yılının ilk beş ayı seçim ikliminde geçmiş, ekonomide mevcut uygulamalar genel olarak devam ettirilmiştir. Bu arada etkileri uzun döneme yayılması beklenen EYT düzenlemesi yapılmış ve iki milyonu aşkın insanın emekli olmasının önü açılmıştır. Seçimler sonrasında ise Bakanlar Kurulunda önemli değişiklikler olmuş, Merkez Bankası başkanı değişmiştir. Bu değişiklik sonucunda ekonomi politikalarında da ekonomi yönetiminin “rasyonelleşme” olarak tanımladığı değişiklikler yapılmıştır. Yapısal niteliği olmayan ve daha çok para politikasının fiyat boyutu (faiz) üzerine kurgulanan uygulamalar söz konusu olmuştur. Bu arada seçimin hemen ardından Haziran ve Temmuz aylarında döviz kurlarında hareketlenme yaşanmış ve iki aylık artış yüzde 30’u aşmıştır. Bu süreçte akaryakıt fiyatlarında da artışlar yapılmıştır. Bir taraftan kur artışı, diğer taraftan faiz artışı ve bunun nereye kadar devam edeceğine ilişkin belirsizlikler ekonomik birimleri endişeye sevk etmiş, korunmacı yönelimler ağırlık kazanmıştır. Enflasyonun da yeniden artış trendine girmesi, çalışan ve emeklilerin yüksek ücret artış beklentilerine girmeleri, bütçede yılın son ayında patlayan açık, kurların bastırıldığı iddiaları ve 2024 yılı Mart ayında yapılacak yerel seçimlere ilişkin tartışmalarla yıl tamamlanmıştır.

Kısaca ifade etmek gerekirse, 2023 yılı ekonomik, sosyal ve siyasi boyutlardan oldukça hareketli ve zorlu bir yıl olmuştur. Bu sürecin daha detaylı ve alan/konu bazında değerlendirilmesi ve 2024 yılına devreden mirasın ortaya konulabilmesi amacıyla izleyen bölümde istatistiklere dayalı analizler yapılmıştır.

2.2. ÜRETİM BOYUTUNDA GELİŞMELER

Türkiye ekonomisinde 2022 yılında üretim boyutu itibarıyla yaşanan gelişmeler Tablo 2.2'de verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi,

- Ekonomi; yılın ilk çeyreğinde yüzde 3,3, ikinci çeyrekte yüzde 3,9, üçüncü çeyrekte ise yüzde 5,9 oranında büyümüştür. Bu performansa bağlı olarak 2023 yılının 9 aylık bölümünde büyüme yüzde 4,7 düzeyinde gerçekleşmiştir. Yılın son çeyreğiyle birlikte ekonominin 2023 yılının tamamında yüzde 4-4,5 aralığında büyümesi söz konusu olabilecektir.

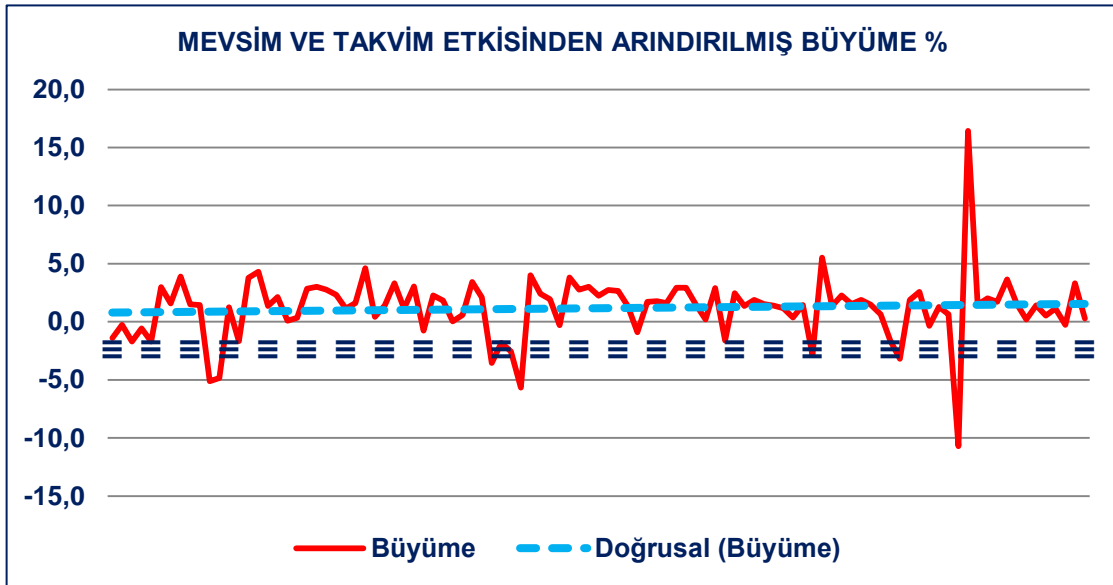
TABLO 2.2: FARKLI GÖSTERGELERLE EKONOMİK BÜYÜME
(Zincirlenmiş Hacim Endeksi 2009=100 ve %)

	GSYH	Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre Değişim %	Takvim Etkisinden Arındırılmış GSYİH	Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre Değişim %	Mevsim ve Takvim Etkisinden Arındırılmış GSYH	Bir Önceki Döneme Göre Değişim %
2018-I	158,5	7,5	157,5	7,5	176,5	1,5
II	173,6	5,9	174,1	5,9	177,7	0,7
III	185,2	2,5	186,7	2,8	174,8	-1,6
IV	181,1	-2,6	179,9	-2,7	169,2	-3,2
2019-I	154,5	-2,5	153,8	-2,4	172,4	1,9
II	170,8	-1,6	171,4	-1,5	176,8	2,6
III	187,0	1,0	188,1	0,7	176,2	-0,4
IV	191,8	5,9	190,6	6,0	178,5	1,3
2020-I	161,1	4,3	160,1	4,1	179,6	0,7
II	153,1	-10,4	153,7	-10,4	160,4	-10,7
III	199,0	6,4	199,5	6,1	186,7	16,4
IV	203,9	6,3	202,9	6,4	189,4	1,5
2021-I	173,3	7,5	172,6	7,9	193,3	2,0
II	187,3	22,3	188,5	22,7	196,6	1,7
III	214,9	8,0	216,9	8,7	203,8	3,6
IV	223,7	9,7	222,6	9,7	207,0	1,6
2022-I	186,9	7,8	186,0	7,7	207,4	0,2
II	201,6	7,6	202,0	7,2	210,3	1,4
III	223,8	4,1	225,2	3,8	211,5	0,5
IV	231,2	3,3	229,9	3,3	213,9	1,1
2023-I	194,3	4,0	192,8	3,7	213,4	-0,3
II	209,4	3,9	212,0	4,9	220,4	3,3
III	237,1	5,9	236,6	5,1	221,0	0,3

Kaynak: TÜİK

- Takvim yani çalışılan gün farklılıkları dikkate alarak hesaplanan hızlara bakıldığında, 2023 yılının ilk çeyreğinde yüzde 3,7, ikinci çeyrekte 4,9 ve üçüncü çeyrekte yüzde 5,1 oranında büyüme gerçekleştiği görülmektedir.

- Her bir çeyrekteki büyüme hızını önceki dönemle karşılaştırmayı mümkün ve anlamlı kılan mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış büyüme verileri incelendiğinde ise yılın ilk çeyreğinde küçülme, ikinci çeyrekte yüzde 3,3 büyüme ve üçüncü çeyrekte ise yavaşlama ve binde 3'lük büyüme olduğu görülmektedir.
- Diğer taraftan, 1999-2023 dönemine ilişkin mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış büyüme grafiği incelendiğinde, öncelikle 2001, 2009 ve 2020 yıllarında; ilki iç ekonomik, ikincisi küresel finans ve üçüncüsü de pandemi olmak üzere yaşanan üç krizin üretimde yarattığı tahribat çok belirgin bir şekilde görülmektedir. Bunun yanında Türkiye'de büyüme açısından istikrarın bir türlü sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca 2022 yılı ve sonrası çeyreklerde, 2023 yılı ikinci çeyreği hariç, büyüme hızının genel eğilimin altına düştüğü görülmektedir. Yani Türkiye ekonomisinde büyüme boyutunda bir tıkanmışlıktan bahsetmek mümkündür.

- Diğer taraftan, 1999-2023 dönemine ilişkin mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış büyüme grafiği incelendiğinde, öncelikle 2001, 2009 ve 2020 yıllarında; ilki iç ekonomik kriz, ikincisi küresel finans krizi ve üçüncüsü de pandemi olmak üzere yaşanan üç krizin üretimde yarattığı tahribat çok belirgin bir şekilde görülmektedir. Bunun yanında Türkiye'de büyüme açısından istikrarın bir türlü sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca 2022 yılı ve sonrası çeyreklerde, 2023 yılı ikinci çeyreği hariç, büyüme hızının genel eğilimin altına düştüğü görülmektedir. Bundan ötürü, Türkiye ekonomisinde büyüme boyutunda bir tıkanmışlıktan bahsetmek mümkündür.

Türkiye ekonomisinde büyümenin sektörel boyutundaki gelişmelerin yer aldığı Tablo 2.3 incelendiğinde;

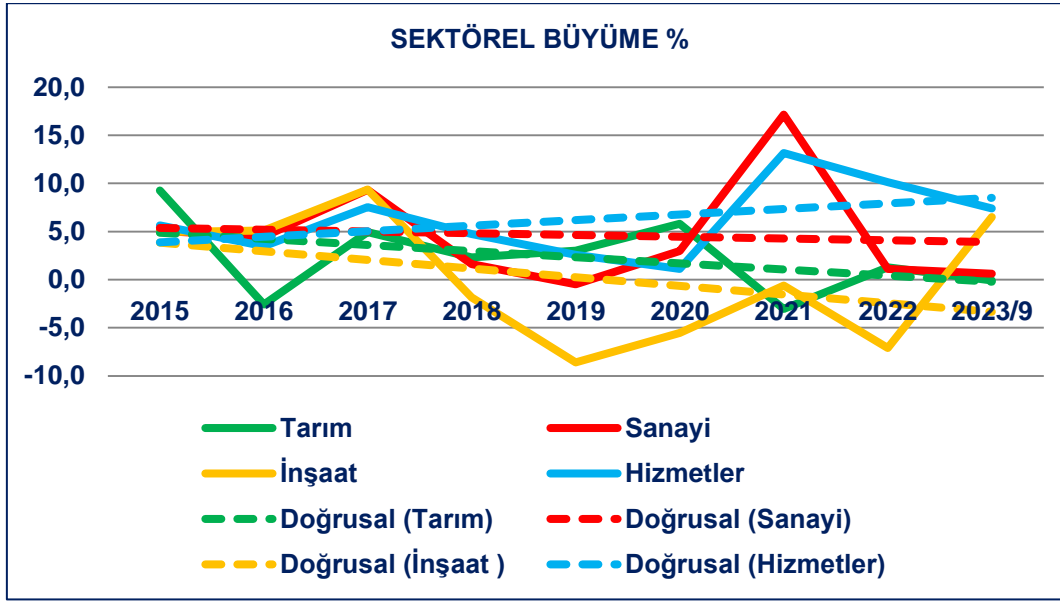
- Hem küresel hem de ulusal boyutta önemi her geçen gün artan tarım sektöründe işlerin pek de iyi gitmediği anlaşılmaktadır. Nitekim sektör 2023 yılının ilk çeyreğinde yüzde 2,4 oranında küçülmüş, ikinci çeyrekte sadece binde 2, üçüncü çeyrekte binde 0,3 oranında büyümüştür. Böylece yılın dokuz aylık bölümünde sektör toplamda binde bir oranında küçülmüştür. Nüfusun hızla artmaya devam etmesi, milyonlarca sığınmacının Türkiye’de bulunması, gelen yabancı turist sayısındaki artış gibi faktörler dikkate alındığında, tarımsal üretimin artması bir zorunluluktur. Ancak 2021-2023/9 döneminde sektörde üretim artmamış, tam tersine binde 6 oranında gerilemiştir. Bu gelişme yüksek gıda enflasyonunun önemli bir gerekçesini ortaya koymakta, talep artışı yanında arz yetersizliğinin de rolüne işaret etmektedir.

TABLO 2.3: SEKTÖREL BÜYÜME (%)

	2022				2023			
	I	II	III	IV	I	II	III	9 Ay
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	0,0	-0,2	3,7	-2,3	-2,4	0,2	0,3	-0,1
Sanayi	7,8	5,8	-1,1	-4,4	-1,0	-2,7	5,7	0,6
İmalat Sanayii	9,8	8,7	1,8	-1,7	1,4	-1,9	6,2	1,8
İnşaat	-6,4	-9,9	-13,6	3,9	4,5	6,6	8,1	6,5
Hizmetler	16,0	18,8	8,2	9,7	12,1	6,8	4,3	7,4
Bilgi ve iletişim	14,3	3,8	12,0	5,2	9,0	1,6	1,7	3,9
Finans ve sigorta faaliyetleri	24,9	25,4	23,5	9,3	14,9	7,0	5,1	8,9
Gayrimenkul faaliyetleri	5,9	6,6	5,8	6,8	2,1	3,2	2,7	2,7
Mesleki, idari ve destek hizmet faal.	7,3	13,2	13,1	10,5	10,6	-1,1	-2,5	1,7
Kamu yönetimi, eğitim, insan sağlığı ve sosyal hizmet faal.	4,3	1,3	5,7	1,7	3,3	5,1	3,6	4,0
Diğer hizmet faaliyetleri	11,6	7,5	11,4	10,7	7,3	6,6	2,2	5,4
Sektörler Toplamı	9,2	8,6	4,4	3,5	3,4	2,4	4,7	3,5
Vergi-Sübvansiyon	-3,4	-1,0	2,3	2,1	9,3	17,2	16,5	14,5
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	7,8	7,6	4,1	3,3	3,3	3,9	5,9	4,7

Kaynak: TÜİK

- Sanayi sektörü ise 2023 yılının ilk çeyreğinde yüzde bir, ikinci çeyrekte yüzde 2,7 oranında küçülmüş, üçüncü çeyrekte yüksek sayılabilecek bir oranda; yüzde 5,7 oranında büyümüştür. Sektördeki 9 aylık büyüme ise sadece binde 6 oranında gerçekleşmiştir. Bu sebeple, sektör 2023 yılında adeta durgunluğa girmiştir.
- 2022 yılının ilk üç çeyreğinde küçülen inşaat sektörü bu yılın son çeyreğinde büyüme sürecine girmiş ve bu eğilim 2023 yılının üç çeyreğinde de devam etmiştir. Bunun sonucunda sektör yılın 9 aylık bölümünde yüzde 6,5 oranında büyümüştür.

- GSYİH'ya en büyük katkısı yapan hizmetler sektörü pandeminin ardından girdiği yüksek hızda büyüme eğilimini 2023 yılının dokuz aylık bölümünde de sürdürmüştür. Nitekim 2023 yılının ilk dokuz aylık bölümünde sektör yüzde 7,4 büyümüştür. Hizmetler sektörünün alt boyutlarında ise yüzde 8,9 ile dokuz aylık dönemde en hızlı büyüyen sektör “finans ve sigorta faaliyetleri” olmuştur.
- Sektörel büyüme hızları konusunda dikkat çeken iki gelişme bulunmaktadır. Bunlardan ilki sektörler arasında çok farklılaşan büyüme hızları yani dengesiz büyümedir. İkincisi ise tarım, sanayi ve inşaat sektöründe büyüme eğiliminin azalma, hizmetler sektöründe ise artış yönünde olmasıdır. Türkiye, ihtiyaçları itibarıyla tarım ve sanayi sektörlerinde büyüme trendini tersine çevirmek, hızlı büyümelerinin koşullarını oluşturmak zorundadır.

Bu verilerin işaret ettiği üzere, ekonominin sektörel büyüme boyutundan gelen sinyaller pek parlak değildir. Dış ticaret açığının çok yüksek düzeylerde olması, tarımda girdiler yanında ürünlerde de dışa bağımlılığın artması, sanayide yapısal dönüşüm ihtiyacının belirginleşmesi; büyüme yaklaşımı, politikalar ve stratejiler boyutunda yenilenme ihtiyacının derinleştiğini ortaya koymaktadır.

2.3. HARCAMALAR BOYUTUNDA GELİŞMELER

Bir ülkede gerçekleştirilen mal ve hizmet üretimi sonucunda yaratılan değer; ücret, faiz, rant (kira) ve kar olarak paylaşılmakta, bu gelirler de tüketim, yatırım, kamu harcamaları ile mal-hizmet ithalatında kullanılmaktadır. Bu çerçevede üretim artışı gelirleri, gelir artışı talebi, talep artışı da üretimi artırmaktadır. Bu süreçte harcanmayarak tasarruf edilen gelirlerin finans sistemi aracılığıyla yatırımlara dönüşmesi önem taşımaktadır. Ancak Türkiye gibi tasarrufları zaten yetersiz gelişmekte olan ülkelerde tasarrufların bir kısmının ekonomiye dönmediği altın ve döviz gibi araçlarla yastık altına çekildiği görülmektedir. Bu da ekonominin denge ve döngülerinde sorunlar yaratmaktadır. Bu doğrultuda, bu tür atıl kaynakların yatırımlara dönüştürülmesini sağlayacak yöntemlerin ekonomik, sosyo-kültürel ve psikolojik faktörler birlikte dikkate alınarak uygulamaya konulması gerekmektedir. Hem tasarrufların artırılması hem de bunların yastık altına gitmeden üretken yatırımlara yönlendirilmesi Türkiye gibi ülkelerde son derece önem taşımaktadır.

2023 yılında harcamalar boyutunda ortaya çıkan gelişmeler Tablo 2.4'de verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi,

- 2023 yılının dokuz aylık bölümünde cari tüketim harcamaları yüzde 82 oranında artarak 10,6 trilyon TL'ye ulaşmıştır. Bu dönemde kamu harcamalarındaki artış ise yüzde 107,7 düzeyinde gerçekleşmiştir. Kamu harcamalarındaki yüksek oranlı artışın gerisinde bu yılda yaşanan deprem ve 2023'ün seçim yılı olmasının rolü olduğu da söylenebilir.
- Gayrisafi sabit sermaye yani yatırım harcamaları ise 2023 yılının dokuz aylık bölümünde yüzde 93,7 gibi oldukça yüksek bir oranda artmıştır. Bu, gelecek yılların üretim kapasitesi açısından olumlu bir gelişme olmuştur.

TABLO 2.4: HARCAMALARIN GELİŞİMİ (Cari-Milyar TL)

	2010	2020	2021	2022	2022/9	2023/9	Değişim(%)
Özel Tüketim	729	2.847	3.983	8.564	5.824	10.603	82,0
Devletin Tüketim Harcamaları	174	757	939	1.749	1.150	2.388	107,7
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	288	1.389	2.044	4.378	2.965	5.744	93,7
Stok Değişimleri	25	193	235	882	708	-320	-145,3
Mal ve Hizmet İhracatı	247	1.470	2.594	5.792	4.115	5.852	42,2
Mal ve Hizmet İthalatı (-)	298	1.627	2.564	6.393	4.544	6.437	41,7
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	1.168	5.049	7.256	15.012	10.218	17.830	74,5
	PAY (%)						
Özel Tüketim	62,4	56,4	54,9	57,0	57,0	59,5	4,3
Devletin Tüketim Harcamaları	14,9	15,0	12,9	11,7	11,3	13,4	19,0
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	24,6	27,5	28,2	29,2	29,0	32,2	11,0
Stok Değişimleri	2,1	3,8	3,2	5,9	6,9	-1,8	-125,9
Mal ve Hizmet İhracatı	21,2	29,1	35,7	38,6	40,3	32,8	-18,5
Mal ve Hizmet İthalatı (-)	25,5	32,2	35,3	42,6	44,5	36,1	18,8
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Kaynak: TÜİK

- Diğer taraftan, 2022 yılında stoklarda 708 milyar TL'lik artış yaşanırken 2023 yılında 320 milyar TL'lik gerileme gerçekleşmiştir. Bu gelişmenin artan finansman maliyetlerinden ve geleceğe ilişkin belirsizliklerden etkilenmesi olasıdır.
- Bu yılın dokuz aylık bölümünde mal ve hizmet ihracatı yüzde 42,2 oranında artmış ve 5,8 trilyon TL'ye ulaşmıştır. İthalat ise yüzde 41,7 oranında artarak 6,4 trilyon TL olmuştur. Böylece 2022 yılının dokuz aylık bölümünde 429 milyar TL olan mal ve hizmet dış ticaret dengesi açığı 2023 yılında 586 milyar TL'ye yükselmiştir.
- Bu gelişmelere bağlı olarak 2023 yılının ilk 9 aylık bölümünde harcama bileşiminde önemli değişimler yaşanmış, özel ve kamu tüketimi ile yatırımların toplam harcamalar içindeki payı artarken mal ve hizmet ihracatı ve ithalatının payı gerilemiştir. Bu durum Türkiye ekonomisinin dışa açıklık oranında gerilemeye işaret etmektedir. Döviz kurlarında artış, küresel düzeyde ticaret hacmi artışının yavaşlaması ve artan belirsizlikler böylesi bir gelişmede rol oynamıştır.

2023 yılında harcama unsurlarındaki reel büyümeye ilişkin istatistikler Tablo 2.5'de verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

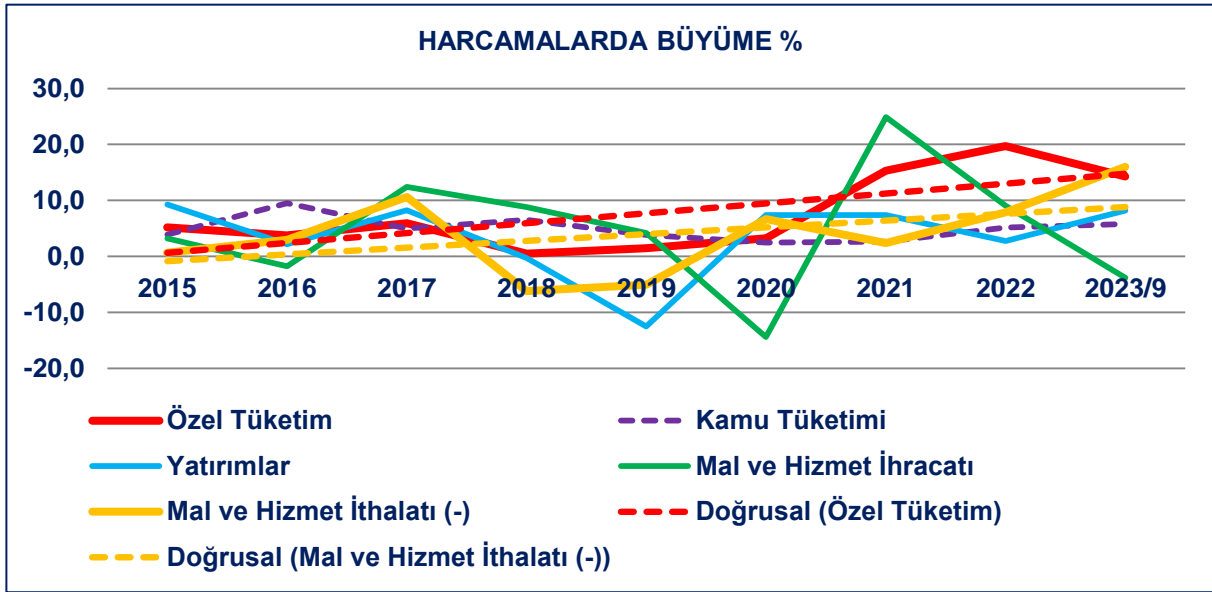
- Özel tüketim harcamaları 2023 yılının ilk üç çeyreğinde çift haneli büyümüştür. Nitekim tüketim yılın ilk çeyreğinde yüzde 16,9, ikinci çeyreğinde yüzde 15,4, üçüncü çeyreğinde 11,2, üç çeyreğin toplamında da yüzde 12,6 oranında artmıştır. Böylece, 2021 ve 2022 yılının ardından 2023 yılında da çift haneli tüketim büyümesi ile karşılaşılmış olacaktır. Yani pandemi sonrasında adeta bir tüketim girdabına düşülmüş bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Türkiye ekonomisinin böylesi bir süreci daha fazla devam ettirebilmesi mümkün görünmemektedir. Zira çok uzak olmayan bir zaman diliminde tüketimde şok yaşanması olasılığı da yüksektir.

TABLO 2.5: HARCAMA GRUPLARINDA BÜYÜME (%)

	2022				2023			
	I	II	III	IV	I	II	III	9 Ay
Y. hanehalkı nihai tüketim harcaması	19,8	21,7	19,6	15,9	16,9	15,4	11,2	14,3
Devletin Nihai Tüketim Harcamaları	4,3	1,7	3,8	6,5	6,0	6,1	5,3	5,8
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	2,8	3,8	-1,8	0,6	3,8	5,6	14,7	8,2
Mal ve Hizmet İhracatı	17,0	18,8	11,7	-3,3	-3,3	-9,4	1,1	-3,8
Mal ve Hizmet İthalatı (-)	2,8	6,5	13,3	10,4	13,7	19,8	14,5	16,0
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	7,8	7,6	4,1	3,3	4,0	3,9	5,9	4,7

Kaynak: TÜİK

- Devletin tüketim harcamaları, yüksek politik konjonktürün de etkisiyle, 2023 yılında çeyrekler itibarıyla oldukça dengeli ve yüksek oranlı büyümüştür. Nitekim bu harcamalar ilk çeyrekte yüzde 6, ikinci çeyrekte yüzde 6,1 ve üçüncü çeyrekte ise yüzde 5,3 oranında artmıştır. Böylece, yılın dokuz aylık bölümünde kamu tüketim harcamaları yüzde 5,8 oranında büyümüştür. Bu çerçevede, 2023 yılı büyümesinde hem özel hem de kamu tüketimi asli çekici faktör olmuştur.
- Yatırım harcamaları, 2022 yılının üçüncü çeyreğinde geriledikten sonra, izleyen dört çeyrekte yükselen bir ivme ile artmıştır. Nitekim yatırımlar 2023 yılının ilk üç çeyreğinde sırasıyla yüzde 3,8, yüzde 5,6 ve yüzde 14,7 oranında büyümüştür. Böylece dokuz aylık büyüme yüzde 8,2 gibi yüksek bir düzeyde gerçekleşmiştir.

- Türkiye ekonomisinin dış kanadında yani mal ve hizmet dış ticaretinde 2023 yılında yaşanan gelişmeler incelendiğinde; ihracatın istikrarsız, ithalatın ise son derece istikrarlı arttığı görülmektedir. Yılın ilk iki çeyreğinde mal ve hizmet ihracatı gerilemiş, üçüncü çeyrekte ise sadece yüzde 1,1 oranında artmıştır. Bunun sonucunda, yılın dokuz aylık bölümünde ihracat yüzde 3,8 oranında gerilemiştir.
- 2023 yılı Haziran ayı ile birlikte döviz kurlarında önemli artışlar olmasına rağmen yılın ilk dokuz aylık bölümünde mal ve hizmet ithalatı yüzde 16 gibi çok yüksek bir oranda büyümüştür. İthalattaki büyümenin son beş çeyrekte çift haneli olması, üstelik Türkiye'nin döviz ihtiyacının çok yüksek olduğu bir dönemde, oldukça düşündürücüdür. İlgili grafikten de görülebileceği gibi, özel tüketim ile ithalat büyümesi arasındaki yüksek korelasyon, ithalatın fiyat yani kur esnekliğinin çok yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu açıdan, Türkiye'nin sadece ithalatı değil, ithalata dayalı tüketimi de kontrol etmek için kur politikasını dikkatli kullanması ve TL'nin değerlendirilmesine izin vermemesi gerekmektedir.

Mal ve hizmet ithalatındaki artışın arka planını görebilmek amacıyla Tablo 2.6'da tüketim harcamaları alt gruplarındaki büyüme hızları verilmiştir. Tablo incelendiğinde;

- Dayanıklı mallara (mobilya, buzdolabı, TV vb.) yönelik harcamalarda 2023 yılının ilk çeyreğinde reel olarak yüzde 27,4, ikinci çeyrekte yüzde 7 ve üçüncü çeyrekte yüzde 17,7 düzeyinde artış gerçekleşmiştir. Böylece bu yılın 9 aylık bölümünde bu gruptaki harcamalar yüzde 17 oranında büyümüştür. 2021 ve 2022 yıllarının ilk dokuz aylık bölümlerinde bu harcamalardaki büyüme de yüzde 18,6 ve yüzde 28,3 gibi oldukça yüksek hızlarda gerçekleşmiştir. Bu grupta yer alan ürünlerin daha çok ithal ve/veya ithal girdi payı yüksek ürünler olduğu dikkate alınır, ithalat ve dış ticaret açığındaki artışın önemli bir gerekçesi de ortaya çıkmaktadır.
- Yarı dayanıklı mallara (giysi, ayakkabı vb.) yönelik harcamalar ise 2023 yılı ile birlikte çok hızlı bir şekilde artmış ve bu harcamalar dokuz ayda yüzde 17 oranında büyümüştür. Aynı dönemde dayanıksız mallardaki harcama büyümesi ise yüzde 11,9 düzeyinde gerçekleşmiştir.

TABLO 2.6: TÜKETİM HARCAMALARI ALT GRUPLARINDA BÜYÜME (%)

MAL GRUBU	2022				2023			9 Aylık		
	I	II	III	IV	I	II	III	2021	2022	2023
Dayanıklı mallar	25,9	29,7	28,9	22,5	27,4	7,0	17,7	18,6	28,3	17,0
Yarı dayanıklı mallar	35,8	14,2	24,2	23,2	25,8	13,9	12,4	33,8	24,1	17,0
Dayanıksız mallar	18,1	17,4	11,2	8,4	12,9	16,1	7,7	9,2	15,1	11,9
Hizmetler	23,8	39,7	28,4	17,8	12,9	10,9	7,5	17,3	30,5	10,2
Y. Hanehalklarının tüketimi	23,3	27,0	21,4	15,7	15,9	12,9	9,6	16,0	23,8	12,6

Kaynak: TÜİK

- Hizmetler sektörüne yönelik harcamalar gerek 2022 gerekse 2023 yılında oldukça yüksek oranlarda artmıştır. Nitekim dokuz aylık dönemler itibari ile büyüme 2022 yılında yüzde 30,5, 2023 yılında ise yüzde 10,2 olmuştur.

Özetle, Türkiye'de pandemi sonrasında adeta bir tüketim patlaması yaşanmıştır. Bu gelişme; düşük kredi faizleri, aşırı değerli TL, fiyatlarda artış beklentisi, konjonktürel olarak ücretlerde yapılan yüksek oranlı artışlar gibi farklı gerekçelerden kaynaklanmıştır. Ancak sürdürülebilir değildir.

2.4. YATIRIMLAR BOYUTUNDA GELİŞMELER

Türkiye'nin tüketim değil daha çok üretim ve bunun için de yatırımlar ile büyümesi gerekmektedir. Ancak, enerji, işgücü ve finansman maliyetlerinin rakip ülkelere oranla genelde daha yüksek olması, küresel yavaşlama ile ülke içindeki risk ve belirsizler nedeniyle yeni ve büyük yatırımlar sınırlı kalmakta, daha çok zorunlu idame yatırımları artmaktadır. Türkiye'nin makro ekonomik iklimini bir an önce yatırım-üretim-ihracat eksenli gelişmeye izin verecek şekilde yenilemesi gerekmektedir. Ekonomi yönetimine düşen bu yenilenme yanında girişimcilerin de "paradigmatik dönüşüm okur-yazarlığı" konusunda kendilerini geliştirmeye ihtiyaçları bulunmaktadır. Zira artık hız ve yön itibarıyla "değişim de değişmekte", bunu okuyan ve bu çerçevede yapılanan, temel girdisi bilgi olan ürünler üretenler ile ürettiği ürünlerin bilgi-yenilik girdisini artırabilenler ayakta kalabilecektir. Bu sebeple, yatırımlarda da bir nitelik sıçramasına ihtiyaç bulunmaktadır.

2.4.1. YERLİ YATIRIMLAR

2023 yılında yatırımların gelişimi Tablo 2.7'de verilmiştir. Buradan;

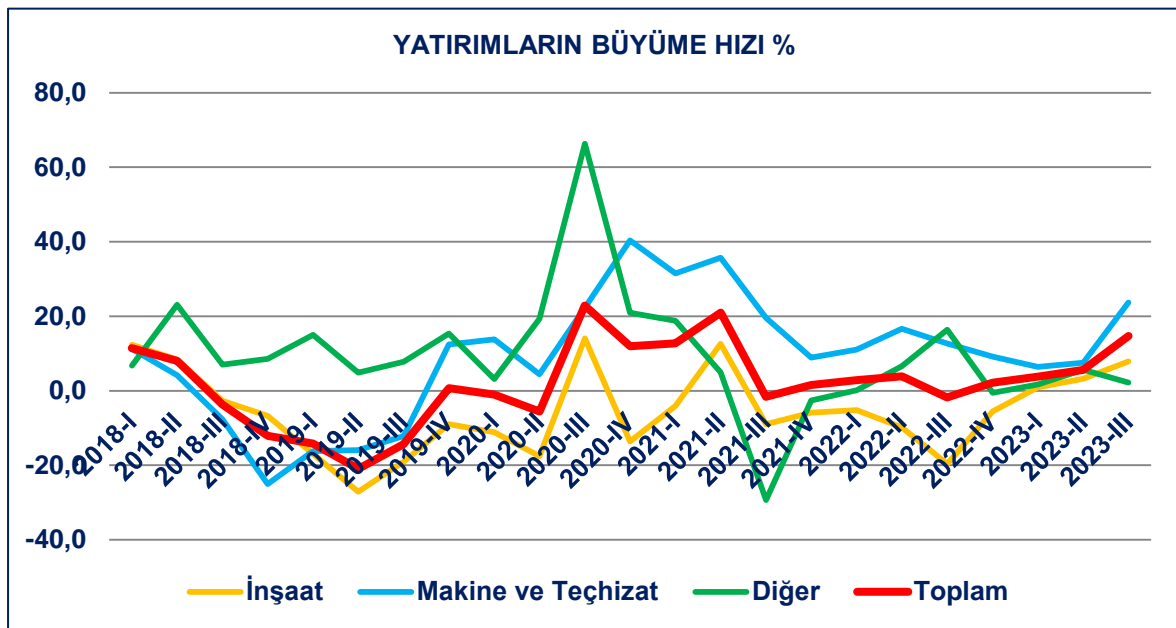
- 2023 yılında tüm yatırım kategorilerinde cari fiyatlarla artış yaşandığı görülmektedir. Bu artışlar sonucunda yılın 9 aylık bölümünde 5,7 trilyon TL'lik yatırım yapılmıştır. Yatırımlar toplamda reel olarak yılın ilk çeyreğinde yüzde 3,8, ikinci çeyrekte yüzde 5,6, üçüncü çeyrekte yüzde 14,7 oranında artmıştır.

TABLO 2.7: YATIRIM HARCAMALARININ GELİŞİMİ(%)

ALAN	Yıl	Tutar (Cari-Milyar TL)					Bir önceki yılın aynı çeyreğine göre değişim % (Reel Büyüme)			
		Çeyrek					Çeyrek			
		I	II	III	IV	9 Aylık	I	II	III	IV
İnşaat	2021	162,8	207,9	240,0	266,6	610,7	-4,0	12,6	-9,0	-5,9
	2022	296,7	445,3	513,1	578,1	1.255,2	-5,2	-9,8	-19,6	0,6
	2023	654,1	840,2	1.063,5	0,0	2.557,8	0,9	3,2	7,9	4,0(*)
Makine-Teçhizat	2021	180,1	213,0	219,5	329,2	612,5	31,5	35,7	19,6	8,9
	2022	369,0	507,3	533,7	666,0	1.410,0	11,0	16,6	12,7	0,5
	2023	670,3	799,0	1.197,6	0,0	2.666,9	6,4	7,5	23,7	12,7(*)
Diğer	2021	45,5	48,6	53,2	77,8	147,3	18,8	5,0	-29,3	-2,6
	2022	79,3	100,0	120,3	169,0	299,6	0,1	6,5	16,4	5,2
	2023	137,1	159,9	222,5	0,0	519,5	1,7	5,6	2,2	3,2(*)
TOPLAM	2021	388,4	469,5	512,6	673,7	1.370,6	12,7	21,0	-1,6	1,5
	2022	745,0	1.052,6	1.167,1	1.413,1	2.964,8	2,8	3,8	-1,8	0,6
	2023	1.461,5	1.799,1	2.483,7	0,0	5.744,3	3,8	5,6	14,7	8,2(*)

(*) Dokuz aylık kümülatif toplam büyüme
Kaynak: TÜİK

- 2023 yılında inşaat yatırımlarındaki reel artış artan bir ivme kazanmış, ilk çeyrekte binde 9, ikinci çeyrekte yüzde 3,2 ve üçüncü çeyrekte de yüzde 7,9 oranında büyümüştür. Böylece 2022 yılının ilk dokuz aylık bölümünde yüzde 12,1 oranında gerileyen inşaat yatırımları 2023 yılının aynı döneminde yüzde 4 oranında artmıştır.
- 2023 yılında makine ve teçhizat yatırımlarında oldukça yüksek artışlar gerçekleşmiştir. Nitekim bu yatırımlarda ilk çeyrekte yüzde 6,4, ikinci çeyrekte 7,5 ve üçüncü çeyrekte yüzde 23,7 oranında büyüme gerçekleşmiştir. Böylece dokuz aylık toplam büyüme yüzde 12,7 olmuştur. Böylece, 2021 (yüzde 28,4) ve 2022 (yüzde 13,5) yılının ilk üç çeyreğinde olduğu gibi, 2023 yılında da makine ve teçhizat yatırımları yüksek oranda büyümeye devam etmiştir. Oldukça zorlu ekonomik, siyasi ve sağlık koşullarına sahip bu dönemdeki bu yatırım arayışı oldukça sevindiricidir.
- Diğer taraftan, yatırımlara ilişkin grafikten; Türkiye’de 2021-2023 döneminde makine-teçhizat ve toplam yatırımların büyüme hızında görece bir istikrar sağlandığı, ancak inşaat yatırımları için aynı durumun geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Bu da söz konusu dönemde inşaat yatırımlarının ekonomik ve siyasi konjonktür dalgalanmalarına duyarlılığının çok yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın Teşvik belgeli sabit sermaye yatırımlarına ilişkin veriler Tablo 2.8'da verilmiştir. Buna göre;

- 2022 yılının 11 aylık döneminde reel olarak 1,2 trilyon TL olan toplam teşvikli yatırım tutarı 2023 yılının aynı döneminde yüzde 8,6 oranında azalmış ve 1,1 trilyon TL'ye gerilemiştir.

TABLO 2.8: TÜRKİYE'DE YATIRIM TEŞVİKLERİNİN SEKTÖREL DAĞILIMI

(Reel- Milyon TL) YIL	ENERJİ	HİZMETLER	İMALAT	MADENCİLİK	TARIM	Genel Toplam
2005	20.308	64.362	143.131	9.173	1.066	238.040
2008	83.772	51.871	72.868	2.418	1.196	212.125
2009	60.720	60.729	75.749	6.825	1.821	205.843
2010	65.783	196.126	124.423	13.792	7.941	408.066
2015	242.571	204.887	137.571	12.908	1.705	599.642
2016	149.063	246.171	140.692	22.825	3.708	562.458
2017	563.673	167.072	284.317	12.429	8.904	1.036.395
2018	88.254	264.755	417.930	18.449	11.650	801.039
2019	82.755	144.730	305.468	23.125	8.975	565.053
2020	119.566	128.768	546.422	19.474	20.143	834.374
2021	51.872	153.226	621.609	31.903	17.991	876.601
2022	132.076	196.028	729.623	300.242	15.871	1.373.840
2022 (Ocak-Kasım)	91.560	155.113	663.470	297.192	14.525	1.221.860
2023 (Ocak-Kasım)	223.875	229.047	629.718	20.811	13.525	1.116.976
2022-2023 Değişim (%)	144,5	47,7	-5,1	-93,0	-6,9	-8,6

Kaynak: <https://www.sanayi.gov.tr/istatistikler>

- Bu dönemde Türkiye için kritik öneme sahip enerji yatırımları yüzde 144,5 oranında artarken bir diğer önemli yatırım alanı olan ve toplam teşvikli yatırımların yarısından fazlasını oluşturan imalat sanayi yatırımları yüzde 5,1 gerilemiştir.
- Gıda enflasyonun çok yüksek seyrettiği bir dönemde 2021 ve 2022 yılının ardından 2023'ün 11 aylık bölümünde de tarım yatırımları yüzde 6,9 oranında gerilemiştir.
- Pandemi yılında yani 2020'de gerileyen ve izleyen yıllarda düzenli olarak artan hizmetler sektörü yatırımları 2023 yılında da artmaya devam etmiştir.

Teşvik kapsamındaki yatırımların istihdam kapasitesini içeren Tablo 2.9 incelendiğinde;

- 2023 yılının 11 aylık bölümünde gerçekleştirilen teşvikli yatırım çerçevesinde yaklaşık 308 bin 595 kişiye istihdam imkanı sağlanması beklenmektedir. Bu sayı 2022 yılının aynı dönemine göre sadece binde 9'luk bir artışa karşılık gelmektedir.

TABLO 2.9: TEŞVİKLİ YATIRIMLARIN İSTİHDAM KAPASİTESİ

(Milyon TL)	ENERJİ	HİZMETLER	İMALAT	MADENCİLİK	TARIM	Genel Toplam
YIL						
2005	744	50.034	89.230	4.954	2.298	147.260
2008	2.793	22.136	61.829	2.466	1.612	90.836
2009	1.317	21.665	45.825	2.791	1.728	73.326
2010	2.031	42.688	62.549	3.939	5.237	116.444
2016	4.926	74.776	73.821	2.299	2.118	157.940
2017	6.840	96.828	115.504	3.872	4.488	227.532
2018	3.291	98.978	154.120	3.620	5.945	265.954
2019	2.224	50.182	132.224	8.080	4.758	197.468
2020	6.045	52.725	223.398	8.292	9.935	300.395
2021	3.684	42.340	305.381	11.511	8.113	371.029
2022	4.961	61.655	278.506	10.058	5.489	360.669
2022 (Ocak-Kasım)	3.803	46.848	241.175	9.176	4.730	305.732
2023 (Ocak-Kasım)	4.891	53.290	241.081	4.077	5.256	308.595
2022-2023 Değişim (%)	28,6	13,8	0,0	-55,6	11,1	0,9

Kaynak: <https://www.sanayi.gov.tr/istatistikler>

- İlave istihdamın 241 bininin imalat sanayinde, 53 bininin hizmetler sektöründe, 5,2 binin tarım, 4,8 binin enerji, 4 bininin ise madencilik sektöründe gerçekleşmesi öngörülmektedir.

Yatırımlardaki gelişmeleri ortaya koyabilmek için kullanılabilir bir diğer veri de kurulan ve kapanan şirket sayılarıdır. Tablo 2.11'de yer alan verilere göre;

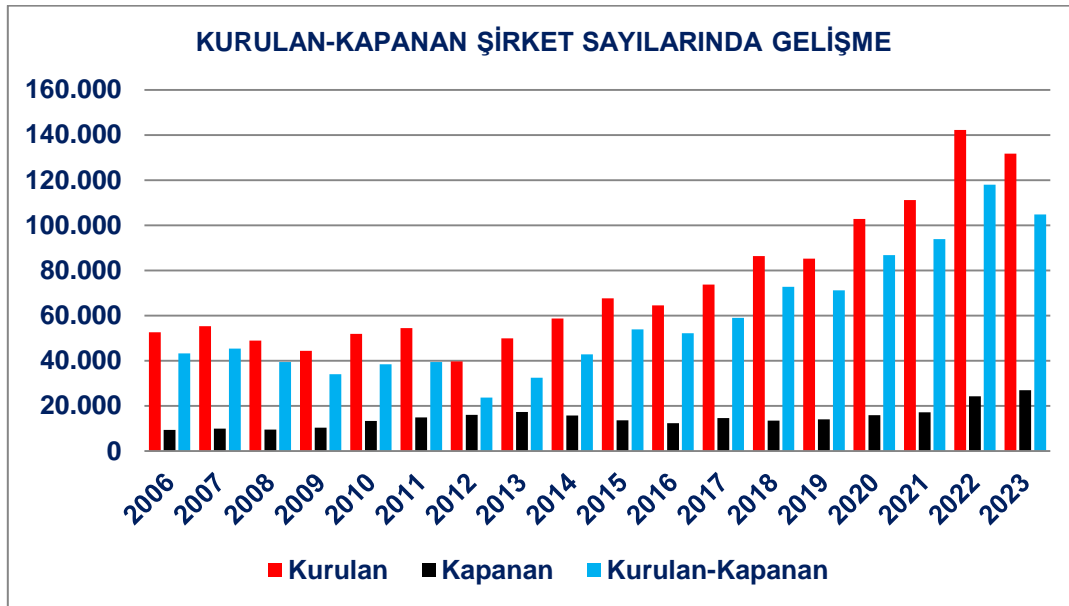
- 2023 yılında 131 bin 730 yeni şirket kurulurken 26 bin 952 şirket ise kapanmıştır. Böylece 2023 yılında kurulan net işletme sayısı 2022 yılına yüzde 11,1 oranında artarak 104.778 olmuştur. Böylece 2023 yılında 2006 sonrası dönemin kapanan şirket rekoru kırılmıştır. Bu durum girişimcilerin oldukça zorlu bir süreçten geçtiğini ortaya koymaktadır.

TABLO 2.10: KURULAN VE KAPANAN ŞİRKETLERİN SAYILARI(Adet)

	Kurulan	Kapanan	Kurulan-Kapanan
2006	52.699	9.471	43.228
2007	55.351	9.954	45.397
2008	49.003	9.578	39.425
2009	44.472	10.395	34.077
2010	51.968	13.442	38.526
2011	54.442	14.991	39.451
2012	39.764	16.062	23.702
2013	49.943	17.400	32.543
2014	58.715	15.822	42.893
2015	67.622	13.701	53.921
2016	64.481	12.328	52.153
2017	73.783	14.701	59.082
2018	86.349	13.593	72.756
2019	85.263	14.050	71.213
2020	102.794	15.949	86.845
2021	111.125	17.184	93.941
2022	142.214	24.303	117.911
2023	131.730	26.952	104.778
2023-20 Değişim %	-7,4	10,9	-11,1

Kaynak: TÜİK

- Diğer taraftan kurulan ve de kurulan net işletme sayısında ise 2006-2023 döneminin ikinci yüksek sayılarına ulaşılmıştır. Bu sayı 2006 sonrası dönemin en yüksek net ikinci kurulan şirket sayısına karşılık gelmektedir.

Özetle, 2023 yılı yatırımlar boyutundan genel olarak olumlu değerlendirilebilecek gelişmelere sahne olmuştur. Ancak, küresel boyutta risk ve belirsizliklerin arttığı, farklı coğrafyalarda savaş senaryolarının ortalıkta dolaştığı bir dönemde ülke içindeki yatırım iklimini iyileştirmek için teşvikler, enerji ve finansman maliyetleri, istihdam vergileri, kayıt dışılığın yarattığı haksız rekabetin önlenmesi boyutlarından ilave önlemlerin alınması uygun olacaktır.

2.4.2. KONUT YATIRIMLARI

Türkiye’de konut piyasası; sadece ekonomik değil sosyal ve siyasi faktörlerden de etkilenmesi nedeniyle istikrarsızlığın yoğun olarak görülebildiği bir alandır. Ayrıca devam eden nüfus artışı, devam eden sığınmacı akını, vatandaşlık karşılığı konut alımı, deprem konutları ve kentsel dönüşüm gibi faktörlere bağlı olarak inşaat ve konut talebi yüksek düzeylerini korumaktadır. Bununla birlikte, 2021 yılının son çeyreğinde başlatılan düşük faiz politikası, kurlarda yaşanan sıçrama ve bunların ardından fiyat mekanizmasının bozulmasıyla yaşanan kaynak dağılımının etkinlikten uzaklaşma süreci, konut piyasasında yıkıcı yansımalar üretmiştir.

Tablo 2.11’de inşaat ruhsatları ve konut satışlarına ilişkin veriler yer almaktadır. Buradan görülebileceği;

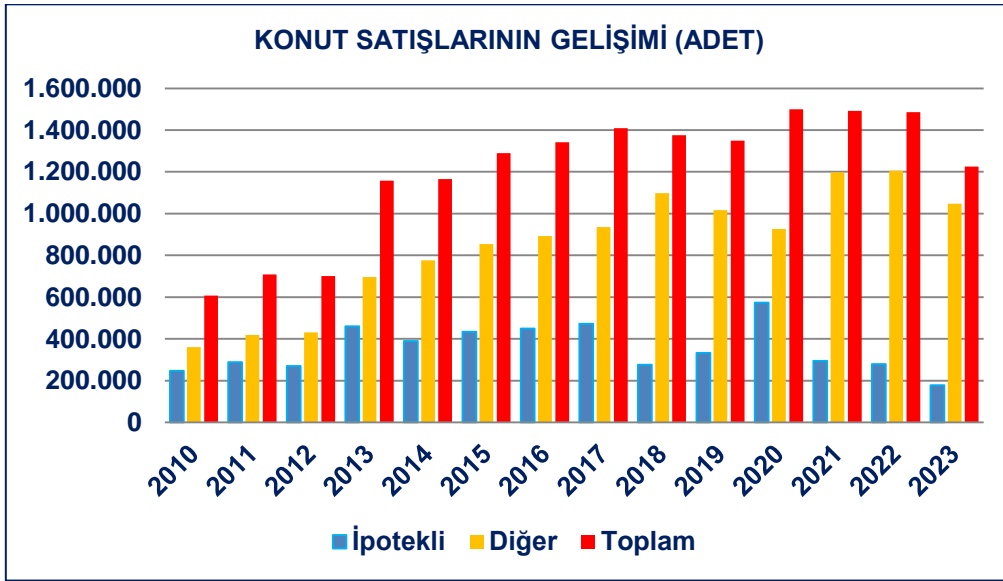
- 2022 yılının aynı dönemine göre 2023 yılının ilk dokuz aylık bölümünde inşaat ruhsatı alanı toplamda yüzde 16,5, daire sayısı da toplamda yüzde 24,1 oranında artmıştır.

TABLO 2.11: İNŞAAT YATIRIMLARINA İLİŞKİN GELİŞMELER

YIL	Verilen İnşaat Ruhsatları						Konut Satışları		
	(Yüzölçüm, 1000 Metrekare)			Daire Sayısı			Adet		
	Kamu	Özel	Toplam	Kamu	Özel	Toplam	İpotekli	Diğer	Toplam
2010	20.518	155.912	176.429	80.912	826.539	907.451	246.741	360.357	607.098
2011	16.778	106.844	123.622	52.088	598.039	650.127	289.275	419.000	708.275
2012	27.467	131.283	158.750	73.737	698.141	771.878	270.136	431.485	701.621
2013	25.964	149.843	175.808	67.340	772.290	839.630	460.112	697.078	1.157.190
2014	26.034	194.620	220.654	51.115	980.639	1.031.754	389.689	775.692	1.165.381
2015	26.948	162.727	189.675	53.128	844.102	897.230	434.388	854.932	1.289.320
2016	29.977	176.994	206.972	67.300	939.350	1.006.650	449.508	891.945	1.341.453
2017	40.224	247.110	287.334	93.710	1.311.737	1.405.447	473.099	936.215	1.409.314
2018	27.038	122.400	149.439	50.688	618.477	669.165	276.820	1.098.578	1.375.398
2019	13.994	59.358	73.352	26.543	293.177	319.720	332.508	1.016.221	1.348.729
2020	15.122	97.499	112.621	39.190	515.942	555.132	573.337	925.979	1.499.316
2021	22.285	129.077	151.362	65.019	660.275	725.294	294.530	1.197.326	1.491.856
2022	21.373	124.372	145.746	58.923	636.881	695.804	280.320	1.205.302	1.485.622
2023							177.748	1.048.178	1.225.926
2023-2022 (%)							-36,6	-13,0	-17,5
2022-I	4.626	22.789	27.415	17.068	112.504	129.572	68.342	251.721	320.063
II	5.284	25.467	30.751	12.321	131.755	144.076	101.975	304.360	406.335
III	4.986	27.134	32.120	11.066	134.441	145.507	58.284	272.511	330.795
IV	6.477	48.983	55.460	18.468	258.181	276.649	51.719	376.710	428.429
2023-I	3.932	23.014	26.946	10.768	120.794	131.562	58.822	224.393	283.215
II	6.594	32.595	39.189	17.421	174.737	192.158	62.708	219.856	282.564
III	5.525	33.556	39.081	15.839	180.650	196.489	39.354	294.941	334.295
IV							16.864	308.988	325.852
2022/9 Ay	14.896	75.390	90.286	40.455	378.700	419.155	228.601	828.592	1.057.193
2023/9 Ay	16.051	89.164	105.216	44.028	476.181	520.209	160.884	739.190	900.074
Değişim (%)	7,8	18,3	16,5	8,8	25,7	24,1	-29,6	-10,8	-14,9

Kaynak: TÜİK

- Konut satış verilerine göre 2023 yılında toplam konut satışı yüzde 17,5 oranında azalmıştır. Buna bağlı olarak, 2022 yılında 1,48 milyon olan satış miktarı 1,22 milyona gerilemiştir. Bu gerilemenin gerisinde yüzde 36,6 oranındaki ipotekli, yüzde 13 oranındaki diğer konut satışlarındaki azalma bulunmaktadır. 2023 yılı sonu itibarıyla, yüksek konut fiyatları, yeterli konut kredisine ulaşmadaki güçlükler, yüksek kredi faizi ve yüksek tutarlı kredi geri ödemelerinin konut piyasasında daralma potansiyeline işaret ettiği söylenebilir.
- Konut satışlarına ilişkin veriler, aşağıdaki grafikten de görülebileceği gibi, sektörün 2020-2022 döneminde zirve (boom) yaptığını ortaya koymaktadır. 2023 yılında başlayan yavaşlama eğiliminin 2024 yılında da devam etmesi olasıdır. Bu nedenle müteahhitlik sektörü açısından da gelecek 2-3 yılı zorlu geçebilecektir. Bu da kamu bankaları aracılığıyla yeni bir konut kredisi kampanyası ihtimalini güçlendirmektedir.

Türkiye’de, özellikle 2021 sonrasında fiyat mekanizmasının işleyişindeki aksaklıklar nedeniyle ürünler arasındaki fiyat paritelerinde çok ciddi bozulmalar yaşanmıştır. Bunun en tipik yansıması ise konut fiyatları ile kiralar arasında olmuştur. Örneğin, 1,2 milyon TL’lik bir konut 5.000 TL’ye kiraya verilmişken yani konutun fiyatı 20 yıllık kira gelirin e eşitken, konut fiyatının çok kısa sürede 3 milyon TL’ye yükselmesi durumunda 5 bin TL’lik kira geliri ile evin değeri artık 50 yıla karşılık gelir olmuştur. Ev sahibinin bu evi alım gücünü koruyabilmesi için kiranın 12.500 TL’ye yükselmesi gerekmektedir. Ev sahibi ile kiracılar arasında yoğunlaşan hatta ölümle sonuçlanan tartışmaların gerisinde bu matematik bulunmaktadır.

Zira ev sahibi kira geliri/konutun değeri arasında eski pariteyi, kiracılar ise kira düzeyinde artmayan gelirleri nedeniyle yaşam standartlarını korumak istemektedir. Gelinen noktada her iki tarafın da kaybettiğini söylemek mümkündür.

Diğer taraftan, uygulanan politikalar nedeniyle alternatif yatırım alanlarının (faiz, döviz gibi) getirilerinin düşmesi, sığınmacıların ve vatandaşlık için konut alanların yarattığı konut ve kiralık konut talebi de konut ve kiralardaki artmasında etkili olmuştur. Bu gelişmelere ilişkin istatistikler Tablo 2.12'de verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

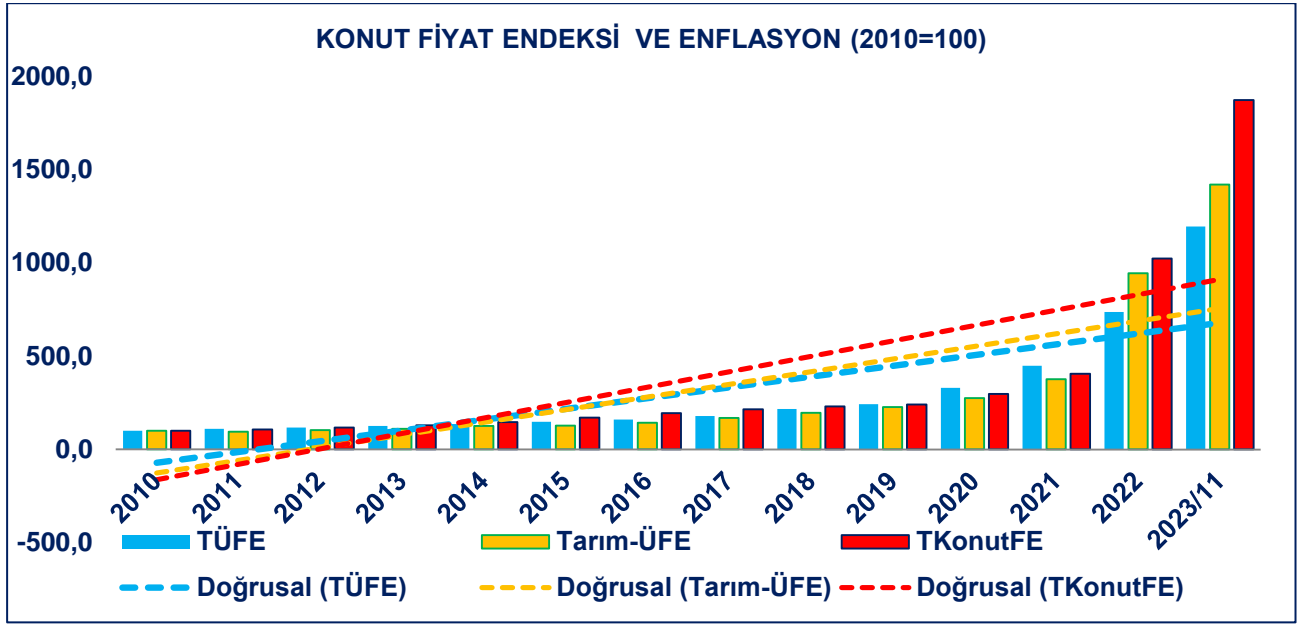
- 2010 yılı bazlı olarak oluşturduğumuz endeks verileri çerçevesinde 2020-2023/11 döneminde Tarım ÜFE 14,1 kat, TÜFE 11,9 kat, Yi-ÜFE 23,1 kat artarken Türkiye Konut Fiyat Endeksi 18,7 kat artış göstermiştir. Konut yatırımcısı, 2010 yılına göre, hem tarım ÜFE yani çiftçiler hem de TÜFE artışına göre reel olarak kazançlı görünmektedir.

TABLO 2.12: KONUT FİYAT ENDEKSİNİN GELİŞİMİ

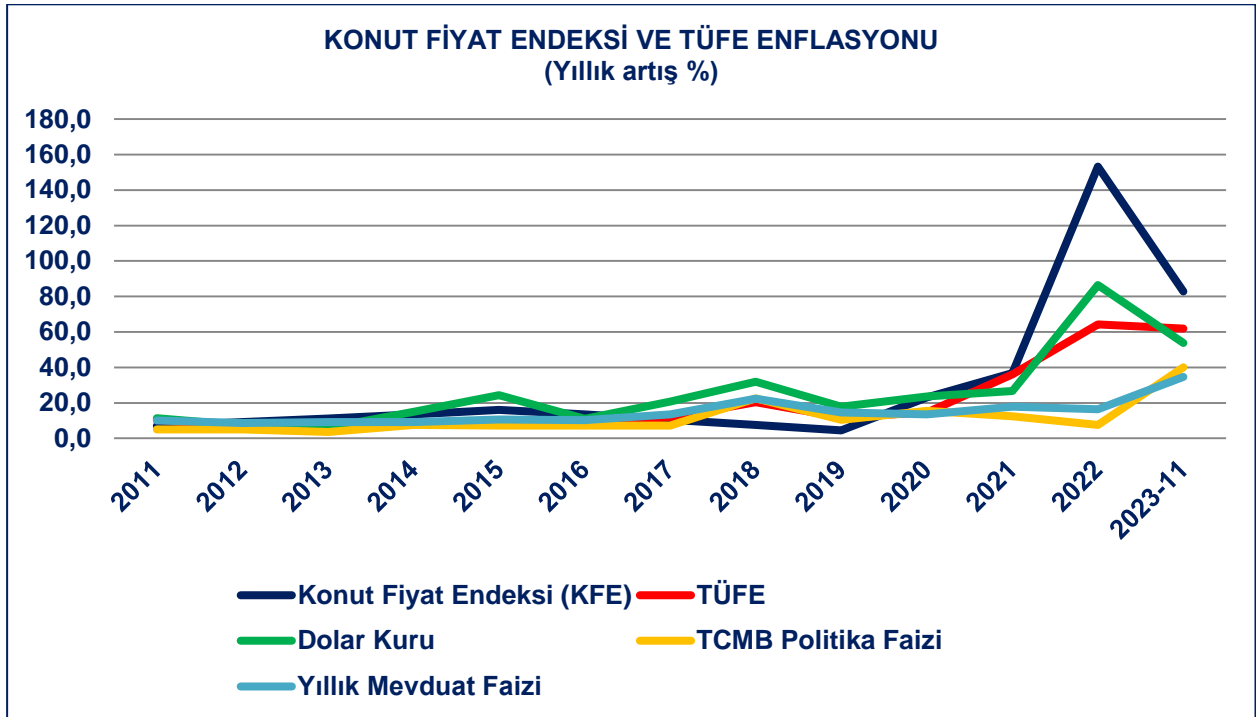
YIL	Tarım-ÜFE	TÜFE	Yi-ÜFE	Türkiye Konut Fiyat Endeksi (TKFE)
2010	100,0	100,0	100,0	100,0
2011	95,8	110,5	113,3	107,0
2012	103,1	117,3	116,1	116,9
2013	110,0	125,9	124,2	129,9
2014	125,4	136,2	132,1	147,4
2015	127,1	148,2	139,6	171,1
2016	144,0	160,9	153,5	194,3
2017	168,9	180,0	177,3	214,5
2018	195,8	216,6	236,9	230,7
2019	227,2	242,2	254,3	241,2
2020	275,5	329,6	457,5	297,2
2021	375,7	448,5	822,9	406,2
2022	943,2	736,8	1627,1	1023,3
2023/11	1419,2	1193,4	2314,5	1870,7
Değişim(%)	50,5	62,0	42,3	82,8

Kaynak: 2017 bazlı TÜİK verilerinin baz yılının 2010'a yılına dönüştürülmesiyle hesaplanmıştır.

- 2022 yılının ilk 11 aylık bölümünde ise tarım enflasyonu yüzde 50,5, tüketici enflasyonu yüzde 62, üretici enflasyonu yüzde 42,3 oranında iken Türkiye Konut Fiyat Endeksi yüzde 82,8 oranında artmıştır. Bu veriler 2023 yılında da konutun yatırımcısına yüksek reel kazanç sağladığını ortaya koymaktadır. Bu boyuttan bakıldığında konut yatırımlarının cazibesinin arttığı söylenebilir. Ancak, Türkiye'nin konutu öncelikli bir yatırım aracı olmaktan çıkarması, tasarruflarını üretken yatırımlara yönlendirmesi gerekmektedir.

- Diğer taraftan, konutun özellikle 2021 yılından sonra daha da öncelikli bir yatırım aracı haline gelmesinin gerekçelerinden birini daha ortaya koymak amacıyla aşağıdaki grafikte dolar ve mevduat faizinin getirileri de verilmiştir. Buradan 2021 yılının son çeyreğinde uygulanan düşük faiz politikası sonucu dolarda ve konut fiyatlarındaki yıllık artışların çok şiddetli bir şekilde hızlandığı ve 2022 yılı sonunda zirveye çıktığı görülmektedir.

- Bununla birlikte, ekonomi politikalarında rasyonelleşme sürecinin başlatıldığının açıklanması ve ardından TCMB'nin faizleri artırmaya başlayarak yüzde 40 düzeyine getirmesi sonrasında hem konut hem de dolardaki artış belirgin bir şekilde hız kesmiştir. TÜFE enflasyonu ise henüz faiz artışlarına aynı düzeyde tepki vermemiştir. Faiz politikasındaki normalleşme fiyatlar boyutunda da normalleşmeye kısmi bir yönelim sağlamıştır.

Bu kapsamda genel bir değerlendirme yapıldığında, 2024 yılında konut fiyatlarındaki artışın enflasyonun altında kalacağını ve böylece konut fiyatlarındaki köpüğün; fiyatların düşmesi değil, fiyat artışlarının yavaşlaması yoluyla alınacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca faizlerin yüksek düzeylerini bir yıla yakın bir süre devam ettireceği varsayıldığında konut piyasasında daralma ve buna bağlı olarak müteahhitlik şirketlerinin zorlanacağı bir yılın geldiği söylenebilir.

2.4.3. YABANCI YATIRIMLAR

Türkiye tasarruf açığı olan, dolayısıyla ihtiyaç duyduğu yatırımları gerçekleştirebilmek için dış kaynaklardan faydalanmaya çalışan gelişmekte olan bir ülkedir. Doğrudan yatırım, portföy yatırımı (sıcak para) ve kredi kullanımı şeklinde ülkeye gelebilen bu dış kaynaklardan hem uzun vadeli olması hem de üretim artışına katkı yapabilmesi nedeniyle doğrudan yatırımların önemi çok daha fazladır. Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin istatistikler Tablo 2.13'de yer almaktadır. Buna göre;

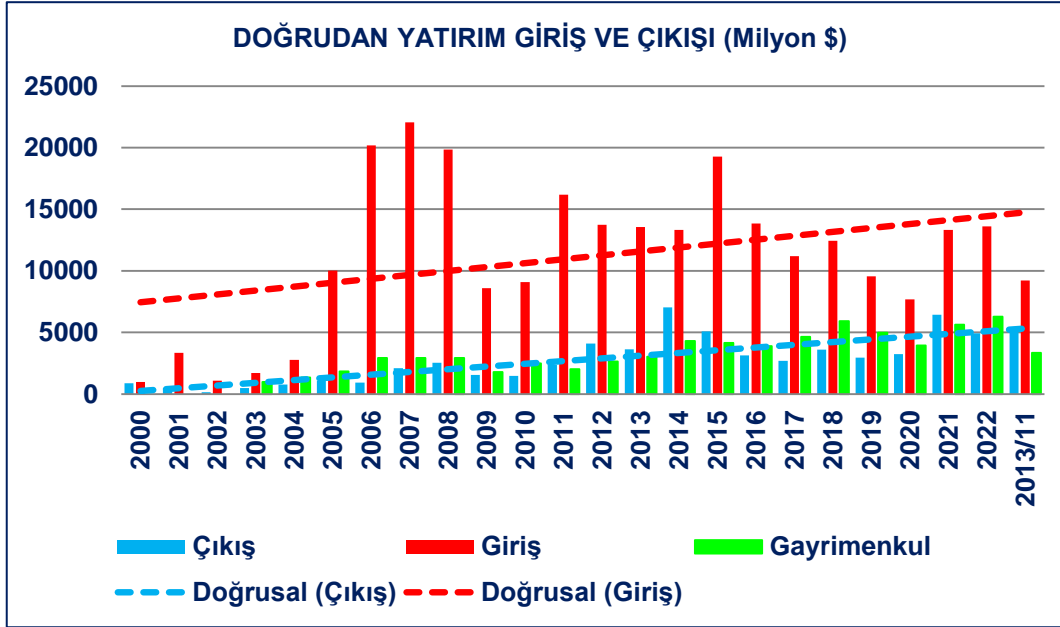
- Türkiye'ye son 24 yılda yani 2000-2023/Kasım döneminde toplam 266,6 milyar dolar tutarında doğrudan yabancı yatırım girişi olmuştur. Bu tutarın 72 milyar dolarlık kısmı ise gayrimenkul alımı için gelmiştir. Yabancılar gayrimenkul satışında 2022 yılında 6,2 milyar dolar ile rekor kırmıştır.
- 2023 yılının Ocak-Kasım döneminde toplam doğrudan yabancı yatırım girişi, bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 26,7 oranında gerileyerek 9,2 milyar dolara olmuştur. Bu dönemde yabancı yatırım girişinin yaklaşık yüzde 36'sı gayrimenkul kaynaklı olurken bu kanaldan gelen yabancı yatırımların da yüzde 41 gibi oldukça yüksek bir oranda gerilemesi dikkati çekmektedir.

TABLO 2.13: DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

(Milyon Dolar)	ÇIKIŞ	GİRİŞ	
		Toplam	Gayrimenkul
2000	870	982	
2001	497	3.352	
2002	143	1.082	
2003	480	1.702	998
2004	780	2.785	1.343
2005	1.064	10.031	1.841
2006	924	20.185	2.922
2007	2.106	22.047	2.926
2008	2.549	19.851	2.937
2009	1.553	8.585	1.782
2010	1.482	9.099	2.494
2011	2.370	16.182	2.013
2012	4.106	13.744	2.636
2013	3.636	13.563	3.049
2014	7.050	13.337	4.321
2015	5.096	19.263	4.156
2016	3.138	13.835	3.890
2017	2.703	11.190	4.643
2018	3.605	12.450	5.915
2019	2.972	9.549	4.979
2020	3.244	7.700	3.954
2021	6.451	13.325	5.634
2022	4.934	13.601	6.273
Ocak-Kasım 2022	4.394	12.588	5.668
Ocak-Kasım 2023	5.244	9.232	3.346
Değişim	19,3	-26,7	-41,0
TOPLAM (2000-2023)	66.997	266.672	72.052

Kaynak: TÜİK

- 2000’li yıllarda Türkiye’nin yatırım ihracatçısı kimliği de belirginleşmiştir. Bu gelişme diğer ülkelerdeki imkanlardan yararlanmak amacıyla olduğu kadar Türkiye’de yatırım ikliminin bozulmasından da beslenmektedir. 2000-Kasım 2023 döneminde girişimcilerimiz yurtdışında yaklaşık 67 milyar dolarlık doğrudan yatırım gerçekleştirmiştir. 2023 yılının 11 aylık bölümünde ise doğrudan yatırım çıkışı yüzde 19,3 oranında artarak 5,2 milyar dolara ulaşmıştır. Türkiye’ye gelen doğrudan yatırım miktarı azalırken, Türkiye’den çıkan yatırım miktarının artması, üzerinde dikkatlice düşünülmesi gereken bir konudur.

- Diğer taraftan, doğrudan yabancı yatırım girişlerine ilişkin veriler ve ilgili grafik incelendiğinde yatırım girişinin azalması yanında istikrarsızlığın da belirginleştiği anlaşılmaktadır. Küresel nitelikteki firmalar için gerek üretim üssü gerekse büyük Pazar olarak son derece cazip nitelikler taşıyan Türkiye'ye doğrudan yabancı yatırım girişinin azalması, ekonomik olduğu kadar ekonomi dışı faktörlerden de etkilenebilmektedir. Bu nedenle, bu faktörlerin doğru tespit edilmesi ve gerek görülecek boyutlarda iyileştirmeler yapılması doğru olacaktır.

Türkiye'ye 2002-2023/Kasım döneminde gelen toplam ve 2023 yılının 11 aylık döneminde gelen doğrudan yabancı yatırımların sektörel dağılımı Tablo 2.14'de verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

- 2002-2023 döneminde Türkiye'ye gelen 180,7 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırımın; 114 milyar doları hizmetler (yüzde 63,1'i), 65,8 milyar doları sanayi (%36,5'i), 768 milyon doları ise tarım (binde 4'ü) sektörüne yönelik olmuştur. Alt sektör olarak en büyük girişler; finans ve sigorta (56,6 milyar dolar) ile imalat sektöründe (43,3 milyar dolar) gerçekleşmiştir.

TABLO 2.14: DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN SEKTÖREL DAĞILIMI

(Milyon Dolar) SEKTÖR	2002-2022		OCAK-KASIM		Değişim (%)
	TOPLAM	PAY (%)	2022	2023	
TARIM SEKTÖRÜ	768	0,4	37	24	-35,1
SINAI SEKTÖRLER	65.894	36,5	1.982	2.083	5,1
Madencilik ve Taşocakçılığı	3.726	2,1	174	171	-1,7
İmalat	43.362	24,0	1.449	1.423	-1,8
Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme Ür. ve Dağıtım	18.727	10,4	359	487	35,7
Su Temini, Kanalizasyon, Atık Yön. ve İyileştirme Faal.	79	0,0	0	2	
HİZMETLER SEKTÖRÜ	114.043	63,1	4.569	2.666	-41,7
İnşaat	5.435	3,0	51	145	184,3
Toptan ve Perakende Ticaret	16.572	9,2	1.481	887	-40,1
Ulaştırma ve Depolama	8.557	4,7	335	397	18,5
Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri	1.761	1,0	323	40	-87,6
Bilgi ve İletişim	15.542	8,6	260	320	23,1
Finans ve Sigorta Faaliyetleri	56.630	31,3	1.765	577	-67,3
Gayrimenkul Faaliyetleri	3.400	1,9	42	91	116,7
Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler	1.079	0,6	18	42	133,3
İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	1.010	0,6	155	4	-97,4
Kamu Yönetimi ve Savunma; Zorunlu Sosyal Güvenlik	0	0,0	0	0	
Eğitim	175	0,1	8	9	12,5
İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri	2.653	1,5	51	22	-56,9
Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlenme ve Spor	343	0,2	2	23	1.050,0
Diğer Hizmet Faaliyetleri	884	0,5	78	109	39,7
TOPLAM	180.705	100,0	6.588	4.773	-27,6

Kaynak: TCMB

- 2023 yılının 11 aylık bölümünde ise doğrudan yabancı yatırım girişinin 2022 yılının aynı dönemine göre; tarımda yüzde 35,1, hizmetler sektöründe ise 41,7 oranında azalırken sanayide yüzde 5,1 oranında artmıştır. Böylece toplam yabancı yatırım girişinde yüzde 27,6 oranında gerileme yaşanmıştır.

Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımların ülkelere ve bölgelere göre dağılımının yer aldığı Tablo 2.15 incelendiğinde ise;

- 2002 sonrasında dönemde Türkiye'ye gelen 180,7 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırımın 131 milyar dolarlık kısmının (yüzde 72,7) Avrupa kaynaklı olduğu görülmektedir. Avrupa'yı yüzde 17,8 pay ile Asya ve yüzde 8,8 pay ile de Amerika kıtası ülkeleri izlemektedir.

TABLO 2.15: DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN BÖLGESEL DAĞILIMI

(Milyon Dolar) BÖLGE/ÜLKE	2002-2022		Ocak-Kasım		Değişim (%)
	TOPLAM	PAY %	2022	2023	
AVRUPA	131.420	72,7	5.443	3.342	-38,6
Almanya	11.726	6,5	897	643	-28,3
Avusturya	10.938	6,1	183	25	-86,3
Belçika	9.001	5,0	42	136	223,8
Fransa	7.904	4,4	163	315	93,3
Hollanda	27.961	15,5	749	989	32,0
İngiltere	13.479	7,5	303	217	-28,4
İspanya	11.223	6,2	1.558	93	-94,0
İtalya	4.988	2,8	208	59	-71,6
Lüksemburg	10.630	5,9	241	83	-65,6
Yunanistan	6.846	3,8	0	1	
EFTA ÜLKELERİ	5.380	3,0	667	84	-87,4
DİĞER AVRUPA ÜLKELERİ	6.390	3,5	33	373	1.030,3
Rusya	6.258	3,5	23	367	1.495,7
AFRİKA	517	0,3	1	8	700,0
AMERİKA	15.902	8,8	315	188	-40,3
KUZEY AMERİKA	15.003	8,3	304	177	-41,8
ABD	14.413	8,0	304	173	-43,1
ORTA AMERİKA	352	0,2	11	11	0,0
GÜNEY AMERİKA	547	0,3	0	0	
ASYA	32.114	17,8	821	1.234	50,3
YAKIN VE ORTADOĞU ÜLKELERİ	22.286	12,3	432	915	111,8
KÖRFEZ ÜLKELERİ	12.628	7,0	308	855	177,6
BAE	5.040	2,8	269	449	66,9
Katar	3.059	1,7	11	400	3.536,4
D.YAKIN VE ORTADOĞU ÜLKELERİ	9.127	5,1	110	54	-50,9
DİĞER ASYA ÜLKELERİ	9.828	5,4	389	319	-18,0
Çin	1.142	0,6	78	35	-55,1
Güney Kore	1.327	0,7	55	31	-43,6
Japonya	3.361	1,9	80	88	10,0
OKYANUSYA VE KUTUPLAR	708	0,4	8	1	-87,5
SINIFLANDIRILAMAYAN	44	0,0	0	0	
TOPLAM DÜNYA	180.705	100,0	6.588	4.773	-27,6

Kaynak: TCMB

- Diğer taraftan, 2022 yılı sonu itibarıyla Türkiye'ye gelen toplam doğrudan yabancı yatırımlarda; Hollanda (yüzde 15,5), ABD (yüzde 8), İngiltere (yüzde 7,5), Almanya (yüzde 6,5), İspanya (yüzde 6,2) ve Avusturya (yüzde 6,1) ilk sıralarda yer almaktadır.
- 2023 yılının 11 aylık bölümünde ise yabancı yatırım girişinde en yüksek oransal artış 35,3 kat ile Katar, 2,2 kat ile Belçika ve yüzde 93 ile Fransa, yüzde 66 ile Birleşik Arap Emirlikleri ve yüzde 35 ile Hollanda olmuştur. Diğer ülkeler ve ülke gruplarının çoğundan gelen yatırım miktarı ise gerilemiştir.

Bu veriler başta Türkiye'deki en fazla doğrudan yatırımı olan Hollanda olmak üzere bazı ülkelerin Türkiye'ye yatırım yapmaktan vazgeçmediğini, bu arada Körfez ülkelerinin de Türkiye'deki yatırımlarını arttırmaya devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan, Türkiye'nin de birçok ülkede önemli miktarlarda yatırım yapması nedeniyle bu yatırımların hangi ülkelere ve hangi sektörlere yöneldiğinin incelenmesi faydalı olacaktır. Nitekim Tablo 2.16'dan görülebileceği gibi;

- 2002-2022 döneminde Türkiye'den yurtdışına giden 59,9 milyar dolarlık doğrudan yatırımların yüzde 62'si Avrupa'ya yüzde 19,3'ü Asya, yüzde 16,7'si Amerika kıtasına yüzde 15,8'i de Yakın ve Ortadoğu ülkelerine yönelmiştir.
- Tekil ülke olarak ise Hollanda, ABD, Azerbaycan, İngiltere ve Almanya girişimcilerimizin doğrudan yatırım için tercih ettiği öncelikli ülkeler olmuştur.

TABLO 2.16: TÜRKİYE'DEN ÇIKAN YATIRIMLARIN BÖLGESEL DAĞILIMI (Milyon Dolar)

Ülke	Toplam	PAY (%)	2023 Ocak-Kasım		
	2002-2022		2022	2023	Değişim (%)
TOPLAM	59.934	100,0	4.380	4.972	13,5
AVRUPA	37.293	62,2	2.851	2.982	4,6
Hollanda	17.907	29,9	1.790	1.151	-35,7
ASYA	11.539	19,3	412	646	56,8
AMERİKA	10.003	16,7	1.081	1.249	15,5
KUZAY AMERİKA	9.838	16,4	1.067	1.239	16,1
Amerika Birleşik Devletleri	9.673	16,1	1.039	1.214	16,8
YAKIN VE ORTADOĞU ÜLKELERİ	9.447	15,8	289	451	56,1
DİĞER YAKIN VE ORTADOĞU ÜLK.	7.115	11,9	34	59	73,5
Azerbaycan	6.778	11,3	8	23	187,5
İngiltere	3.605	6,0	175	466	166,3
Almanya	3.493	5,8	350	265	-24,3
DİĞER AVRUPA ÜLKELERİ	2.941	4,9	114	120	5,3
KÖRFEZ ÜLKELERİ	2.140	3,6	254	391	53,9
DİĞER ASYA ÜLKELERİ	2.092	3,5	123	195	58,5
EFTA ÜLKELERİ	1.660	2,8	71	122	71,8
Lüksemburg	1.427	2,4	63	35	-44,4
İsviçre	1.360	2,3	63	112	77,8
Malta	1.329	2,2	7	4	-42,9
Birleşik Arap Emirlikleri	1.295	2,2	230	365	58,7
Rusya	1.112	1,9	26	5	-80,8
AFRİKA	984	1,6	33	87	163,6
KUZAY AFRİKA	797	1,3	19	80	321,1
DİĞER AFRİKA ÜLKELERİ	187	0,3	14	7	-50,0
ORTA AMERİKA	94	0,2	9	5	-44,4
GÜNEY AMERİKA	71	0,1	5	5	0,0
SINIFLANDIRILAMAYAN	59	0,1	3	3	0,0
OKYANUSYA VE KUTUP BÖLGESİ	56	0,1	0	5	

Kaynak: TCMB

- Ayrıca, 2023 yılının 11 aylık bölümünde Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırım miktarı azalırken Türkiye'den çıkan yatırım miktarının yüzde 13,5 oranında artması, ülke içindeki koşulların yatırım açısından gözden geçirilmesinin uygun olacağı anlamına gelmektedir.

- Bu veriler hem doğrudan yatırım çekilen hem de doğrudan yatırım götürülen ülkelerin başında Avrupa ülkelerinin geldiğini, dolayısıyla Türkiye'nin en önemli ticari ortağının sadece mal boyutuyla değil sermaye hareketleri boyutuyla bu ülkeler olduğunu oraya koymaktadır.

Türkiye'den yurtdışına yönelen doğrudan yatırımların sektörel dağılımına ilişkin istatistikler Tablo 2.17'de verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

- 2002-2022 döneminde Türkiye'den çıkan doğrudan yatırımların yüzde 51,8'i (31 milyar doları) sanayi, yüzde 47,9'u (28,7 milyar doları) hizmetler ve binde 3'ü de (167 milyon doları) tarım sektörüne yönelmiştir.

TABLO 2.17: TÜRKİYE'DEN ÇIKAN YATIRIMLARIN SEKTÖREL DAĞILIMI (Milyon Dolar)

Sektör	Toplam	PAY (%)	Ocak-Kasım		
	2002-2022		2022	2023	Değişim (%)
TOPLAM	59.934	100,0	4.380	4.972	13,5
SINAI SEKTÖRLER	31.049	51,8	1.670	1.536	-8,0
HİZMETLER SEKTÖRÜ	28.718	47,9	2.709	3.409	25,8
Madencilik ve Taşocakçılığı	15.451	25,8	791	826	4,4
İmalat	13.962	23,3	801	454	-43,3
Finans ve Sigorta Faaliyetleri	11.509	19,2	1.149	718	-37,5
Gıda, İçecek ve Tütün Ürünleri İmalatı	5.697	9,5	496	122	-75,4
Gayrimenkul Faaliyetleri	4.721	7,9	701	1.918	173,6
Parasal Aracı Kuruluşların Faaliyetleri (Bankalar)	3.153	5,3	55	15	-72,7
İnşaat	2.722	4,5	113	113	0,0
Bilgi ve İletişim	2.717	4,5	97	69	-28,9
Ulaştırma ve Depolama	2.266	3,8	116	45	-61,2
Tekstil ve Giyim Eşyaları İmalatı	1.875	3,1	95	76	-20,0
Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme Ür. ve Dağıtım	1.626	2,7	77	185	140,3
Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünlerin İmalatı	1.497	2,5	1	21	2.000,0
Toptan ve Perakende Ticaret	1.336	2,2	96	183	90,6
Diğer Hizmet Faaliyetleri	1.087	1,8	148	172	16,2
Diğer Finansal Hizmet Faaliyetleri	1.065	1,8	191	39	-79,6
Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri	996	1,7	78	54	-30,8
Kimyasalların, Kimyasal Ürünlerin ve Temel Eczacılık Ürünleri ile Malzemelerinin İmalatı	923	1,5	56	28	-50,0
Bilgisayarların, Elektrik-Elektronik ve Optik Ür. İmalatı	796	1,3	27	24	-11,1
Makina ve Teç. (Başka Yerde Sınıflandırılmamış) İmalatı	702	1,2	5	4	-20,0
TARIM SEKTÖRÜ	167	0,3	1	27	2.600,0

Kaynak: TCMB

- Alt sektör olarak ise; madencilik ve taş ocakçılığı (15,4 milyar dolar), imalat sanayi (13,9 milyar dolar) ve finans ve sigorta faaliyetleri (11,5 milyar dolar) en çok yatırım ihracatı yapılan alanlar olmuştur. 2023 yılının 111 aylık döneminde ise hizmetler sektörüne yönelik doğrudan yatırım çıkışı yüzde 25,8 oranında artarken imalat sanayi yatırımları yüzde 8 oranında gerilemiştir. Tarım yatırımları ise geçen yılın aynı döneminde sadece bir milyon dolar iken 2023 yılında 27 milyon dolara yükselmiştir.

- Türkiye'ye gelen yatırımların daha çok hizmetler sektörüne, Türkiye'den çıkan yatırımların ise daha çok sanayi sektörüne yöneldiği anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin hem yerli hem de yabancı reel yatırımcılar açısından cazibesini kaybettiği söylenebilir. Türkiye'nin hem döviz ihtiyacının hem de yatırım ihtiyacının çok yüksek olduğu bir dönemde; dışardan gelen azalırken içerden çıkanın artması ekonomi yönetiminin üzerinde önemli durması gereken bir gelişmedir.

2.5. İSTİHDAM VE İŞSİZLİK BOYUTUNDA GELİŞMELER

İstihdam ve işsizlik boyutunda var olan sorunlar tüm ülkeleri ekonomik ve siyasi açıdan az ya da çok ama mutlaka zorlamaktadır. 2023 yılı; bu boyutlardan gerek dünya geneli gerekse Türkiye özelinde görece olarak iyileşmeye sahne olmuştur. 2023 yılında Türkiye'de istihdam boyutunda yaşanan gelişmelere ilişkin istatistikler Tablo 2.18'de verilmiştir. Buna göre;

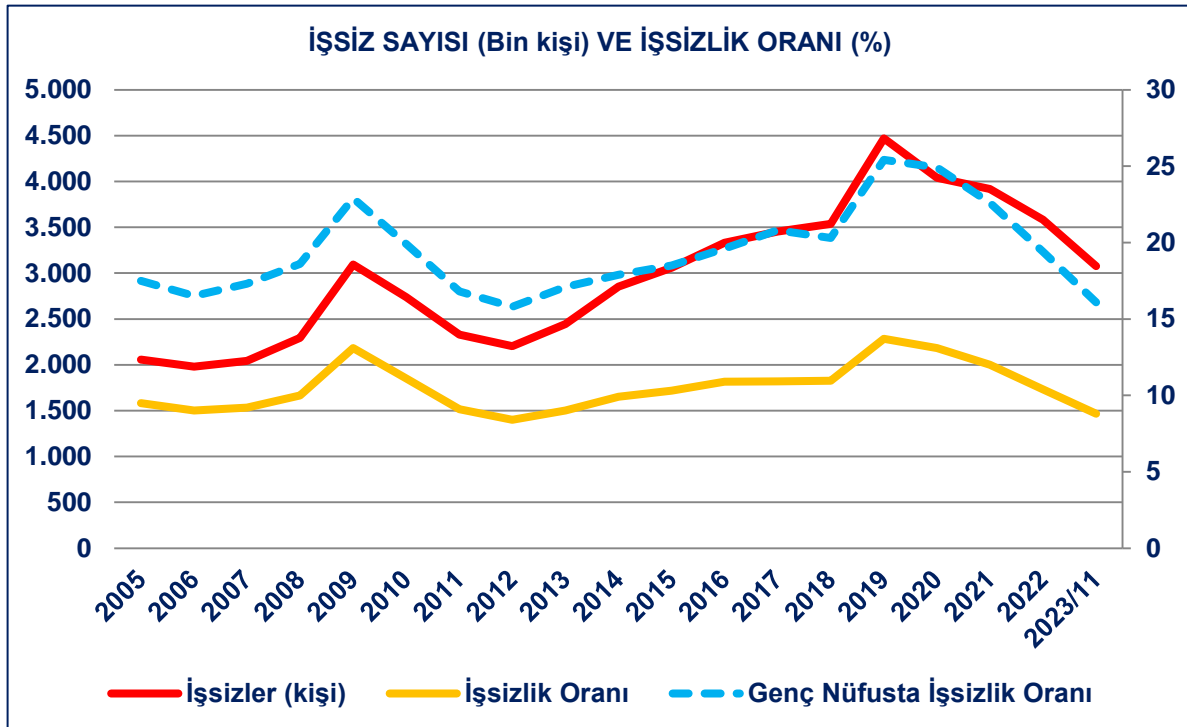
- 2023 yılı Kasım ayı itibarıyla Türkiye'de çalışma çağındaki nüfusun 65,6 milyona ulaşmıştır. Bu nüfusun ise 35 milyonu işgücü piyasasına girmiş ve bunlardan 31,9 milyonu mal ve hizmet üretim sürecine dahil olmuştur. Yani çalışmak isteyen 3 milyon kişiye de iş bulunamamıştır.

TABLO 2.18 İŞGÜCÜ PİYASASINDA GELİŞMELER

YIL	15 ve üzeri Yaşta Nüfus	İşgücü Arzı	İstihdam Edilenler	İşsizler	İşgücüne Katılma Oranı	İstihdam Oranı	İşsizlik Oranı	Genç Nüfusta İşsizlik Oranı
2000	46.211	23.078	21.581	1.497	49,9	46,7	6,5	13,1
2005	48.356	21.691	19.633	2.058	44,9	40,6	9,5	17,5
2010	52.904	24.594	21.858	2.737	46,5	41,3	11,1	19,9
2011	53.985	25.594	23.266	2.328	47,4	43,1	9,1	16,8
2012	54.961	26.141	23.937	2.204	47,6	43,6	8,4	15,8
2013	55.983	27.047	24.601	2.445	48,3	43,9	9,0	17,9
2014	56.986	28.786	25.933	2.853	50,5	45,5	9,9	18,5
2015	57.854	29.678	26.621	3.057	51,3	46,0	10,3	19,6
2016	58.720	30.535	27.205	3.330	52,0	46,3	10,9	20,8
2017	59.894	31.643	28.189	3.454	52,8	47,1	10,9	20,3
2018	60.654	32.274	28.738	3.537	53,2	47,4	11,0	25,4
2019	61.469	32.549	28.080	4.469	53,0	45,7	13,7	24,9
2020	62.579	30.735	26.695	4.040	49,1	42,7	13,1	22,6
2021	63.704	32.716	28.797	3.919	51,4	45,2	12,0	19,4
2022	64.679	34.334	30.752	3.582	53,1	47,5	10,4	16,6
2022/11	65.026	35.401	31.897	3.504	54,4	49,1	9,9	16,1
2023/11	65.637	35.036	31.961	3.075	53,4	48,7	8,8	-1
FARK	611	-365	64	-429				
FARK (%)	0,9	-1,0	0,2	-12,2				

Kaynak: TÜİK

- Türkiye’de 2023 yılı Kasım ayı sonunda 15 yaş üzeri nüfus 611 bin kişi artmıştır. 2020 yılının ardından ilk kez 2023 yılında da işgücü arzında gerileme olmuştur. Nitekim Kasım ayı itibarıyla işgücü arzı 365 bin kişi azalmıştır. Toplam istihdam ise sadece 64 bin kişi artmıştır.
- 2023 yılı Kasım ayı itibarıyla hem işgücü arzının azalması hem az da olsa istihdamın artması sonucunda işsiz sayısında 429 bin kişilik gerileme olmuştur. Ekonominin yüzde 4 düzeylerinde büyümesinin beklendiği bir yılda istihdamın sadece 64 bin kişi artması, işverenlerin 2024 yılına ilişkin iç ve dış talep beklentilerinin düşük olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bunun yanında ücretlerde yapılan artışların toplam maliyetler içinde işgücünün payını artırmış olabileceği ve buna bağlı olarak da emek tasarruflu tekniklere yönelimi artırmış olabileceği söylenebilir.
- Bunun yanı sıra, işgücü piyasasında 2023 yılında yaşanan gelişmeler; EYT düzenlemesi çerçevesinde 2 milyonu aşkın kişinin emekli olduğu dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Zira her ne kadar çalışanların bir kısmı aynı veya farklı bir işyerinde çalışmaya devam etse de, işgücü arzının bu düzenleme nedeniyle de gerilemesi söz konusudur.

İstihdamın sektörel dağılımına ilişkin gelişmeler ise Tablo 2.19'de verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

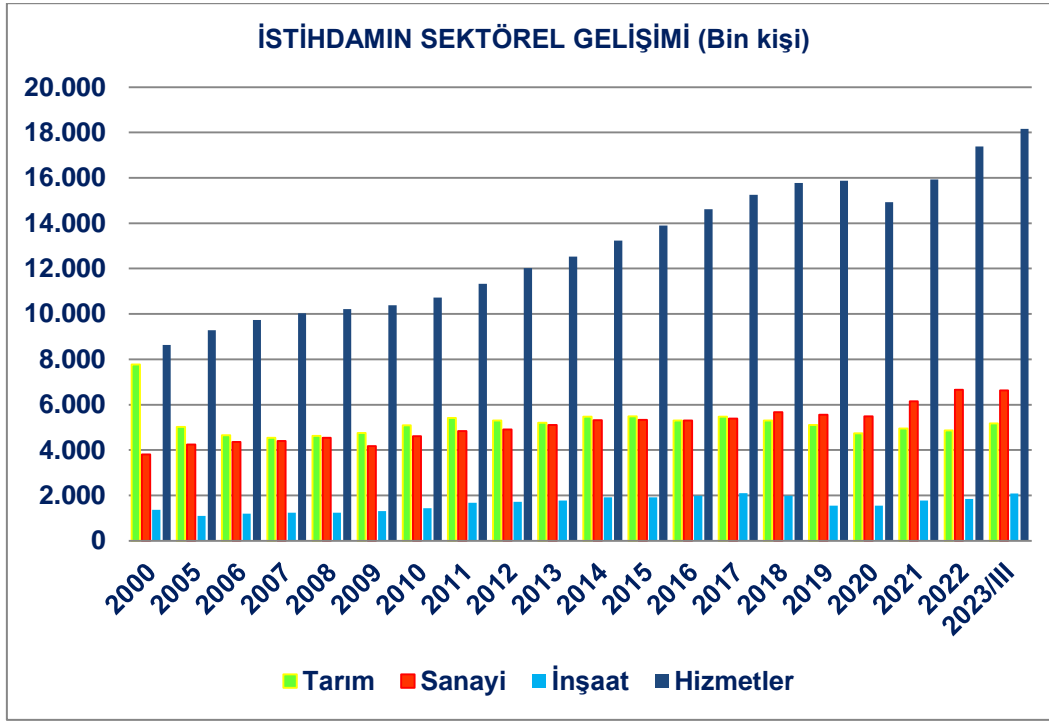
- Tarımda istihdam kaybı 2023 yılında da devam etmiş ve 2022 yılı üçüncü çeyreği sonunda 5,2 milyon kişi olan tarımda çalışan sayısı 2023 yılının aynı döneminde 89 bin kişi azalarak 5,1 milyon kişiye gerilemiştir. Daha önceleri gizli işsizliğin azalması boyutuyla tarımdaki istihdamın azalması olumlu karşılanırken, şimdilerde tarımsal üretimi yapacak insan kalmayacak noktasına gelinmiştir. Gençlerin tarımsal üretimden kaçması, mevcut çiftçilerin yaşlanması tarımsal üretimin geleceğine ilişkin endişeler oluşturmaktadır.

TABLO 2.19: İSTİHDAMIN SEKTÖREL DAĞILIMI (Bin kişi)

Yıl	Bin Kişi				Toplam İçindeki Payları (%)			
	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler
2000	7.769	3.810	1.364	8.637	36,0	17,7	6,3	40,0
2005	5.015	4.241	1.097	9.281	25,5	21,6	5,6	47,3
2009	4.752	4.179	1.305	10.380	23,1	20,3	6,3	50,4
2010	5.084	4.615	1.434	10.725	23,3	21,1	6,6	49,1
2011	5.412	4.842	1.680	11.332	23,3	20,8	7,2	48,7
2012	5.301	4.903	1.717	12.016	22,1	20,5	7,2	50,2
2013	5.204	5.101	1.768	12.529	21,2	20,7	7,2	50,9
2014	5.470	5.315	1.912	13.235	21,1	20,5	7,4	51,0
2015	5.483	5.332	1.914	13.891	20,6	20,0	7,2	52,2
2016	5.305	5.296	1.987	14.617	19,5	19,5	7,3	53,7
2017	5.464	5.383	2.095	15.246	19,4	19,1	7,4	54,1
2018	5.297	5.674	1.992	15.774	18,4	19,7	6,9	54,9
2019	5.097	5.561	1.550	15.872	18,2	19,8	5,5	56,5
2020	4.737	5.482	1.546	14.930	17,7	20,5	5,8	55,9
2021	4.948	6.143	1.777	15.928	17,2	21,3	6,2	55,3
2022	4.866	6.663	1.846	17.378	15,8	21,7	6,0	56,5
2022-III	5.263	6.638	1.904	17.356	16,9	21,3	6,1	55,7
2023-III	5.174	6.626	2.085	18.158	16,1	20,7	6,5	56,7
Artış (Bin kişi)	-89	-12	181	802	--	--	--	--

Kaynak: TÜİK

- 2023 yılının üçüncü çeyreği itibarıyla sanayi sektöründe 12 bin kişilik istihdam kaybı yaşanmıştır. Sektörün oldukça düşük oranda büyüdüğü, işgücü maliyetlerinin sanayici açısından önemli ölçüde arttığı ve EYT düzenlemesi yapıldığı dikkate alındığında bu gelişme anlaşılabilir olmaktadır.
- 2023 yılında hızlı büyüyen inşaat ve hizmetler sektöründe yılın üçüncü çeyreği sonunda sırasıyla 181 bin ve 802 bin kişilik istihdam artışı yaşanmıştır. Bu doğrultuda bu sektörlerin toplam istihdam içindeki payları artmıştır.

Diğer taraftan, Türkiye’de istihdam boyutunda yapısal bir değişim ihtiyacının olduğu bir alan daha bulunmaktadır. Bu yapısal değişim hem girişimci/işveren sayısının artırılması hem de mevcut işverenlerin sektörel bazda optimum ölçüğe ulaşmalarının sağlanmasıyla ilgilidir. Nitekim Tablo 2.20’den görülebileceği gibi;

- 2023 yılı üçüncü çeyreği itibarıyla istihdamda olan insanların 22,6 milyonu ücretli, 2,7 milyonu ücretsiz aile işçisi ve 6,6 milyonu da kendi hesabına ve/veya işveren olarak istihdam edilmektedir.

TABLO 2.20: İŞTEKİ DURUMA GÖRE İSTİHDAM

(Bin Kişi)	Ücretli / Yevmiyeli	Kendi hesabına/işveren	Ücretsiz Aile İşçisi
2014	17.125	5.652	3.155
2015	17.827	5.643	3.150
2016	18.377	5.775	3.053
2017	18.960	6.094	3.134
2018	19.536	6.191	3.012
2019	19.216	5.962	2.902
2020	18.693	5.455	2.547
2021	20.137	5.965	2.695
2022	21.687	6.400	2.665
2023-III	22.638	6.657	2.749

Kaynak: TÜİK

- Türkiye’de girişimcilik boyutunda; hem girişimci sayısının artırılması hem de girişimcilerin niteliğinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede bilgi çağının ve bilişim altyapısının gereklilikleri sağlanmalı, girişimcilerin bilgisayar, internet ve elektronik ticaret gibi alanlarda hızla yeterli bilgi sahibi olması sağlanmalıdır.

Türkiye istihdam boyutunda değerlendirilmesi gereken bir boyut da kamudaki istihdamdır. Zira devlet/kamu en büyük işveren konumundadır. Bu konum her geçen gün daha da belirginleşmektedir. Nitekim;

- 2007 yılında 2,9 milyon kişi olan kamudaki istihdam 2023 yılı Eylül ayı sonunda 5,1 milyona yükselmiş, yani 2,1 milyon kişi artmıştır.

TABLO 2.21: KAMUDA İSTİHDAMIN GELİŞİMİ

	Toplam	Kadrolu personel	Sözleşmeli personel	İşçi		Diğer
				Sürekli işçi	Geçici işçi	
2007	2.945.976	2.070.207	165.557	317.265	209.585	183.362
2023-Eylül	5.101.689	3.467.443	277.281	1.204.526	48.628	103.811
FARK	2.155.713	1.397.236	111.724	887.261	-160.957	-79.551

- İstihdamdaki bu artışın kamu hizmetlerinde nitelik artışı ile desteklenmesi uygun olacaktır. Ayrıca bütçe dengeleri açısından da istihdam artışının daha kontrollü olmasına dikkat edilmelidir. 2023 yılında bütçe harcamalarının yüzde 26’sının personel giderlerinden oluşması, bütçe gelirlerinden personele giden bölümün ise yüzde 30’u aşması bu gerekliliğe işaret etmektedir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, 2023 yılında istihdam boyutunda yaşanan gelişmelerde EYT düzenlemesi ile seçimler nedeniyle yapılan yüksek asgari ücret artışları önemli rol oynadığı söylenebilir. 2024 yılında yapılacak yerel seçimlerin ardından ekonomi politikalarında rasyonelleşmenin dozunun artması gündeme gelebilecek, bu da talep, üretim, ihracat ve ithalat boyutlarında ciddi yansımalar üreterek gerek firmalar gerekse istihdam üzerinde turnusol işlevi görecektir. Bunların yanında Türkiye’den nitelikli işgücü ihracatı, yani beyin göçü hızlanmış görünmektedir. Türkiye bütün yetişme maliyetlerini üstlendiği nitelikli işgücünü kaybederken, düşük nitelikli işgücü girişine sahne olmaktadır. Bu gelişme orta ve uzun vadede Türkiye’nin gelişmesini yavaşlatabilecek, gelişmiş ülkelerle arasındaki farkın açılmasına neden olabilecektir. Nitelikli işgücünün yurtdışına gitmesini engelleyecek, hatta yurtdışından ülkemize tersine beyin göçünü destekleyecek ekonomik, sosyal ve siyasi iklim oluşturulmalıdır.

2.6. DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER BOYUTUNDA GELİŞMELER

Türkiye bulunduğu coğrafya nedeniyle çok geniş bir ticari ilişki ağı potansiyeline sahiptir. Bu potansiyeli yeterince kullanamıyor olsa da, çok sayıda ülke ile mal ve hizmet alışverişi yapmakta, önemli miktarlarda sermaye hareketine sahne olmaktadır. Ayrıca oldukça liberal bir ticaret dış ticaret mevzuatına sahip olması, Dünya Ticaret Örgütüne üyeliği ve AB ile gümrük birliği içinde bulunması, Türkiye'nin küresel ekonomiyle entegrasyon düzeyini artırmaktadır. Kuşkusuz bu durum avantajlar olduğu kadar dezavantajlar da sağlayabilmektedir. 2023 yılında bunlardan hangisinin daha belirgin olduğu izleyen bölümde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2.6.1. DIŞ TİCARET

Türkiye'nin dış ticaretine ilişkin bazı temel göstergeler Tablo 2,22'de verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

- 2023 yılına girerken, geride Cumhuriyet tarihinin dış ticaret açığı rekoru bırakılmıştır. Yine, 2022 yılında 617 milyar dolar ile dış ticaret hacmi ve dış ticaret hacminin GSYİH'ya oranı olarak tanımlanan dışa açıklık oranında da rekor kırılmıştır.

TABLO 2.22: DIŞ TİCARETİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi-A	Karşılama Oranı (%)	GSYİH-B	Dışa Açıklık Oranı (A/B-%)
2013	161.481	260.823	-99.342	422.304	61,9	958.125	44,1
2014	166.505	251.142	-84.638	417.647	66,3	939.923	44,4
2015	150.982	213.619	-62.637	364.601	70,7	867.071	42,0
2016	149.247	202.189	-52.942	351.436	73,8	869.241	40,4
2017	164.495	238.715	-74.221	403.210	68,9	859.055	46,9
2018	177.169	231.152	-53.984	408.321	76,6	797.728	51,2
2019	180.833	210.345	-29.512	391.178	86,0	760.359	51,4
2020	169.638	219.517	-49.879	389.155	77,3	717.141	54,3
2021	225.214	271.426	-46.211	496.640	83,0	807.924	61,5
2022	254.170	363.710	-109.540	617.880	69,9	905.814	68,2
2023	255.809	361.847	-106.038	617.656	70,7	--	--

Kaynak: TÜİK

- 2023 yılında ise ihracatta çok az artış, ithalatta ise çok az gerileme yaşanmış, yüksek dış ticaret açığı ve dışa açıklık oranı korunmuştur. 2023 yılı, dünya genelindeki eğilime uygun olarak, Türkiye'de de dış ticarete "yerinde sayma" yılı olmuştur.

Diğer taraftan, hatırlanacağı üzere Türkiye, 1980 yılında uygulamaya konulan 24 Ocak kararları ile ihracata yönelik büyüme modeline geçmiş, 1989 yılında destekleyici bir uygulama olarak da sermaye hareketlerini serbestleştirmiştir. O yıllardan bugüne, zaman zaman yol kazaları yaşansa da, bu model sürdürülmeye çalışılmıştır. Mal ihracatı istatistiklerinden faydalanılarak yapılan hesaplamalara göre;

- 1981-2023 dönemi itibarıyla ortalama ihracat artışı dünya genelinde yüzde 6,3, Türkiye’de ise yüzde 11,8 olmuştur. Dünya genelinde mal ihracatının en yüksek oranda arttığı dönem 2000-2009, Türkiye’de 1981-1989 (yüzde 18,8) ve 2000-2009 (yüzde 15,5) dönemleri olmuştur.

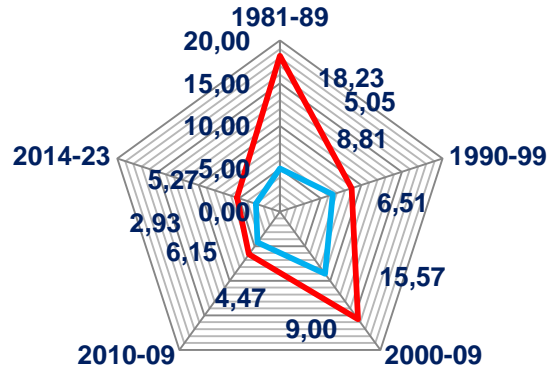
TABLO 2.23: MAL TİCARETİNDE GELİŞMELER

DÖNEM	MAL TİCARETİNDE BÜYÜME %		
	DÜNYA	TÜRKİYE	
	İhracat	İhracat	İthalat
1981-1989	5,05	18,23	8,35
1990-1999	6,51	8,81	12,21
2000-2009	9,00	15,57	15,93
2010-2019	4,47	6,15	5,18
2014-2023	2,93	5,27	4,34
1981-2002	5,65	12,93	10,53
2003-2023	7,07	10,71	11,34
1981-2023	6,34	11,85	10,93
	KORELASYON KATSAYISI		
	Dünya-Türkiye İhracatı	Türkiye İhracat-İthalatı	
1981-2002	0,31	0,25	
2003-2023	0,92	0,85	
1981-2023	0,56	0,50	

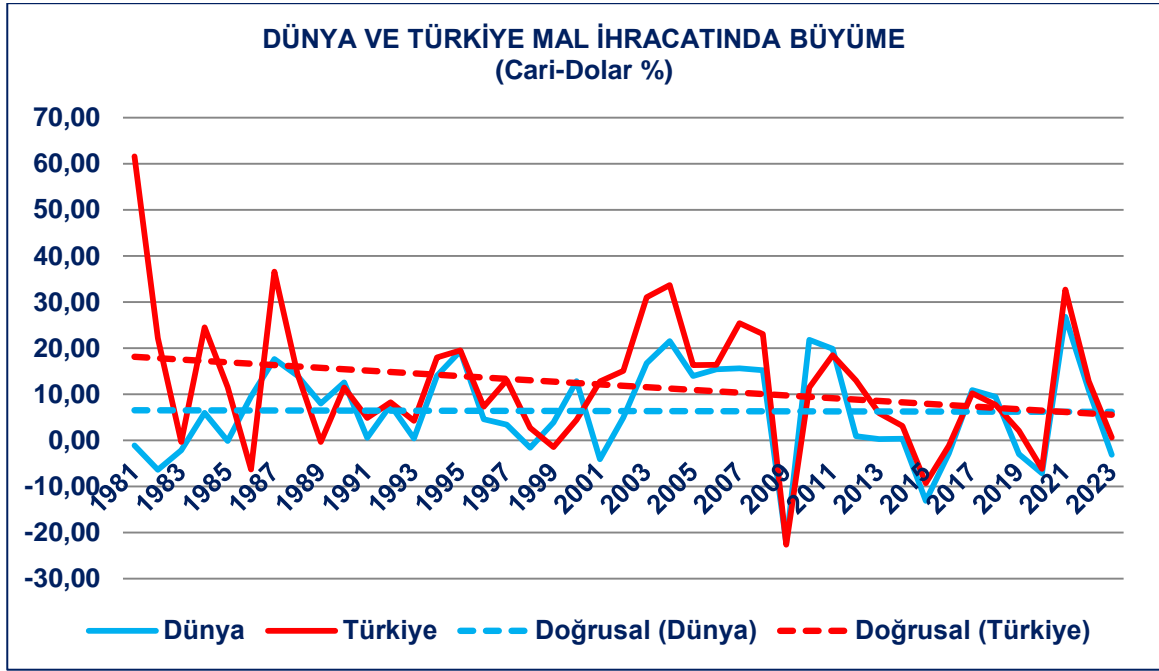
- Türkiye için 1981-2023 dönemi itibarıyla ortalama ithalat artışı yüzde 10,9 olmuştur. Mal ithalatının en yüksek oranda arttığı dönemlerin ise 2000-2009 (yüzde 15,9) ve 1990-1999 (yüzde 12,2) olduğu anlaşılmaktadır.
- Bu arada ilgili grafik incelendiğinde Türkiye’de ihracat artışının farklı dönemlerin tümünde dünya genelinden daha yüksek oranda gerçekleştiği görülmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’nin dünya ekonomisiyle entegrasyon düzeyinin çok hızlı arttığı söylenebilir.

DÜNYA VE TÜRKİYE İHRACATINDA BÜYÜME %

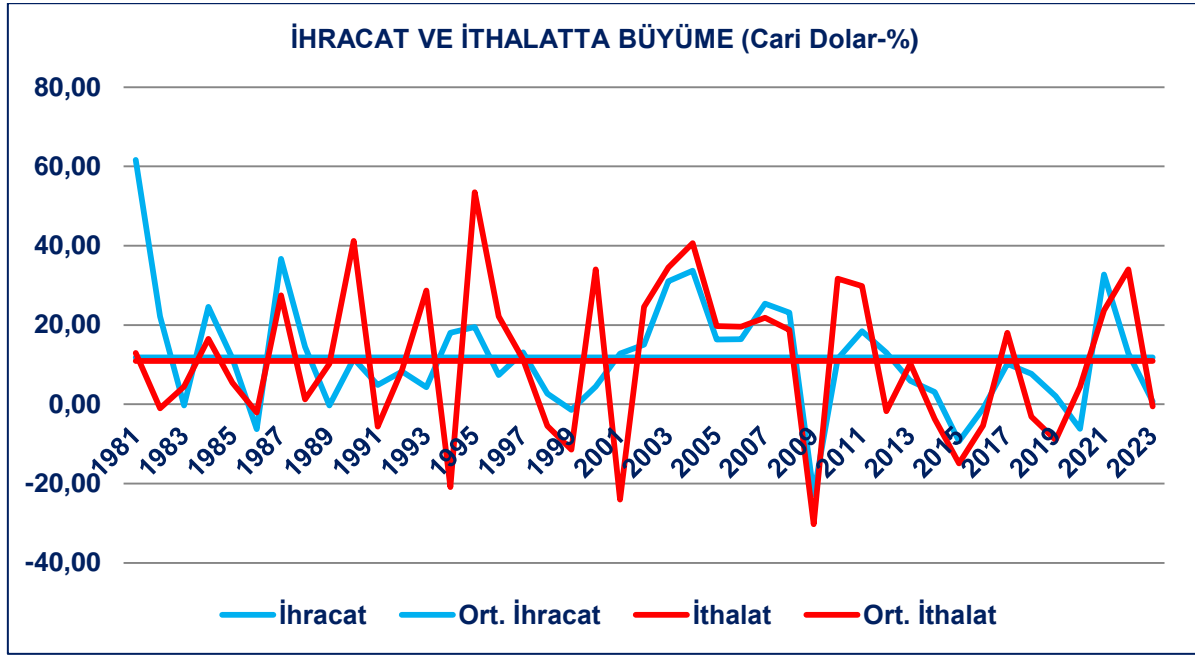
— Dünya Mal İhracatı — Türkiye Mal İhracatı

- Diğer taraftan, Türkiye ihracatı ile dünya ihracatı büyümesi arasındaki ilişkinin doğrusal (aynı yönlü) olduğu ve 2003 sonrası dönemde çok yüksek oranlara ulaştığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1981-2002 döneminde 0,31 olan korelasyon katsayısının 2003-2023 döneminde 0,92'ye yükseldiği görülmektedir. Bu veri, Türkiye'nin ihracat boyutuyla dünya genelindeki gelişmelere duyarlılığının arttığı anlamında değerlendirilebilir. 1981-2023 döneminde cari dolar kuru ile dünya ve Türkiye mal ihracatındaki artışları gösteren grafik incelendiğinde de uyumlaşmanın/yakınsamanın çok belirgin hale geldiği görülmektedir.
- Bu arada, 1981-2023 döneminde mal ihracatına ilişkin eğilim çizgileri incelendiğinde dünya geneline ilişkin eğilimin az da olsa azalırken, Türkiye'nin eğilim çizgisinde belirgin bir ivme kaybı dikkati çekmektedir. Bu durumun bir tıkanmaya işaret etmesi olasıdır. Bu nedenle yatırım-üretim-teknolojik düzey ve ihracat ürün deseni konularının yeniden değerlendirilmesi uygun olacaktır.

- Türkiye'nin gözden geçirmesi ve iyileşme sağlaması gereken bir alan da ihracat ile ithalat arasındaki ilişkidir. Gerek korelasyon katsayılarının bulunduğu tablo gerekse ilgili grafik Türkiye'de ihracatın ve dolayısıyla üretimin ithalata bağımlılığını çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim Türkiye'nin ihracatı ve ithalatı arasındaki korelasyonun doğrusal olduğu görülmekte ve katsayının 2003-2023 döneminde çok arttığı anlaşılmaktadır. Bu durum 1981-2002 dönemine oranla ihracatın ithalata bağımlılığının önemli oranda arttığı anlamına gelmektedir. Bu gelişmenin ise daha çok Türkiye'deki enflasyonun ticaret yaptığı ülkelere ve rakiplere oranla yüksek olması ile TL'yi yapay olarak aşırı değerlendiren kur politikalarından beslendiği söylenebilir. Bu sebeple, parasal önlemlerin yapısal sorunları çözmediği gibi daha da derinleşmesi söz konusu olabilmektedir.

- Ayrıca Türkiye’de ihracat ve ithalattaki büyümenin çok istikrarsız olduğu görülmekte, ithalattaki salınım aralığı yani volatilitenin ihracattan daha yüksek oranlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun birçok ekonomik süreç ve göstergeye yansımaların olması, yani istikrarsızlığı iletmesi olasıdır.

Yıl içindeki süreci değerlendirmek amacıyla 2023 yılında dış ticarete aylık bazda yaşanan gelişmeler ise Tablo 2.24’de verilmiştir. Buna göre;

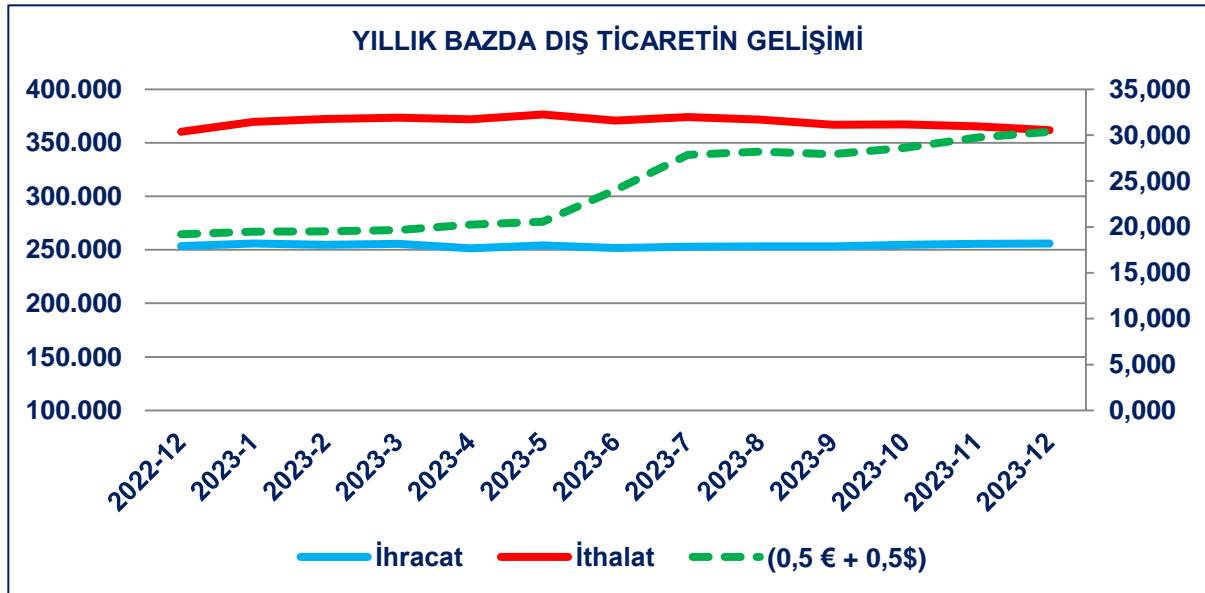
- 2023 yılında aylık bazda en yüksek ihracat 23,5 milyar dolar ile Mart ayında gerçekleşmiştir. Mayıs ayı ise 34,1 milyar dolar ile en yüksek ithalatın yapıldığı ay olurken, en yüksek aylık dış ticaret açığı Ocak ayında (14,2 milyar dolar) söz konusu olmuştur.

TABLO 2.24: DIŞ TİCARETTE 2024 YILI GELİŞMELERİ (Milyon Dolar)

AY	İHRACAT		İTHALAT		DENGE	
	Aylık	Yıllık	Aylık	Yıllık	Aylık	Yıllık
OCAK	19.324	255.941	33.601	369.469	-14.277	-113.528
ŞUBAT	18.570	254.607	30.689	372.273	-12.119	-117.666
MART	23.562	255.559	31.927	373.323	-8.365	-117.764
NİSAN	19.257	251.485	27.985	371.829	-8.728	-120.344
MAYIS	21.634	254.187	34.115	376.356	-12.481	-122.169
HAZİRAN	20.837	251.665	26.062	370.823	-5.225	-119.158
TEMMUZ	19.796	252.924	32.294	373.878	-12.498	-120.954
AĞUSTOS	21.579	253.227	30.257	371.603	-8.678	-118.376
EYLÜL	22.442	253.072	27.499	366.898	-5.057	-113.826
EKİM	22.812	254.583	29.391	367.087	-6.579	-112.504
KASIM	22.999	255.711	28.916	365.348	-5.917	-109.637
ARALIK	22.999	255.811	29.111	361.847	-6.112	-106.036

Kaynak: TÜİK

- İhracat aralık ayında (255,8 milyar dolar), ithalat ise mayıs ayında (376,3 milyar dolar) yıllık bazda en yüksek düzeylerine ulaşmıştır. Dış ticaret açığında yıl içince Cumhuriyet tarihinin rekoru kırılmıştır. Nitekim dış ticaret açığı yılsonu itibarıyla 106 milyar dolar olmakla birlikte, Mayıs ayında 122,1 milyar doları görmüştür.
- Diğer taraftan, aşağıdaki grafik incelendiğinde yıllık bazda hem ihracat hem de ithalatın dolayısıyla da dış ticaret açığının 2023 yılında oldukça istikrarlı bir seyir izlediği görülmektedir. Bu durumun 2023 yılı Mayıs ayı sonrasında yarım Euro ve yarım dolardan oluşan döviz sepetinin bir üst platoya yerleşmesine rağmen devam etmesi, ihracat ve ithalatın kur esnekliğinin zayıfladığı anlamına gelmektedir. Bu durum ihracat boyutuyla dış talepteki yavaşlamadan, ithalat boyutuyla da kur artış beklentisinin devam etmesi ve ithal girdi/ürün talebinin öne çekilmesiyle ilgili olabilir.

2023 yılında dış ticaret alanında yaşanan gelişmeleri farklı bir perspektiften değerlendirmek amacıyla mal grubu bazında dış ticaretin gelişimi Tablo 2.25'de verilmiştir. Buradan;

- 2023 yılında ihracatın, hammadde ve ara malları dışında arttığı görülmektedir. Nitekim ihracat; tüketim malları grubunda sadece yüzde 1,1, sermaye mallarında yüzde 15,9, diğer kategorindeki ürünlerde yüzde 19,9 oranında artarken, ara mallarında ise yüzde 3,2 oranında gerilemiştir.

- Benzer şekilde hammadde-ara malları ithalatında da yüzde 10,6 düzeyinde gerileme yaşanmıştır. Bu durum üretimdeki yavaşlamanın bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan, bu yıl içinde tüketim malları ithalatı yüzde 56,4, sermaye (yatırım) malları ithalatı yüzde 29,8 oranında artmıştır. Tüketim malları ithalatındaki büyük oranlı artış 2023 yılındaki büyümenin tüketim çekişli olduğunun teyidi anlamına gelmektedir.

TABLO 2.25: MAL GRUBU BAZINDA DIŞ TİCARET (Milyon dolar)

	2021	2022	2023	Değişim (%)
İHRACAT				
Yatırım (Sermaye) Malları	24.841	29.035	33.651	15,9
Hammadde-Aramallar	115.184	133.417	129.114	-3,2
Tüketim Malları	83.844	89.812	90.757	1,1
Diğer	1.346	1.906	2.286	19,9
Toplam	225.215	254.170	255.809	0,6
İTHALAT				
Yatırım (Sermaye) Malları	35.948	40.535	52.595	29,8
Hammadde-Aramallar	210.143	292.437	261.318	-10,6
Tüketim Malları	24.947	30.482	47.662	56,4
Diğer	388	257	272	6,1
Toplam	271.426	363.711	361.847	-0,5
DENGE				
Yatırım (Sermaye)Malları	-11.107	-11.500	-18.944	64,7
Hammadde-Aramallar	-94.959	-159.020	-132.203	-16,9
Tüketim Malları	58.896	59.330	43.095	-27,4
Diğer	958	1.649	2.014	22,1
Toplam	-46.211	-109.541	-106.039	-3,2

Kaynak: TÜİK

- İthalat ve ihracattaki bu gelişmelere bağlı olarak 2023 yılında tüketim malları dış ticareti 43 milyar dolar fazla verirken, ara mallarında 132 milyar dolar, yatırım mallarında ise 18,9 milyar dolarlık açık oluşmuştur. Bunun sonucunda dış ticaret açığı toplamda yüzde 3,2 oranında azalarak 2022 yılı sonundaki 109,5 milyar dolarlık değerinden 106,5 milyar dolar düzeyine gerilemiştir.

Sektörler itibarıyla ihracat ve ithalatta 2023 yılında yaşanan gelişmelerin yer aldığı Tablo 2.26 incelendiğinde ise;

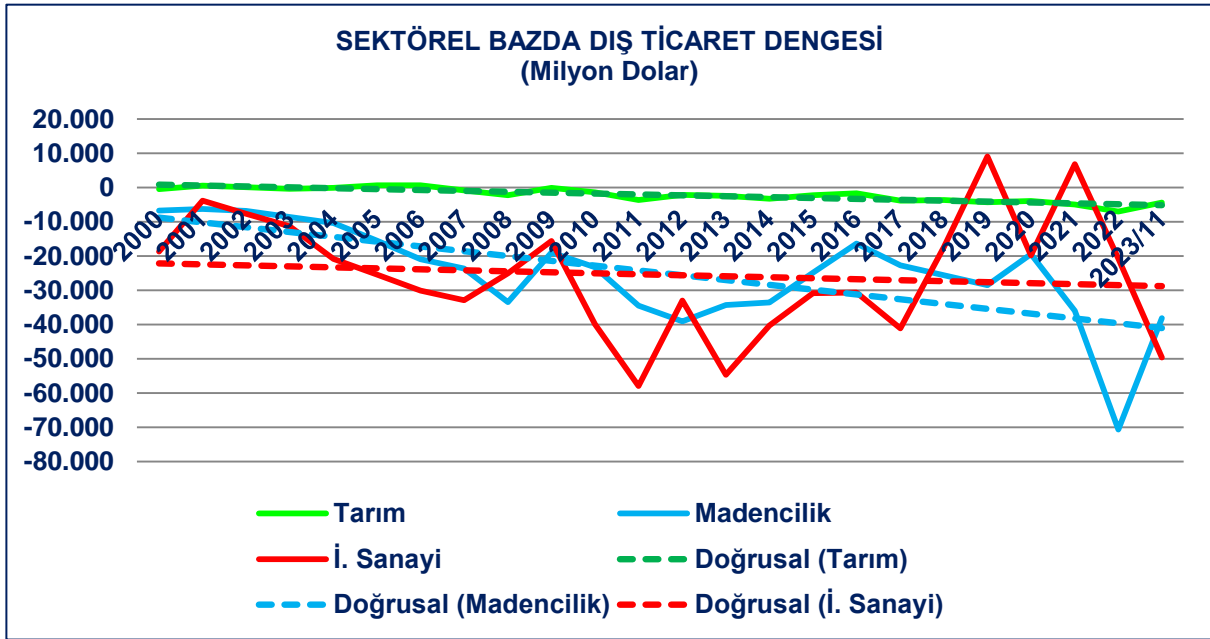
- 2023 yılı Ocak-Kasım döneminde, ihracatın 2022 yılının aynı dönemine göre; tarım ürünlerinde yüzde 24,1, imalat sanayi ürünlerinde binde 3 oranında artış, madencilik ve taş ocaklığı ürünlerinde ise yüzde 18,4 gerileme yaşandığı görülmektedir.

TABLO 2.26: SEKTÖREL BAZDA DIŞ TİCARET (Milyon dolar)

YIL	TARIM			MADENCİLİK			İ. SANAYİ		
	İhracat	İthalat	Denge	İhracat	İthalat	Denge	İhracat	İthalat	Denge
2000	1.684	2.125	-441	400	7.097	-6.696	25.518	44.200	-18.683
2005	3.468	2.826	643	810	16.321	-15.511	68.813	94.208	-25.395
2010	5.091	6.490	-1.399	2.687	25.933	-23.245	105.467	145.367	-39.900
2011	5.353	8.944	-3.591	2.805	37.331	-34.526	125.963	183.930	-57.968
2012	5.379	7.503	-2.124	3.161	42.247	-39.086	143.194	176.235	-33.041
2013	5.339	7.793	-2.453	3.892	38.160	-34.268	151.483	206.178	-54.695
2014	5.712	8.949	-3.237	3.404	36.944	-33.539	156.498	196.776	-40.278
2015	5.294	7.501	-2.208	2.778	27.611	-24.833	142.268	173.110	-30.842
2016	5.687	7.345	-1.658	2.656	18.978	-16.322	140.346	170.959	-30.613
2017	5.579	9.374	-3.795	3.498	26.225	-22.727	154.698	195.866	-41.168
2018	5.847	9.498	-3.651	3.394	28.979	-25.585	167.064	184.463	-17.399
2019	5.589	9.835	-4.247	3.200	31.696	-28.496	171.219	162.143	9.075
2020	5.957	9.834	-3.877	2.932	22.334	-19.402	159.953	179.809	-19.856
2021	7.156	12.082	-4.926	4.060	40.086	-36.027	212.809	205.984	6.825
2022	7.768	14.772	-7.004	4.620	75.344	-70.724	240.378	261.115	-20.737
2022-11	6.873	13.525	-6.651	4.213	69.424	-65.211	218.904	236.391	-17.487
2023-11	8.533	12.917	-4.384	3.438	41.545	-38.107	219.669	269.298	-49.629
Değişim	24,1	-4,5	-34,1	-18,4	-40,2	-41,6	0,3	13,9	183,8
2000-2023	114.302	164.870	-50.569	56.236	654.224	-597.988	2.953.788	3.565.448	-611.659

Kaynak: TÜİK

- Aynı dönemde ithalatın; madencilik ürünlerinde yüzde 40,2, tarım ürünlerinde yüzde 4,5 oranında gerilediği, imalat sanayinde yüzde 13,9 oranında arttığı görülmektedir.
- Bu gelişmeler sonucunda dış ticaret açığı tarım ürünlerinde yüzde 34,1, madencilikte yüzde 41,6 oranında gerilerken, imalat sanayinde yüzde 183,8 oranında artmıştır.
- Diğer taraftan, aşağıdaki grafikten görülebileceği gibi, 2000 sonrası dönemde her üç sektörde de dış ticaret açığı artış eğilimine girmiştir. Bu durumun sürdürülmesi her geçen gün zorlaşmaktadır. Bu nedenle de iç ve dış talep gelişmeleri birlikte dikkate alınarak yeni bir yatırım-üretim-ihracat stratejisi oluşturulması uygun olacaktır.

Türkiye sahip olduğu teknolojik düzey ve üretim deseni itibarıyla daha çok düşük katma değerli ve/veya düşük değerli ürünler ihraç etmektedir. Geçmişte daha çok ihracat yaparak dış ticaret açığını belli bir düzeyde tutmak ve bunu sürdürmek mümkün olabilmekteydi. Ancak, daha da hızlanması beklenen teknolojik gelişme ve bilgi içeriği arttığı için değeri yükselen ürünler nedeniyle dış ticaret açığı büyüyecektir. Türkiye’de dış ticaret açığının sürekli olarak bir üst platoya taşınmasının nedenlerinden biri budur. Yetişmiş nitelikli eleman göçünün devam etmesi söz konusudur. Bu nedenle yeni bir şeyler söylemenin ve yapmanın zamanı gelmiş ve geçmektedir. Tablo 2.27’de yer alan veriler bu söylemin haklılığını ortaya koymaktadır. Nitekim;

- 2023 yılı sonu itibarıyla, Türkiye’nin imalat sanayi ürünleri içinde yüksek teknolojlili ürünlerin payının sadece yüzde 3,1 düzeyinde olduğu görülmektedir. Oysa ithalat içinde bu ürünlerin payı yüzde 10,7 düzeyindedir. Bu farkın parasal karşılığı ise 23,7 milyar dolarlık ticaret açığıdır.
- Türkiye’nin sadece düşük teknolojlili ürünlerde dış ticaret fazlasının olduğu hem orta yüksek hem de orta düşük teknolojlili ürünlerde de dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Türkiye’nin bu çok önemli yapısal sorunun çözümüne odaklanması gerekmektedir.

TABLO 2.27: TEKNOLOJİ YOĞUNLUĞUNA GÖRE İMALAT SANAYİ DİŞ TİCARETİ

	2021	Pay %	2022	Pay %	2023	Pay (%)	Değişim (%)
İHRACAT							
Yüksek Teknolojili ürünler	6.450	3,0	6.429	2,7	7.356	3,1	14,4
Orta Yüksek Teknolojili Ürünler	71.009	33,4	82.241	34,2	89.885	37,3	14,4
Orta Düşük Teknolojili Ürünler	66.089	31,1	74.056	30,8	69.340	28,8	9,3
Düşük Teknolojili ürünler	69.261	32,5	77.652	32,3	74.462	30,9	-6,4
Toplam	212.809	100,0	240.378	100,0	241.043	100,0	-4,1
İTHALAT							
Yüksek Teknolojili Ürünler	25.606	12,4	25.415	9,7	31.108	10,7	22,4
Orta Yüksek Teknolojili Ürünler	95.141	46,2	108.535	41,6	125.317	42,9	15,5
Orta Düşük Teknolojili Ürünler	62.578	30,4	95.215	36,5	102.841	35,2	8,0
Düşük Teknolojili Ürünler	22.660	11,0	31.950	12,2	32.673	11,2	2,3
Toplam	205.984	100,0	261.115	100,0	291.939	100,0	11,8
DENGE							
Yüksek Teknolojili Ürünler	-19.156		-18.986		-23.752		25,1
Orta Yüksek Teknolojili Ürünler	-24.131		-26.294		-35.432		34,8
Orta Düşük Teknolojili Ürünler	3.511		-21.159		-33.501		58,3
Düşük Teknolojili Ürünler	46.602		45.702		41.789		-8,6
Toplam	6.825		-20.737		-50.896		145,4

Kaynak: TÜİK

Ülke gruplarına göre dış ticarete ilişkin veriler Tablo 2.28'de yer almaktadır. Buradan görülebileceği gibi;

- 2023 yılı Kasım ayı sonu itibarıyla da Türkiye'nin en büyük ihracat pazarı %41,1 payla AB ve genel olarak Avrupa (yüzde 56,6) kıtasıdır. Benzer bir durum ithalat yani tedarik boyutu için de yüzde 50,7 pay ile geçerlidir. Tabloda ayrıca, AB dışındaki Avrupa ülkelerinin ihracat içindeki payında yıllar itibarıyla önemli bir değişim olmazken ithalat içindeki paylarındaki artış dikkati çekmektedir. Bu payın daha çok AB ülkelerinden çalınıyor olması da üzerinde durulması gereken bir konudur.

TABLO 2.28: ÜLKE GRUPLARI BAZINDA DIŞ TİCARET (%)

	İHRACAT					İTHALAT				
	2020	2021	2022	2022/11	2023/11	2020	2021	2022	2022/11	2023/11
A-AB 27	41,3	41,3	40,5	40,8	41,1	33,4	31,5	25,6	25,4	29,1
B-DİĞER ÜLKELER	58,7	58,7	59,5	59,2	58,9	66,6	68,5	74,4	74,6	70,9
Diğer Avrupa (AB Hariç)	14,4	14,0	14,4	14,2	15,5	16,3	16,5	24,1	23,9	21,6
Afrika	9,0	9,4	9,3	9,3	8,3	3,3	3,0	2,6	2,6	2,8
Kuzey Afrika	5,4	5,9	5,6	5,6	5,2	2,2	2,0	1,7	1,7	2,0
Diğer Afrika	3,5	3,5	3,7	3,7	3,0	1,2	1,0	0,9	1,0	0,8
Amerika	8,6	10,0	9,8	9,9	8,5	8,9	8,5	7,7	7,8	7,1
Kuzey Amerika	6,6	7,3	7,4	7,5	6,5	5,7	5,2	4,5	4,6	4,7
Orta Amerika ve Karayipler	0,9	1,1	1,1	1,1	1,1	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4
Güney Amerika	1,1	1,6	1,3	1,4	1,0	2,7	2,9	2,7	2,8	2,0
Asya	26,0	24,7	24,9	24,8	25,3	31,6	31,1	30,0	30,2	32,3
Yakın ve Orta Doğu	18,5	17,0	17,7	17,6	17,7	9,2	5,9	5,9	5,9	7,0
Diğer Asya	7,5	7,7	7,2	7,1	7,6	22,3	25,1	24,2	24,3	25,4
Avustralya ve Yeni Zelanda	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	0,2	0,4	0,5	0,5	0,4
Diğer Ülke ve Bölgeler	0,3	0,1	0,6	0,6	0,9	6,3	9,0	9,5	9,5	6,7
ÜLKE GRUPLARI										
OECD Ülkeleri	56,0	55,9	53,3	53,7	52,5	49,3	44,5	40,5	40,0	45,3
EFTA Ülkeleri	1,1	1,0	0,8	0,9	1,3	3,9	1,5	4,5	4,2	5,9
Karadeniz Ekonomik İşbirliği Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	12,0	12,3	14,0	14,1	15,2	12,8	16,1	20,4	20,6	16,5
Bağımsız Devletler Topluluğu	5,1	5,0	4,9	4,9	5,6	2,1	3,1	3,1	3,1	3,0
Türk Cumhuriyetleri	6,0	6,1	7,2	7,0	8,8	9,6	12,5	18,1	18,3	14,4
İslam Konferansı Teşkilatı	3,2	3,2	3,1	3,1	3,8	1,4	1,8	2,0	2,0	2,3
D-8 Gelişen Sekiz Ülke	25,8	25,2	25,3	25,2	25,6	14,1	11,3	11,1	11,2	12,5
Toplam	4,5	4,5	4,2	4,1	3,5	3,2	4,0	3,9	3,9	3,7
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: TÜİK

- 2023 yılı itibarıyla Avrupa'nın ardından Türkiye'nin hem yüzde 25,3 payla en büyük ikinci pazarı hem de yüzde 32,3 payla ikinci büyük tedarikçisi Asya'dır.

Özetle 2023 yılında dış ticaret hacmindeki artış yavaşlamış, Türkiye'nin dış ticarete dünden beri var olan yapısal sorunlarının çözümünde ciddi bir mesafe alınamamıştır.

2.6.2. ÖDEMELER DENGESİ

Dış ticaret açığı ve cari açık (dış açık) Türkiye'nin gündemindeki önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. 2023 yılında bütçe açığında büyük artış yaşanması, TCMB rezervlerinin yetersizliği, dış kaynak girişinde yetersizliklerle birleştiğinde cari açık kaynaklı risk algısı da derinleşmektedir. Bu nedenle ödemeler bilançosundaki gelişmelerin gerek ekonomi yönetimi gerekse girişimcilerimiz tarafından yakından takip edilmesi gerekmektedir.

2022 ve 2023 yıllarının Ocak-Kasım döneminde ödemeler bilançosunda yaşanan gelişmeler Tablo 2.29'da verilmiştir. Buradan;

- 2022 yılı Ocak-Kasım döneminde 43 milyar dolar açık veren cari dengenin 2023 yılının aynı döneminde sadece yüzde 1,2 oranında arttığı ve 43,6 milyar olduğu görülmektedir. 2023 yılının tamamında cari açığın 2022 yılı sonuna göre az da olsa gerilemesi olası görünmektedir.
- Cari açığın önceki yıl ile aynı düzeyde kalmasında; dış ticaret açığının da, hem ithalatın hem de ihracatın gerilemesiyle birlikte, aynı kalması etkili olmuştur.
- Diğer taraftan, yılın 11 aylık döneminde hizmet gelirleri yüzde 12,4, giderleri ise yüzde 25,2 oranında artmıştır. Böylece hizmet gelirleri fazlası yüzde 3,2 oranında artarak 48,8 milyar dolara yükselmiştir.
- Yurtdışı ekonomik ilişkilerde ödenen ve elde edilen ücret, faiz, kar, menkul kıymet kazançlarının bakiyesini veren birincil (yatırım) gelir dengesi; 2022 yılının 11 aylık bölümünde 8,2 milyar dolar, 2023 yılının aynı döneminde ise yüzde 33,5 oranında artarak 10,9 milyar dolar açık vermiştir. Bu hesaptaki açığın, artan dış borçlar nedeniyle, gelecek yıllarda daha da büyüyeceğini öngörmek mümkündür.

TABLO 2.29: ÖDEMELER DENGESİNDE GELİŞMELER (Milyon dolar)

	2020	2021	2022	2022/11	2023/11	Değişim (%)
CARİ İŞLEMLER HESABI	-31.888	-7.232	-49.086	-43.070	-43.605	1,2
İhracat	168.378	224.686	253.352	230.487	228.682	-0,8
İthalat	206.252	253.999	342.952	312.009	310.490	-0,5
Mal Dengesi	-37.874	-29.313	-89.600	-81.522	-81.808	0,4
Hizmet Gelirleri	38.243	61.408	88.950	81.758	92.049	12,6
Hizmet Giderleri	23.884	29.596	39.285	34.502	43.192	25,2
Hizmet Dengesi	14.359	31.812	49.665	47.256	48.857	3,4
Birincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	6.221	6.724	8.418	7.408	9.784	32,1
Birincil Yatırım Kaynaklı Giderler	14.789	17.403	17.198	15.630	20.764	32,8
Birincil Gelir Dengesi	-8.568	-10.679	-8.780	-8.222	-10.980	33,5
İkincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	195	948	-371	-582	326	-156,0
SERMAYE HESABI	-36	-64	-35	-28	-197	603,6
FİNANS HESABI	-7.570	-28.982	-35.506	-28.267	-49.843	76,3
Doğrudan Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	3.244	6.451	4.934	4.394	5.244	19,3
Doğrudan Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	7.700	13.325	13.601	12.588	9.232	-26,7
Portföy Yatırımları: Net Varlık Edinimi	2.894	2.260	4.495	4.597	3.359	-26,9
Portföy Yatırımları: Net Yükümlülük Oluşumu	-6.662	3.011	-9.033	-9.759	9.978	-202,2
Hisse Senetleri	-4.255	-1.434	-4.038	-3.458	165	-104,8
Borç Senetleri	-2.407	4.445	-4.995	-6.301	9.813	-255,7
Diğer Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	-1.876	13.409	3.669	7.356	1.825	-75,2
Merkez Bankası	0	0	0	0	0	
Genel Hükümet	33	16	11	11	43	290,9
Bankalar	-4.072	7.499	-5.092	-443	1.444	-426,0
Diğer Sektörler	2.163	5.894	8.750	7.788	338	-95,7
Diğer Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	10.794	34.766	44.036	41.785	41.061	-1,7
Merkez Bankası	12.678	4.778	7.379	7.381	13.604	84,3
Genel Hükümet	-413	6.101	1.170	368	-176	-147,8
Bankalar	3.370	6.185	16.333	15.245	19.559	28,3
Diğer Sektörler	-4.841	17.702	19.154	18.791	8.074	-57,0
Cari, Sermaye ve Finans Hesapları	-24.354	21.686	-13.615	-14.831	6.041	-140,7
NET HATA VE NOKSAN	-7.508	1.644	25.926	24.708	-10.046	-140,7
GENEL DENGE	31.862	-23.330	-12.311	-9.877	4.005	-140,5
REZERV VARLIKLAR	-31.862	23.330	12.311	9.877	-4.005	-140,5

Kaynak: TCMB

Ödemeler dengesinin sermaye ve finans hesabındaki gelişmeler incelendiğinde ise;

- 2022 yılının 11 aylık döneminde Türkiye'ye sermaye finans hesabından toplamda 28,2 olan dış kaynak girişinin 2023 yılının aynı döneminde ise 49,2 milyar dolara ulaştığı görülmektedir.
- Bu dış kaynak girişinin; 3,9 milyar dolarlık bölümünün net doğrudan yatırımlardan, 6,6 milyar dolarlık bölümünün net portföy yatırımlarından, 39,2 milyar dolarının ise mevduat ve kredilerden kaynaklandığı görülmektedir. Bundan ötürü, 2023 yılında daha büyük bölümü mevduat ve kredilerden olmak üzere önemli miktarda dış kaynak girişi söz konusu olmuştur.

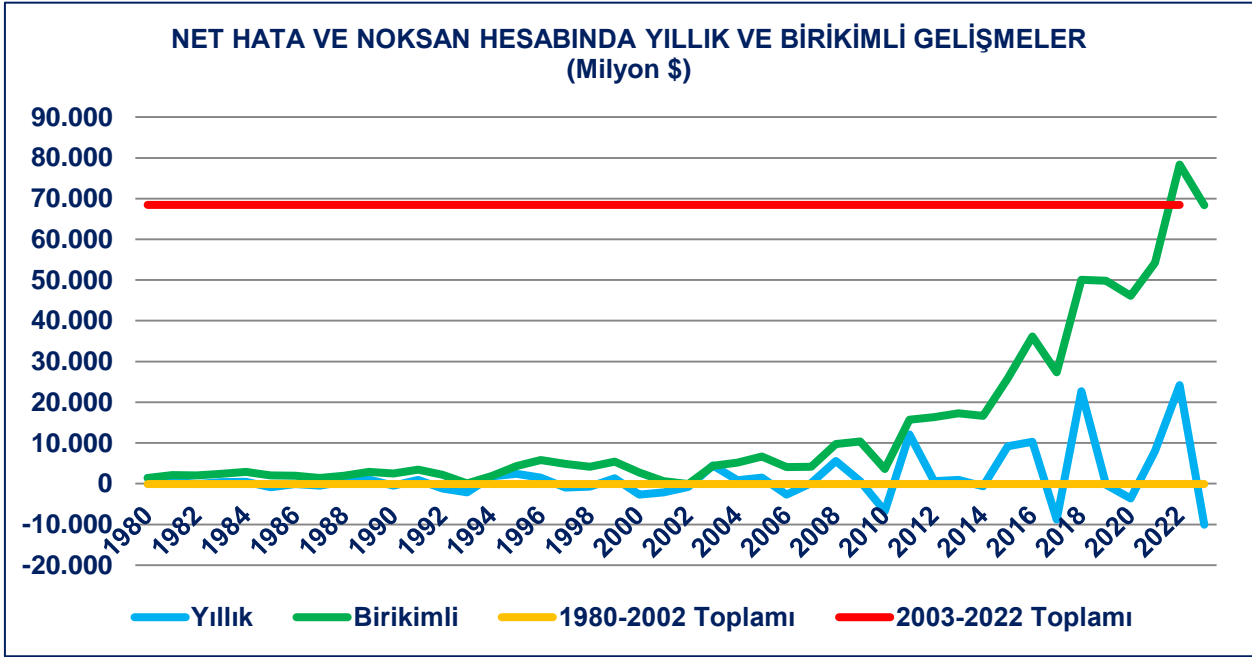
- Bu gelişmelere bağlı olarak yılın 11 aylık döneminde 43,6 milyar dolarlık cari açık karşısında finans hesabından gelen 49,8 milyar dolarlık net dış kaynak ile cari açık finanse edilmiş ve ayrıca 6 milyar dolar büyüklüğünde rezerv artırma imkanı olmuştur.
- Ancak, net hata ve noksan hesabından 2022 yılının 11 aylık bölümünde 24,7 milyar dolarlık kaynak girişi olurken 2023 yılında bu akımın tersine dönmüş ve 10 milyar dolarlık çıkış gerçekleşmiştir.

TABLO 2.30: NET HATA VE NOKSAN HESABI (Milyon dolar)

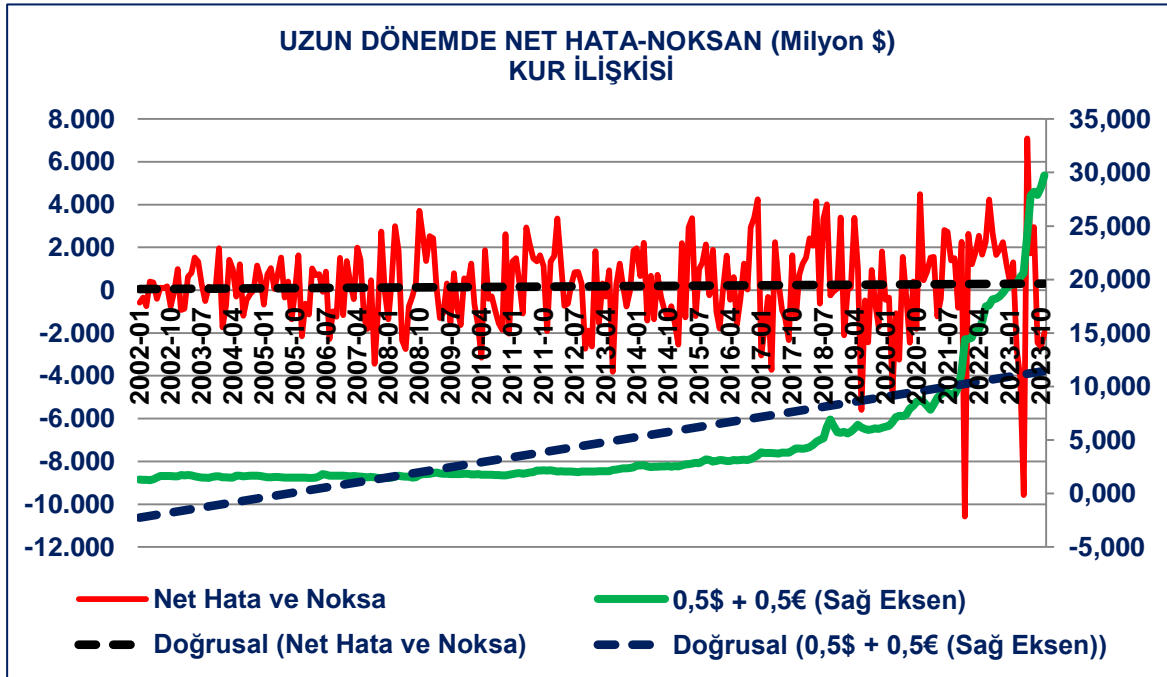
YIL	NHN	YIL	NHN
1980	1.434	2002	-758
1981	649	2003	4.489
1982	-75	2004	838
1983	409	2005	1.495
1984	469	2006	-2.660
1985	-837	2007	140
1986	-118	2008	5.576
1987	-506	2009	621
1988	515	2010	-6.779
1989	994	2011	12.090
1990	-468	2012	616
1991	948	2013	968
1992	-1.190	2014	-618
1993	-2.162	2015	9.209
1994	1.832	2016	10.292
1995	2.432	2017	-8.803
1996	1.499	2018	22.710
1997	-987	2019	-282
1998	-713	2020	-3.618
1999	1.302	2021	8.027
2000	-2.661	2022	24.200
2001	-2.127	2023-11	-10.046
TOPLAM	639		67.707

Kaynak: TCMB

- Tablo 2.30'dan görüldüğü gibi, bu hesaptan hem giriş hem de çıkış yönlerinde ciddi hareketlilik yaşanabilmektedir. Nitekim 1980-2023/11 döneminde toplam net 67,7 milyar dolarlık giriş olduğu anlaşılmaktadır. Bu kanaldan gerçekleşen kaynak girişinin ilk kez 2011 yılında 10 milyar doları, 2018 yılında 20 milyar doları aştığı ve 2022 yılında 24,2 milyar dolar ile rekor kırdığı görülmektedir. 2023 yılında ise bu kanaldan çıkan kaynak miktarında rekor kırılması beklenebilir.
- Aşağıdaki grafikten Net-Hata Noksan hesabındaki volatilitenin 2010 sonrası dönemde arttığı açık bir şekilde görülmektedir. Büyük miktarlarda giriş olduğunda döviz kurları üzerinde düşürücü, büyük miktarlarda çıkış olduğunda da kurlarda şok artışlar yapması mümkün olan bu hesap, adeta Türkiye ekonomisinde "kur riski algı barometresi"ne dönüşmüş gibi bir izlenim de vermektedir.

- Net Hata ve Noksan hesabındaki hareketlerin aylık bazda gelişimi incelendiğinde bu savın güçlenmesi söz konusudur ve yarım dolar ile yarım eurodan oluşturulan döviz sepeti ile bu hesaptan gerçekleşen kaynak giriş-çıkışı ilişkili olabilmektedir. Bu durum özellikle faiz indirimlerinin yapıldığı 2021 yılı son çeyreğinden itibaren belirginleşmiştir. Kurlardaki hızlı artış ile birlikte bu hesaptan çıkan yüksek miktardaki kaynağın varlığı dikkati çekmektedir.

Yukarıda da vurgulandığı gibi ödemeler bilançosunun finans hesabında doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ile mevduat ve krediler bulunmaktadır. Doğrudan yatırım girişinde gerileme olduğu önceki bölümlerde vurgulanmıştı. Borçlanma senetleri ile hisse senetleri için ülkeye gelen yabancı portföy yatırımlarının gelişimi Tablo 2.31’de verilmiştir. Buradan;

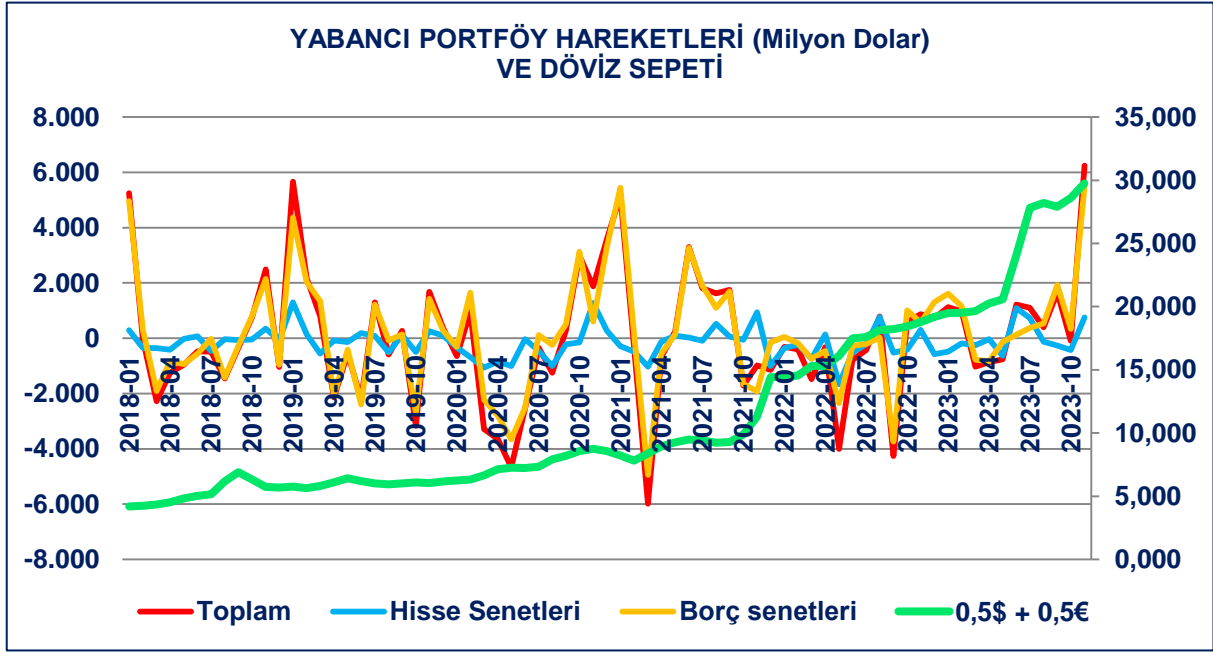
- 2023 Şubat-Nisan döneminde portföy yatırımı girişi değil çıkışı olduğu, Mayıs ayında tekrar girişin başladığı görülmektedir. Bu girişin borç senetleri kulvarında süreklilik kazanırken, hisse senetleri boyutunda düşük tutarlarda dalgalı bir seyir izlediği anlaşılmaktadır. Bu gelişme Merkez Bankasının seçimler sonrasında sürekli faiz artırımını yapmasıyla yakından ilgilidir.

TABLO 2.31: YABANCI PORTFÖY YATIRIMLARININ GELİŞİMİ
(Milyon Dolar)

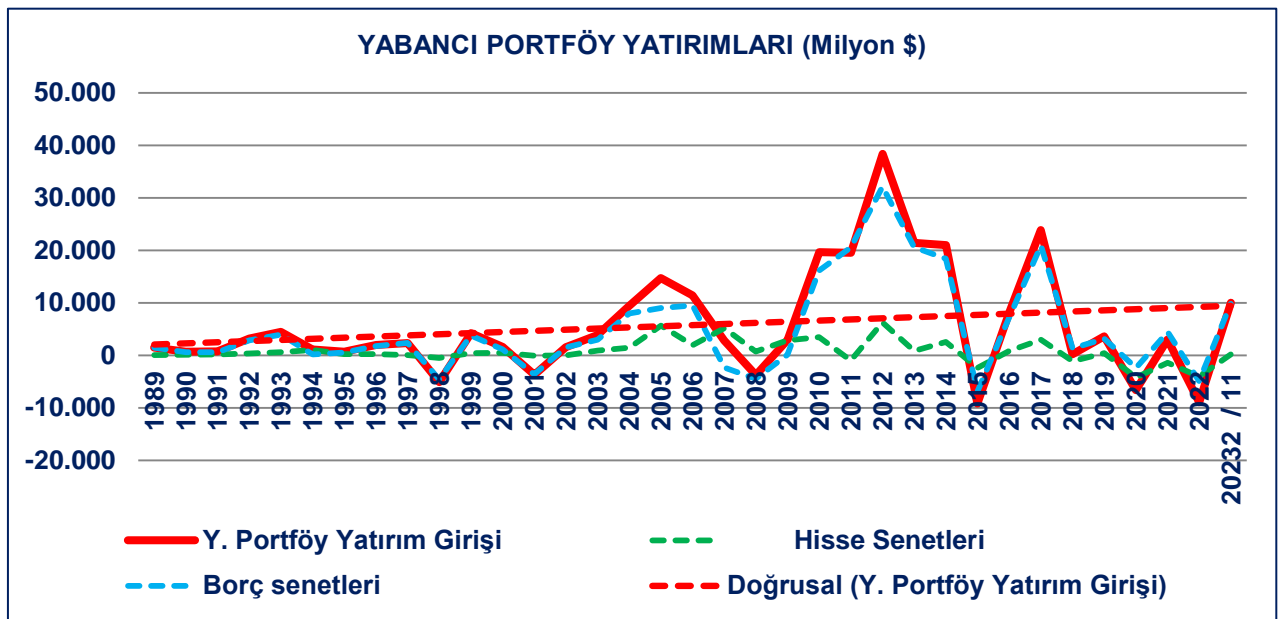
Aylar	TOPLAM	Hisse Senetleri	Borç Senetleri
1986-2002	16.732	2.860	13.872
2003-2022	174.959	21.728	153.231
2022	-9.033	-4.038	-4.995
2023 Ocak	1.127	-486	1.613
Şubat	978	-185	1.163
Mart	-1.030	-256	-774
Nisan	-869	-37	-832
Mayıs	-764	-630	-134
Haziran	1.217	1.089	128
Temmuz	1.102	734	368
Ağustos	399	-131	530
Eylül	1.657	-263	1.920
Ekim	-87	-423	336
Kasım	6.248	753	5.495
2022 Ocak-Kasım	-9.759	-3.458	-6.301
2023 Ocak-Kasım	9.978	165	9.813
Değişim (%)	-202,2	-104,8	-255,7

Kaynak: TCMB

- Bu gelişmeler sonucu 2022 yılının 11 aylık bölümünde Türkiye’den 9,7 milyar dolar tutarında yabancı portföy yatırımı geriye dönerken, bu yıl içinde 9,9 milyar dolarlık giriş olmuştur. Bu kaynağın 9,8 milyar doları yükselen faizler nedeniyle borçlanma senetlerine, 165 milyon dolarlık kısmı ise hisse senetlerine gelmiştir.
- Portföy yatırımlarına ilişkin olarak, Türkiye’nin adeta politik-ekonomik türbülanslara girdiği 2018 sonrası dönem incelendiğinde, 2021 yılının son çeyreğine kadar volatilitenin çok yüksek olduğu, izleyen dönemde daha çok çıkışlar yaşandığı, seçimlerden sonra ise tekrar girişlerin başladığı görülmektedir.

- Diğer taraftan, hisse senetlerine gelen yatırımlarda hem volatilitenin hem de hareket eden tutarların son derece düşük olduğu anlaşılmaktadır. Borçlanma senetleri için gelen yatırım tutarlarının hem çok büyük miktarlara ulaşabildiği hem de yüksek volatiliteye sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle de toplam portföy yatırımlarının yönünü daha çok borçlanma senetleri belirlemektedir.
- Bu durum uzun dönemli yıllık veriler için de geçerlidir. Nitekim aşağıdaki grafikten bunu görmek mümkündür. Yine buradan da küresel finans krizi sonrasında Türkiye'ye yönelik portföy yatırımlarında istikrarsızlığın arttığı dikkati çekmektedir.

Küresel finans krizi dönemi dışında, Türkiye ekonominde içsel dinamiklerden kaynaklanan istikrarsızlıklar, portföy yatırımlarında da istikrarsızlığa neden olarak içerdeki istikrarsızlığın kaynaklarını genişletmektedir. Türkiye'nin artık böylesi bir süreçten çıkması gerekmektedir.

2.6.3. ULUSLARARASI YATIRIM POZİSYONU

Bir ülkenin diğer ülkelerden alacakları ile bu diğer ülkelerin bu ülkeden alacakları toplamını veren uluslararası yatırım pozisyonuna ilişkin veriler Tablo 2.32'de yer almaktadır. Buradan;

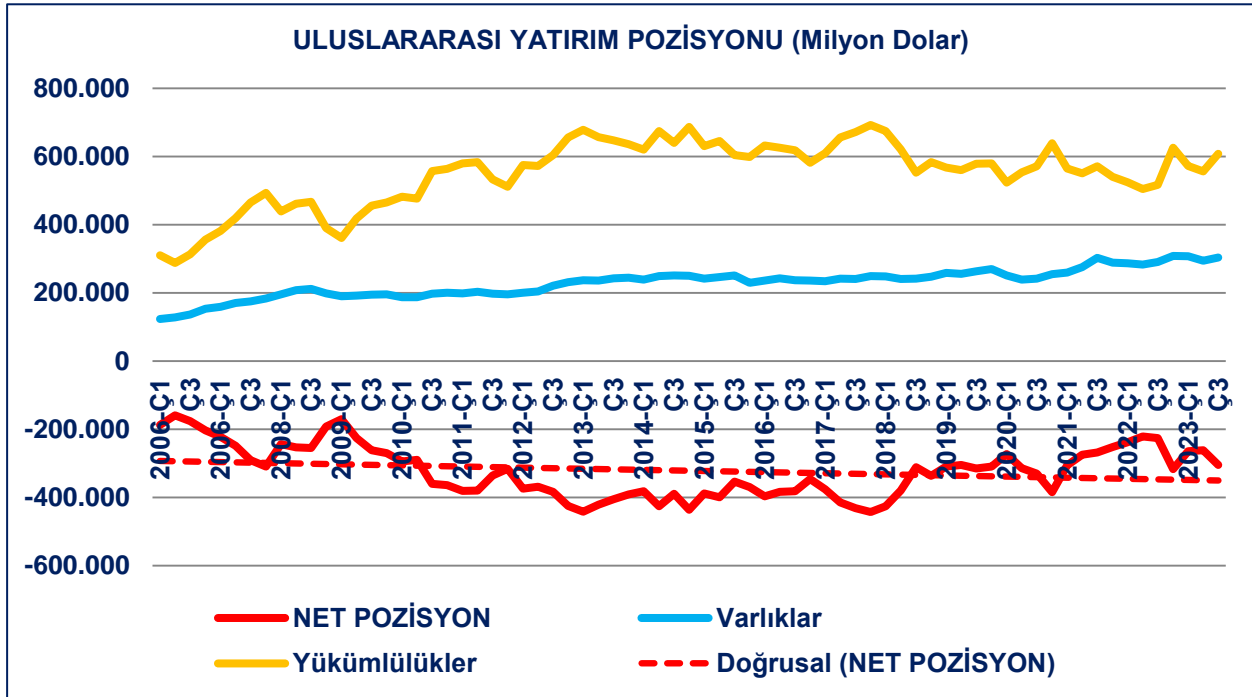
- 2023 yılı Kasım ayı sonu itibarıyla Türkiye'nin yurtdışında toplam olarak 320,4 milyar dolarlık alacağı olduğu, dünya geneline ise 585,1 milyar dolar borcu bulunduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin uluslararası yatırım pozisyonu 264 milyar dolarlık açık vermiştir.

TABLO 2.32: ULUSLARARASI YATIRIM POZİSYONU

	(Milyon ABD Doları)	2000	2010	2022	2023Q1	2023Q2	2023Q3	Kasım 2023
	Ulus. Yat. Pozisyonu, NET	-98.281	-361.311	-317.109	-264.516	-261.520	-304.515	-264.729
A.	VARLIKLAR	53.166	185.908	308.351	307.577	294.545	303.476	320.401
1.	Doğrudan Yatırımlar	3.668	23.962	55.984	57.406	58.669	60.335	61.223
2.	Portföy yatırımları	0	2.230	2.758	3.377	3.053	2.405	2.405
2.1	Hisse senetleri	0	372	1.176	1.516	1.495	1.459	1.459
2.2	Borç senetleri	0	1.858	1.582	1.861	1.558	946	946
3.	Diğer yatırımlar	26.173	73.732	120.873	124.378	124.243	118.540	120.093
3.1	Diğer Hisse Sen. ve Kat. Pay.	602	991	2.075	2.122	2.168	2.186	2.195
3.2	Efektif ve Mevduatlar	19.627	58.139	60.807	65.215	66.936	62.341	62.212
3.3	Krediler	2.063	2.557	7.358	7.060	6.920	5.697	5.476
3.4	Ticari Krediler	2.697	10.526	49.044	48.390	46.626	46.721	48.614
3.5	Diğer Varlıklar	1.184	1.519	1.589	1.591	1.593	1.595	1.596
4.	Rezerv varlıklar	23.325	85.984	128.736	122.416	108.580	122.196	136.680
4.1	Parasal altın	1.026	5.258	45.846	52.176	41.432	40.629	46.313
4.2	Özel Çekiş Hakları	29	1.494	7.333	7.411	7.352	7.221	7.366
4.3	IMF nezdindeki rezerv	145	174	150	152	150	148	151
4.4	Diğer rezerv varlıkları	22.169	79.042	75.407	62.677	59.646	74.198	82.850
B.	YÜKÜMLÜLÜKLER	151.447	547.219	625.460	572.093	556.065	607.991	585.130
1.	Doğrudan Yatırımlar	18.812	188.602	204.502	140.491	124.597	163.263	138.910
2.	Portföy yatırımları	35.862	118.195	93.300	88.808	85.644	96.555	94.705
2.1	Hisse senetleri	7.404	61.311	28.773	24.407	22.494	32.051	30.134
2.2	Borç senetleri	28.458	56.884	64.527	64.401	63.150	64.504	64.571
3.	Diğer yatırımlar	96.773	240.422	327.658	342.794	345.824	348.173	351.515
3.1	Efektif ve Mevduatlar	16.111	44.323	88.532	98.872	103.010	102.010	104.440
3.2	Krediler	72.799	171.240	180.021	182.869	182.579	182.970	184.882
3.3	Ticari Krediler	7.863	23.381	51.883	53.756	52.997	56.084	54.942
3.4	SDR Tahsisatları	0	1.478	7.222	7.297	7.238	7.109	7.251

Kaynak: TCMB

- Diğer ülkelerin Kasım 2023 sonu itibarıyla Türkiye'den alacaklarının 138 milyar dolarının doğrudan yatırım, 94 milyar dolarının portföy yatırımı ve 351 milyar dolarının da mevduat ve kredi şeklinde olduğu görülmektedir.
- 2022 yılı sonuna göre yabancılar Türkiye'den alacaklarını yaklaşık 40 milyar dolar azaltmışlardır. Bu azalışın 65 milyar doları doğrudan yatırımlardan gelmektedir. Bununla birlikte yabancılar alacaklarını; portföy yatırımlarından 1,4 milyar dolar, diğer yatırımlarda 23,8 milyar dolar artırmışlardır.
- Kasım 2023 dönemi itibarıyla Türkiye'nin dünyadan alacaklarının; 61,2 milyar dolarının doğrudan yatırım, 2,4 milyar dolarının portföy yatırımı, 120 milyar dolarının mevduat ve krediler, 136,6 milyar dolarının ise rezerv varlıklardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Türkiye'nin yurtdışındaki toplam doğrudan yatırım tutarı 2000 yılında sadece 3,6 milyar dolar iken 2023 yılında 61 milyar doları aşması olumlu ve de düşündürücü bir gelişmedir.

- Grafik ise uluslararası yatırım pozisyonu açığının 2018 yılı sonrasında azalmaya başladığını 2021 yılından sonra uzun dönemli eğilim çizgisinin üzerine çıktığını göstermektedir.
- Diğer taraftan, 2022 yılı sonundan 2023 yılının Kasım ayı sonuna kadar Türkiye'nin döviz rezervleri yaklaşık 8 milyar dolar artmıştır.

Özetle, 2023 yılında Türkiye'nin uluslararası yatırım pozisyonunda görece bir iyileşme yaşanmıştır. Ayrıca, dünyanın geri kalan bölümünün Türkiye'den büyük miktarda alacağını olması, ihtiyaç duyması halinde bu ülkelerin/kurumların Türkiye'ye kaynak aktarmada zorluk çıkarmayacağı anlamına da gelmektedir.

2.6.4. DÖVİZ KURLARI

Döviz kurları; aşırı, eksik ve gerçekçi değerlendirilmesi durumlarına göre ekonomide farklı ve önemli sonuçlar üretebilmektedir. Türkiye'de ekonomi yönetimleri zaman zaman anti-enflasyonist etkilerinden faydalanmak ve tüketicilerin ithal mallara daha ucuza ulaşmasını sağlamak gibi nedenlerle kurların düşük değerlendirilmesini sağlayacak doğrudan/dolaylı politikalar uygulayabilmekte ya da piyasa dinamiklerinin böylesi bir sonuç üretmesine imkan/izin verebilmektedir. Ancak böylesi bir tercihin, her politika uygulamasında olduğu gibi, yan etkileriyle karşılaşılmakta ve Türkiye gibi ülkelerde döviz veya ödemeler dengesi krizlerine neden olabilmektedir. Türkiye'nin bugüne kadar yaşadığı içsel/ulusal krizlerin ya bu tür politikalar ya da farklı nedenlerle oluşan döviz kıtlığından kaynaklandığı aşikardır. Türkiye'de ekonominin önemli faydalarında enerji birikiminin olduğu dikkate alındığında döviz konusundaki gelişmelerin daha dikkatli ele alınması gerekmektedir.

Türkiye'de döviz kurlarına ilişkin aylık ve yıllık bazda gelişmeler Tablo 2.33'de verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

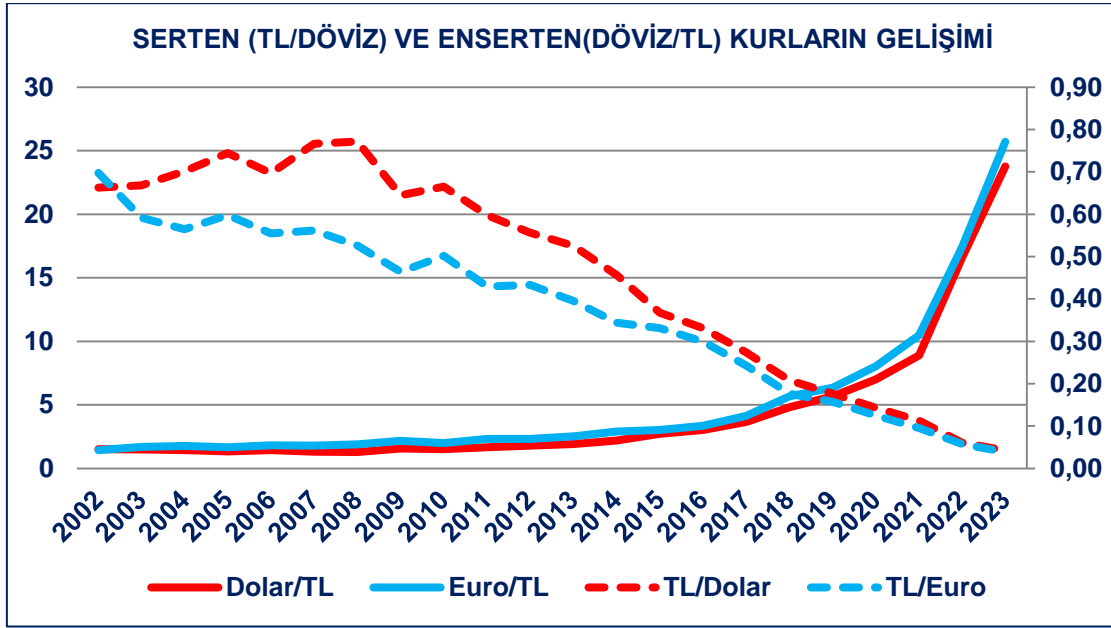
- 2021 yılının sonunda ortalama dolar kuru yüzde 43,3, Euro kuru yüzde 47,7 ve yarım dolar ile yarım Euro'dan oluşan döviz sepeti yüzde 45,6 oranında artmıştır. Bu yıl içinde ayrıca Euro, dolar karşısında yüzde 3 oranında değer kazanmıştır.

TABLO 2.33: DÖVİZ KURLARINDA YILLIK GELİŞMELER

YIL	Dolar	(%)	Euro	(%)	0,5 Euro +0,5 Dolar	(%)	EURO/DOLAR	(%)
2002	1,509		1,433		1,471		0,949	
2003	1,497	-0,8	1,689	17,9	1,593	8,3	1,129	18,9
2004	1,426	-4,7	1,772	4,9	1,599	0,4	1,243	10,1
2005	1,344	-5,8	1,674	-5,5	1,509	-5,6	1,245	0,2
2006	1,435	6,8	1,804	7,8	1,619	7,3	1,258	1,0
2007	1,305	-9,1	1,782	-1,2	1,544	-4,6	1,366	8,6
2008	1,296	-0,7	1,900	6,6	1,598	3,5	1,466	7,3
2009	1,551	19,7	2,156	13,5	1,854	16,0	1,390	-5,2
2010	1,504	-3,0	1,994	-7,5	1,749	-5,7	1,326	-4,6
2011	1,674	11,3	2,328	16,8	2,001	14,4	1,391	4,9
2012	1,797	7,3	2,310	-0,8	2,053	2,6	1,286	-7,6
2013	1,903	5,9	2,528	9,4	2,216	7,9	1,328	3,3
2014	2,19	15,1	2,909	15,1	2,549	15,0	1,328	0,0
2015	2,722	24,3	3,021	3,9	2,872	12,7	1,110	-16,5
2016	3,024	11,1	3,343	10,7	3,183	10,8	1,105	-0,4
2017	3,651	20,7	4,120	23,2	3,886	22,1	1,129	2,1
2018	4,818	32,0	5,668	37,6	5,243	34,9	1,176	4,2
2019	5,676	17,8	6,353	12,1	6,015	14,7	1,119	-4,9
2020	7,015	23,6	8,035	26,5	7,525	25,1	1,145	2,3
2021	8,893	26,8	10,478	30,4	9,686	28,7	1,178	2,9
2022	16,579	86,4	17,397	66,0	16,988	75,4	1,049	-10,9
2023	23,765	43,3	25,698	47,7	24,732	45,6	1,081	3,0
ORT.		15,6		16,0		15,9		0,9

Kaynak: TCMB

- 2023 yılında ortalama dolar ve Euro kurundaki artış; hem ortalama TÜFE enflasyonunun (53,86) hem de ortalama Yi-ÜFE (%49,93) enflasyonunun ise altında gerçekleşmiştir.
- Diğer taraftan, 2023 yılı; 2002-2023 döneminde, 2022 yılından sonra, döviz kurlarının en yüksek oranda arttığı ikinci yıl olmuştur. Böylece son iki yılda kurlarda yüksek oranlı artışlar gerçekleşmiştir.
- Aşağıdaki grafikte dolar ve Euro için serten ve enserten kurdaki gelişmelere yer verilmiştir. Serten Kur TL'nin dolar ve Euro satın alma gücünü, enserten kur ise dolar ve Euro'nun TL satın alma gücünü tanımlamaktadır. TL'nin bu paraları satın alma gücü 2002-2011 döneminde görece olarak istikrarlı iken, 2012-2017 arasında azalmaya başlamış, faiz indirimi yapılan 2018 sonrası hızlı, 2021 sonrasında ise çok hızlı düşmüştür. Böylece TL'nin bu dövizleri satın alma gücü neredeyse sıfıra yaklaşırken, dövizlerin TL'yi satın alma çok hızlı bir şekilde artmıştır. Böylesi bir gelişmenin çok kısa bir sürede gerçekleşmiş olması dikkat çekicidir.

2023 yılında döviz kurlarında aylık bazda yaşanan değişimler ise Tablo 2.34'de verilmiştir. Buna göre;

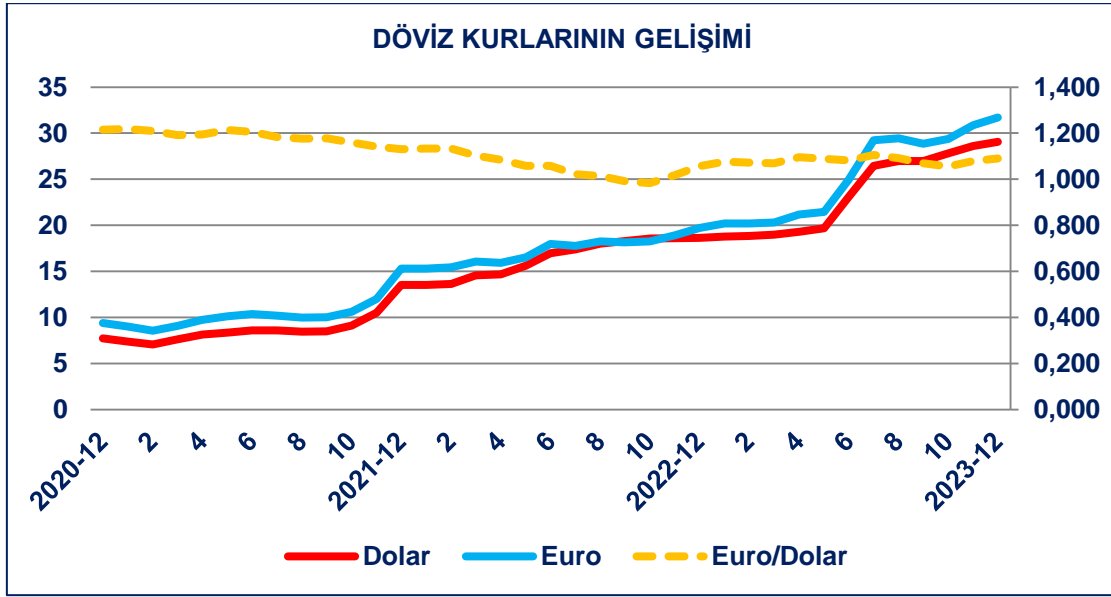
- 2022 yılı sonunda 18,6 TL olan ortalama dolar kurunun yılsonunda yüzde 55,7 oranında artarak 29 TL'ye yükseldiği görülmektedir. Euro ise 2022 yılını 19,7 TL'den kapatmış, 2023 yılında yüzde 60,7 oranında artarak 31,6 TL düzeyinde tamamlamıştır.

TABLO 2.34: DÖVİZ KURLARINDA AYLIK GELİŞMELER

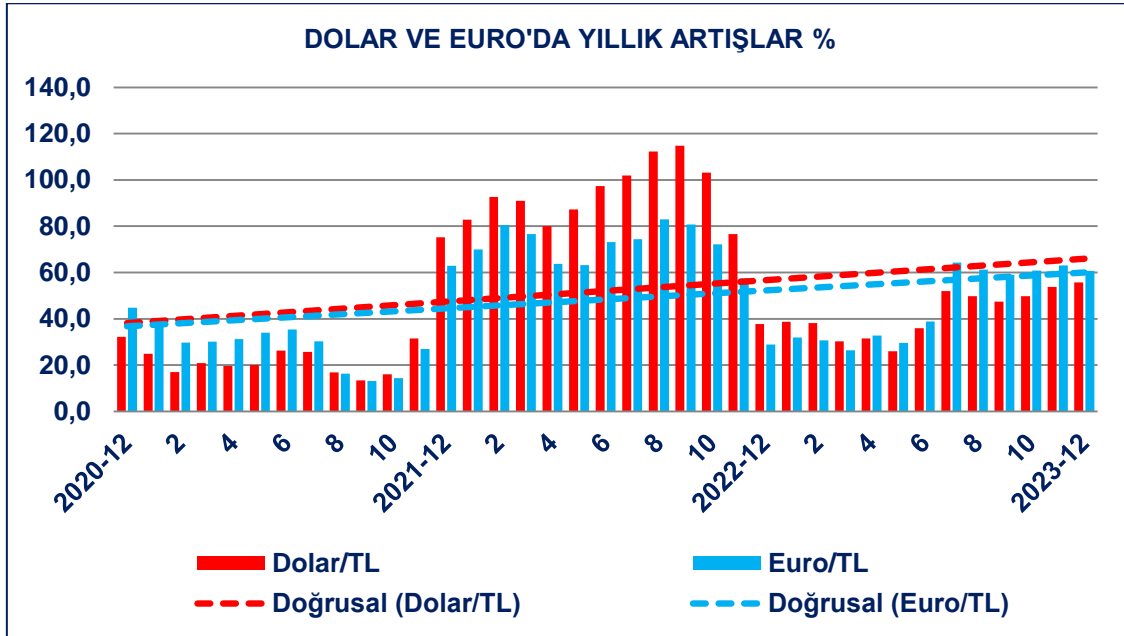
AY	DOLAR			EURO			€/ \$
	\$/TL	Aylık değişim	Yıllık Değişim	€/TL	Aylık değişim	Yıllık Değişim	
2022-12	18,654	0,2	37,8	19,722	4,1	28,9	1,057
2023-1	18,774	0,6	38,7	20,214	2,5	31,9	1,077
2	18,840	0,4	38,2	20,212	0,0	30,8	1,073
3	18,986	0,8	30,2	20,307	0,5	26,4	1,070
4	19,320	1,8	31,5	21,168	4,2	32,7	1,096
5	19,702	2,0	26,0	21,445	1,3	29,6	1,088
6	23,085	17,2	36,0	24,967	16,4	38,9	1,082
7	26,447	14,6	52,0	29,230	17,1	64,3	1,105
8	26,975	2,0	49,8	29,455	0,8	61,2	1,092
9	26,965	0,0	47,4	28,846	-2,1	59,0	1,070
10	27,821	3,2	49,7	29,383	1,9	60,9	1,056
11	28,611	2,8	53,8	30,875	5,1	63,0	1,079
12	29,049	1,5	55,7	31,686	2,6	60,7	1,091

Kaynak: TCMB

- Döviz kurlarının 2023 yılındaki gelişimine ilişkin grafik incelendiğinde, seçim sonrasında yani Haziran ve Temmuz aylarında kurlarda hızlı bir artış yaşandığı, yılın kalan bölümünde düşük ivmeyle de olsa artışların devam ettiği görülmektedir.

- Ayrıca, 2020-2023 döneminde döviz kurlarında yıllık bazda yaşanan değişimleri veren grafik incelendiğinde istikrarsızlığın çok belirgin olduğu ve genel trendin hem dolar hem de Euro açısından artış yönünde olduğu anlaşılmaktadır. Kurlarda böylesi artışların ve dalgalanmaların olduğu bir ekonomide hem sanayici ve ihracatçı hem ithalatçı hem de vatandaş olmak oldukça zorlu koşullarda var olmaya ve rekabet etmeye çalışmak anlamına gelmektedir.

Döviz kurlarında yaşanan gelişmeleri daha teknik boyutta değerlendirmek amacıyla Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi(RER) verileri Tablo 2.35'de verilmiştir. Bilindiği gibi bu endeks TL'nin, ticaret ortaklarının paralarından oluşturulan bir sepet değer karşısındaki satın alma gücünü ölçmektedir.

Reel efektif kurun artması TL'nin ticaret ortaklarının paralarını ve dolayısıyla da mallarını satın alma gücünün arttığını, gerilemesi ise bu satın alma gücünün düştüğünü ortaya koymaktadır. Tablo 2.35 incelendiğinde;

- 2023 yılı sonu itibarıyla TL'nin yabancı para sepeti karşısındaki değerinin; TÜFE referans alınarak yapılan hesaplama göre gerilediği Yi-ÜFE bazlı endeksler itibarıyla ise az da olsa arttığı anlaşılmaktadır.

TABLO 2.35: REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU ENDEKSİNDE GELİŞMELER

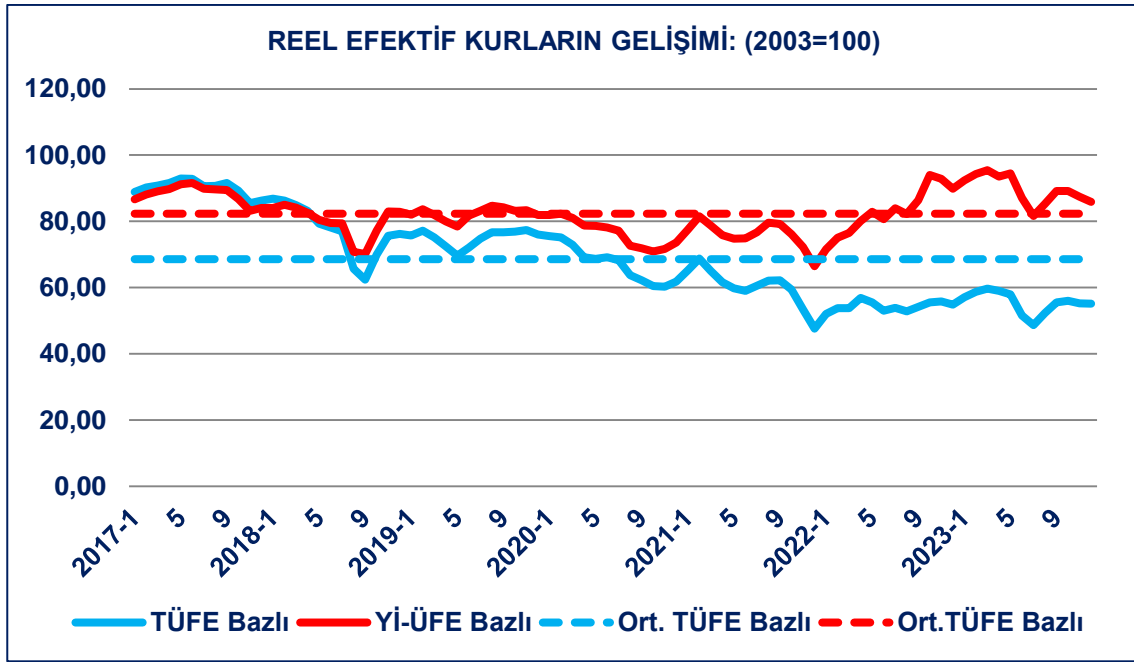
YIL	YILLIK ORTALAMA		AY	AYLIK	
	TÜFE BAZLI	ÜFE BAZLI		TÜFE BAZLI	ÜFE BAZLI
2002	94,2	96,2	2022-3	53,82	76,51
2003	99,2	101,2	4	56,91	80,08
2004	100,7	102,3	5	55,52	82,89
2005	112,1	119,4	6	53,06	80,64
2006	103,5	109,8	7	53,87	83,98
2007	115,3	127,7	8	52,83	82,19
2008	102,4	111,1	9	54,23	86,38
2009	105,0	113,6	10	55,58	94,05
2010	111,4	120,2	11	55,83	92,86
2011	97,9	103,3	12	54,90	89,89
2012	103,5	110,9	2023-1	57,14	92,41
2013	94,8	100,9	2	58,75	94,31
2014	102,3	105,7	3	59,71	95,45
2015	97,4	99,0	4	59,07	93,54
2016	90,7	93,5	5	58,00	94,53
2017	84,0	86,2	6	51,58	87,05
2018	82,9	76,3	7	48,69	81,62
2019	82,0	76,0	8	52,40	85,33
2020	73,6	61,9	9	55,53	89,20
2021	66,5	47,6	10	56,04	89,14
2022	89,9	54,9	11	55,25	87,40
2023	85,9	55,2	12	55,15	85,87
ORT.	95,2	94,2	ORT.	55,18	87,51

Kaynak: TCMB

- Diğer taraftan, 2002-2023 döneminde TL'nin satın alma gücünün; en yüksek değerine 2007, en düşük değerine ise 2021 yılında ulaştığı görülmektedir. Ayrıca TL'nin 2004-2010 döneminde düzenli olarak aşırı değerli, 2015 sonrasında ise eksik değerli kaldığı anlaşılmaktadır. Her iki durumun da ciddi yan etkileri olabilmektedir. Bu nedenle ulusal paranın değerinin baz yılı düzeylerinde korunması son derece önem taşımaktadır.

TÜFE ve Yi-ÜFE bazlı reel efektif kur endekslerinin 2017-2023 dönemindeki aylık değerlerini içeren grafik incelendiğinde ise;

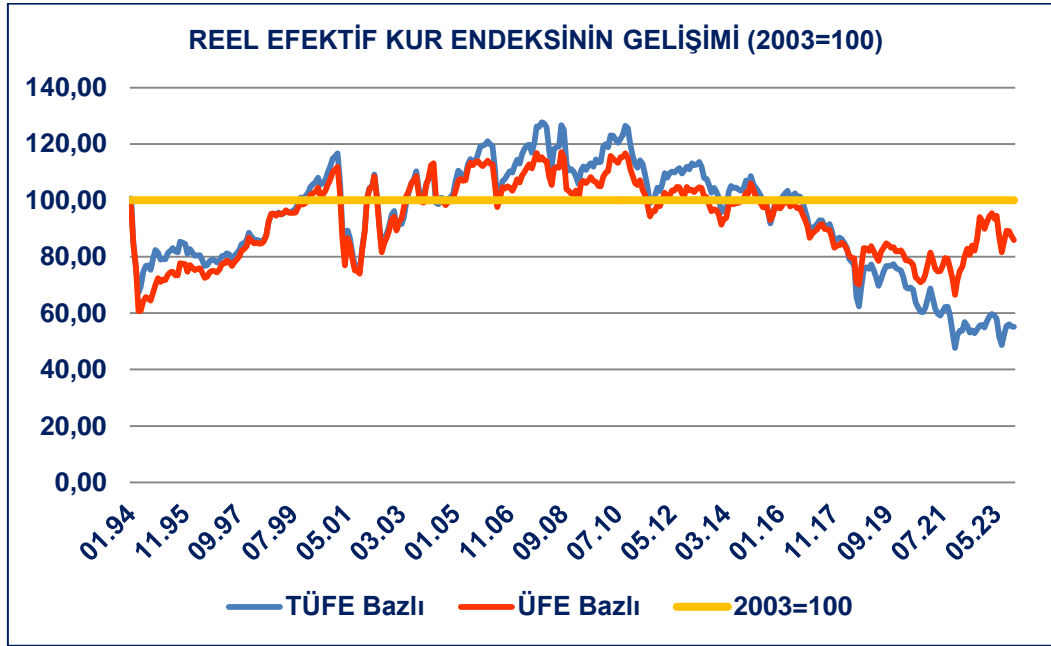
- Öncelikle bir anomali dikkati çekmektedir. Nitekim TÜFE ve Yi-ÜFE bazlı fiyat endekslerine göre hesaplanan reel kur endekslerinin 2017-2018 döneminde adeta tek bir endeksmiş gibi, 2019-2021 döneminde paralel hareket ettiği, ancak 2022 yılı sonrasında adeta farklı ülkelerin endeksleriymiş gibi bir görüntü verdiği anlaşılmaktadır. Bu durum Türkiye'deki enflasyon verilerinin gözden geçirilmesi gereğine işaret etmektedir.

- Diğer taraftan, TÜFE bazlı reel kur endeksine göre 2023 yılının tamamında TL ortalama endeks değerinin altında kalmış yani daha düşük değerlenmiştir. Yi-ÜFE bazlı endeks ise 2022 yılı Ağustos ayı sonrasında ortalama değerinin üzerine yükselmiş, yani TL görece olarak değerlenmiştir. 2017-2023 döneminde her iki reel kur endeksi de baz yılı (2003) değerinin altında kalmış yani TL değer kaybetmiş olmakla birlikte, 2022 sonrası dönemde TL'nin değeri hakkında bu iki endeksin daha önce olmadığı ölçüde farklı şeyler söylemesi kafa karıştırmaktadır.

Bu bağlamda daha sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek amacıyla, 1994-2023 dönemine ilişkin aylık bazda reel kur endeksi verilerini içeren grafik incelendiğinde, TL'nin 2003-2011 döneminde genelde aşırı değerlendirildiği, 2016 sonrasında ise eksik değerlendirildiği görülmektedir.

Ayrıca, bu grafikten de iki reel kur endeksinde 2021 yılı sonrasında görülen türde bir ayrışmanın geçmişteki 27 yılda söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır.

Özetle, TL'nin değeri konusunda daha nitelikli yöntemlere ve şeffaf hesaplamalara ihtiyaç bulunduğu söylenebilir. Ayrıca, TL'nin değeri konusundaki tartışmaların minimize olması için, Türkiye'deki enflasyonun düzeyinin de gelişmiş ülkeler düzeyine çekilmesi önemi taşımaktadır. Zira enflasyonu çok yüksek, parasının reel değeri sürekli ve yüksek oranlarda dalgalanabilen bir ülke olarak küresel pazarlarda rekabet gücüne sahip olmak olası değildir.

Bununla birlikte, Türkiye'de enflasyon düzeyi ve kur politikaları yanında döviz kurlarının gerek nominal gerekse reel olarak değerini etkileyen başlıca faktör; döviz arz ve talebindeki değişimlerdir. Bu iki faktör kurlardaki gelişmeleri etkileyen "kök nedenler" olarak da tanımlanabilir. Türkiye'nin 75 yılı aşkın süredir dış ticaret açığı vermesi ve bunun da etkisiyle cari açık oluşması ve bu açığın da 2002 sonrası dönemde adeta bir üst platoya yerleşerek döviz ihtiyacını sürekli artırması, Türkiye'nin hem tasarruf açığını azaltması hem de döviz kazançlarını artırmasını zorunlu kılmaktadır. Aksi halde 8-10 yılda bir döviz krizleriyle karşılaşılması kaçınılmaz olacaktır.

Bu bağlamda neler yapılabileceğini ortaya koymak amacıyla Türkiye’de döviz arz ve talebinin olası kaynakları ve bu kaynaklarda Ekim ayları itibarıyla son iki yılda yaşanan gelişmeler Tablo 36’da verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

- Döviz arzının başlıca kaynakları; mal ve hizmet ihracatı, yurtdışındaki reel ve finansal yatırımlardan elde edilen ücret, kar, faiz ve borsa kazançları (dış yatırım gelirleri), doğrudan yabancı yatırım, portföy yatırımı (hisse senedi ve borçlanma kağıtları) ve mevduat şeklindeki girişler ile kredi-borç kullanımınıdır. Bunların yanında kaynağı tam olarak belirsiz olmakla birlikte sisteme bir şekilde yansıyan ve Net Hata ve Noksan adıyla ödemeler bilançosunda yer alan döviz girişleri de arz kaynağı olarak tanımlanabilir.
- Döviz talebinin kaynakları ise döviz arz kaynaklarının tam tersi hesaplardan oluşmaktadır. Bir başka deyişle ülkeye döviz girişinin sağlandığı hesapların karşı hesapları, örneğin mal ve hizmet ihracatı yerine mal ve hizmet ithalatı, döviz talebi kaynağı olmaktadır.

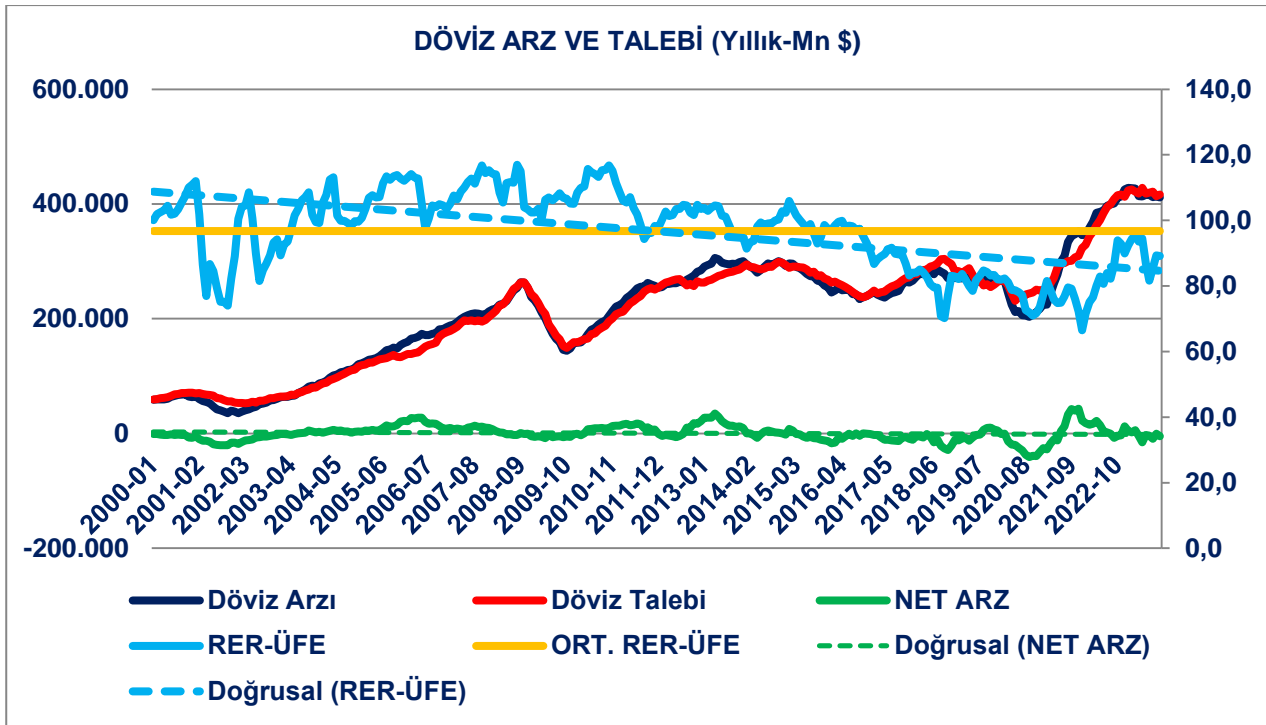
TABLO 2.36: TÜRKİYE’DE KAYNAKLARI İTİBARIYLA DÖVİZ ARZ VE TALEBİ

SON BİR YILDA DÖVİZ ARZ VE TALEBİNDE DURUM								
Arz Kaynakları	ARZ (Yıllıklandırılmış)		Talep Kaynakları	TALEP (Yıllıklandırılmış)		BAKİYE		
	EKİM			EKİM		2022	2023	%
	2022	2023		2022	2023	2022	2023	%
1 Mal İhracatı	208.789	206.335	Mal İthalatı	283.137	283.642	-74.348	-77.307	4,0
2 Hizmet İhracatı	74.961	85.265	Hizmet İthalatı	31.124	39.353	43.837	45.912	4,7
3 Dış Yatırım Gelirleri	6.110	8.710	Dış Yatırım Giderleri	14.058	18.365	-7.948	-9.655	21,5
4 Doğrudan Yatırım Girişi	11.284	7.824	Doğrudan Yatırım Çıkışı	3.978	4.902	7.306	2.922	-60,0
5 Portföy Yatırımı Girişi	-10.633	3.730	Portföy Yatırımı Çıkışı	4.261	2.478	-14.894	1.252	-108,4
6 Yabancı Mevduat Girişi	25.926	24.805	Yerli Mevduat Çıkışı	3.444	3.201	22.482	21.604	-3,9
7 Dış kredi/Borç Kullanımı	4.844	4.910	Dış Kredi/Borç Verişi	7.251	-1.025	-2.407	5.935	-346,6
8 Kaynağı Belirsiz giriş (NHN)	22.790	0	Kaynağı Belirsiz Çıkış (NHN)	0	-8.095	22.790	-8.095	-135,5
TOPLAM	377.954	405.168	TOPLAM	366.146	398.214	11.808	6.954	-41,1

Kaynak: TCMB verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

- 2022 yılının Ekim ayında son bir yılda söz konusu kanallardan sağlanan döviz girişi 377,9 milyar dolar iken, 2023 yılının Ekim ayında bu tutar 405,1 milyar dolara yükselmiştir. Aynı dönemde döviz talebi ise 366,1 milyar dolardan 398,2 milyar dolara gelmiştir. Böylece net döviz arzı 11,8 milyar dolardan 6,9 milyar dolara gerilemiştir.
- Tabloda dikkat çeken bir nokta 2022 yılı Ekim ayı itibarıyla ülkeye kaynağı bilinmeyen 22,7 milyar dolarlık döviz girişi/arzu oluşmuşken, 2023 yılında bu hesaptan giriş/arzu olmayıp 8 milyar dolarlık çıkış/talep olmasıdır.

- Bu tabloda yer alan hesaplar/kaynaklar Türkiye'nin döviz arzını artırmak/azalmak veya döviz talebini azaltıp/artırmak için uygulanabilecek stratejileri de ortaya koymaktadır. Küresel koşullar/konjonktür ile ulusal koşullar/konjonktür dikkate alınarak strateji önceliklerinin belirlenmesi ve uygun araçların devreye alınması gerekmektedir. Türkiye'nin bu çerçevede mal ve hizmet ihracatı gibi kalıcı ve sürdürülebilir döviz kaynaklarını güçlendirmesi, borç yaratan ve anapara yanında kazanç transferi ile getirdiğinden daha fazlasını ülkeden götüren kaynaklardan kullanımı azaltması uygun olacaktır.
- Diğer taraftan, aşağıdaki grafikte 2000-2023/10 döneminde döviz arz ve talebindeki gelişmeler aylar itibarıyla yıllıklandırılmış olarak verilmiştir. Buradan Türkiye'de döviz arz ve talebinin 2000 sonrası dönemde belirgin bir şekilde arttığı, ancak bazı dönemlerde ciddi dalgalanmalar yaşadığı görülmektedir.

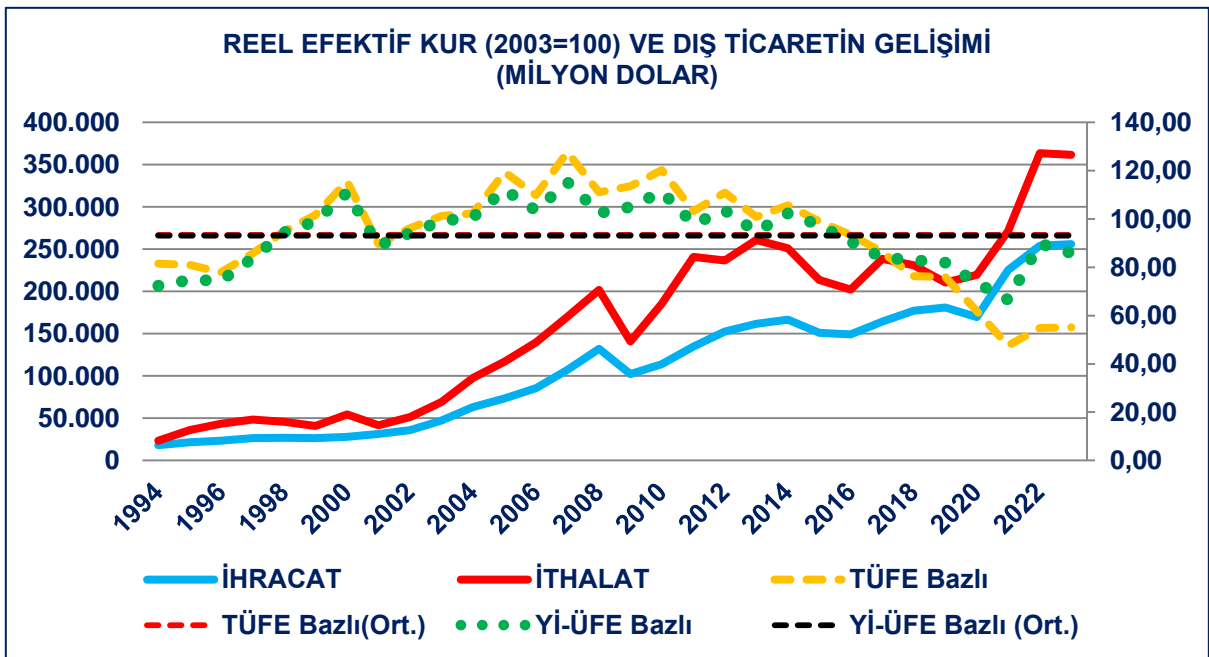

- Döviz arz ve talebindeki yüksek oranlı artışlara rağmen net döviz arzının -37 milyar dolar ile +44 milyar bandında hareket ettiği görülmektedir. Yani, Türkiye'nin hem net döviz arzını artırması hem de bu arzdaki dalgalanmaları minimize etmesi gerekmektedir.
- Bunların yanında döviz arz ve talebindeki artışa bağlı olarak TL'nin değerinde de (RER-ÜFE) önemli dalgalanmalar olduğu anlaşılmakta, genel eğilimin de TL'nin değer kaybetmesi yönünde olduğu görülmektedir.

- Ayrıca TL'nin değerinin 2016 yılı Ekim ayına kadar dönem ortalamasının üzerinde, bu tarihten sonra ise altında kaldığı anlaşılmaktadır. 2016 sonrasında net döviz arzının daha çok negatif olması ve net arzın volatilitésinin artması koşullarda değişikliğe işaret etmektedir.

Döviz arz ve talebindeki gelişmeler reel kur düzeyini, reel kur düzeyi de ihracat ve ithalatı, bunlardaki gelişmeler de büyüme, istihdam, enflasyon ve faizleri etkilemektedir. Bu gelişmeler de tekrar döviz arz ve talebini belirlemektedir. Bunlardan birincisine yani reel kur ile ihracat ve ithalat arasındaki etkileşime ilişkin bir değerlendirme yapabilmek amacıyla hazırladığımız grafik incelendiğinde;

- Reel kurun arttığı yani TL'nin değerlendiği dönemlerde, 2002-2015 dönemi gibi, ithalatın ihracattan hızlı arttığı ve dış ticaret açığının büyüdüğü görülmektedir. Ayrıca ithalatın kur şoklarından ihracata oranla daha fazla etkilendiği söylenebilir.

Ayrıca TL'nin değer kaybettiği yani RER'in önemli ölçüde gerilediği 2018 sonrası dönemde hem ihracat hem de ithalat atmaya devam etmiş, hatta ithalattaki artış daha hızlı olmuştur. Bu gelişme dış girdi bağımlılığının yüksek olması yanında talep ve fiyatlandırma davranışlarındaki bozulma, özellikle de kurların ve dolayısıyla da fiyatların daha artacağı beklentisiyle talebin öne çekilmesinden besleniyor olabilir. Yani Türkiye'de 2018 sonrası dönemde ekonomi politikası tercihlerindeki değişikliklerin vatandaşların ve firmaların davranışlarında da önemli değişikliklere yol açtığı söylenebilir.

2.6.5. DIŞ BORÇLAR

Türkiye ekonomisi açısından kritik eşiklere doğru yaklaşılmaya başlayan brüt dış stokuna ilişkin veriler Tablo 2.37’de sunulmuştur. Buradan görülebileceği gibi;

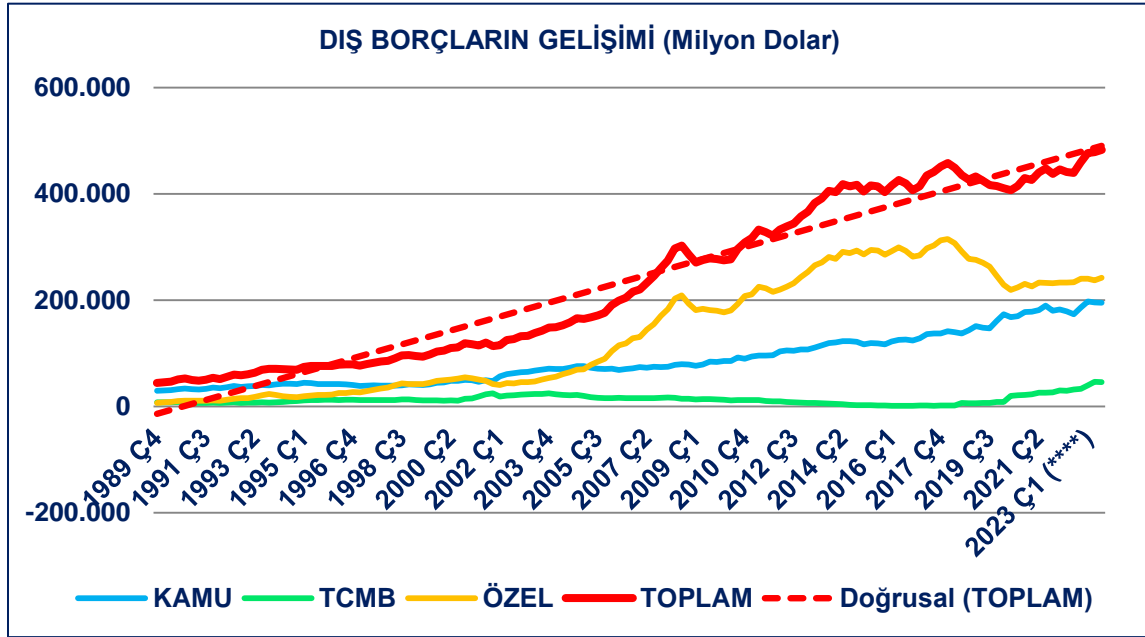
- 2022 yılının üçüncü çeyreği itibarıyla 438,8 milyar dolar olan Türkiye’nin toplam dış borç stoku, 2023 yılı üçüncü çeyreğinde 482,6 milyar dolara yükselmiştir. Son bir yılda, toplam borç 43,7 milyar dolar artmıştır. Böylece dış borç stokunun geldiği düzey yeni bir rekora işaret etmektedir.

TABLO 2.37: TÜRKİYE BRÜT DIŞ BORÇ STOKU (Milyon Dolar)

DÖNEM	KAMU SEKTÖRÜ	TCMB	ÖZEL KESİM	TOPLAM	TOPLAM/ GSYİH (%)
1990 Ç4	33.268	8.342	10.770	52.381	26,1
2000 Ç4	50.081	14.090	54.431	118.602	43,6
2005 Ç4	70.411	15.425	84.945	170.781	34,2
2010 Ç4	89.109	11.565	191.086	291.760	37,8
2015 Ç4	116.638	1.327	282.366	400.332	46,4
2016 Ç4	123.931	1.102	281.018	406.051	46,7
2017 Ç4	136.473	1.753	312.872	451.099	52,5
2018 Ç4	143.059	5.914	278.013	426.985	53,6
2019 Ç4	159.684	8.452	248.027	416.163	54,7
2020 Ç1	173.286	8.383	228.720	410.389	53,7
2020 Ç2	167.841	19.617	218.923	406.381	54,9
2020 Ç3	169.785	20.989	223.804	414.578	56,5
2020 Ç4	177.627	21.344	230.412	429.382	59,9
2021 Ç1	177.790	22.616	225.652	426.058	58,3
2021 Ç2	181.061	25.824	232.781	439.666	57,2
2021 Ç3	189.485	25.850	232.449	447.784	56,0
2021 Ç4	179.721	26.052	231.784	437.557	54,2
2022 Ç1	182.599	29.812	233.105	445.516	55,7
2022 Ç2	178.773	29.428	232.603	440.803	53,1
2022 Ç3	173.257	31.975	233.664	438.895	52,0
2022 Ç4	186.217	32.790	240.253	459.261	50,7
2023 Ç1	197.340	39.321	240.106	476.767	49,1
2023 Ç2	195.346	46.234	236.819	478.399	46,8
2023 Ç3	194.806	45.714	242.119	482.639	44,9
2023 Ç3-2022 Ç3	21.549	13.739	8.456	43.744	

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

- 482,6 milyar dolarlık borcun; 194,8 milyar doları kamu, 242,1 milyar doları özel sektör, 45,7 milyar doları ise Merkez Bankasına aittir. 2016 yılı dördüncü çeyreğinde sadece 1,1 milyar dolar dış borcu olan TCMB’nin bu borcu 45 milyar doların üzerine çıkarması üzerinde durulması gereken bir konudur.
- Son bir yılda, yani 2022 yılının üçüncü çeyreğinden 2023 yılının üçüncü çeyreğine kadar geçen sürede dış borç stoku; kamuda 21,5 milyar dolar, Merkez Bankasında 13,7 milyar dolar, özel sektörde ise 8,4 milyar dolar artmıştır.

- Bu gelişmelere bağlı olarak yılın üçüncü çeyreğın sonunda brüt dış borç stokunun GSYİH'ya oranı yüzde 44,9 olmuştur. Diğer ülkelerle ve Maastrich kriterleri ile karşılaştırıldığında bu oran düşük kalmaktadır. Ancak, Hazine kefaleti olan özel sektör dış borçları, kurlardaki olası artışların getirebileceği ilave yük, yavaşlaması beklenen büyüme nedeniyle senyoraaj geliri imkanlarının sınırlanması ve yetersiz TCMB döviz rezervleri, dış borçlanma konusunda dikkatli olunması gereğine işaret etmektedir.

Dış borçların vade yapısına göre dağılımı Tablo 2.38'de verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

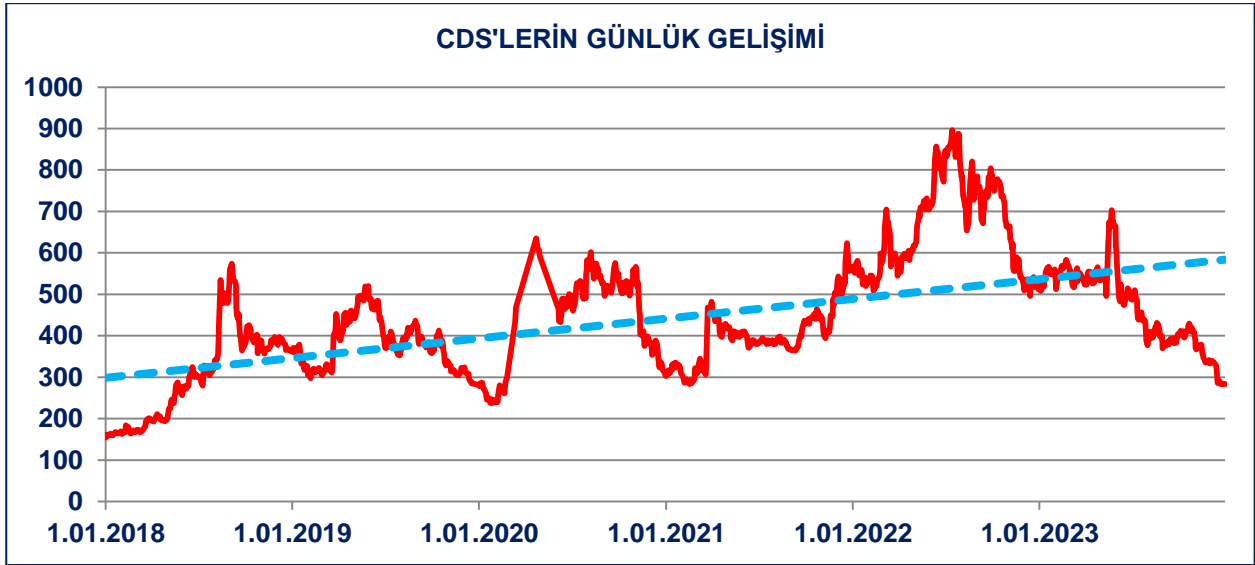
- 2022 yılı dördüncü çeyreğinde toplam dış borcun yüzde 32,5'i kısa vadeli iken 2023 yılı üçüncü çeyreği sonunda bu oran yüzde 35'e yükselmiştir. Bu dönemde kısa vadeli borç tutarındaki artış ise 19,7 milyar dolar olmuştur. Son dokuz ayda dış borç stokundaki 23,4 milyar dolarlık artışın sadece 3,6 milyar doları uzun vadeli borçlardan kaynaklanmıştır.

TABLO 2.38: TÜRKİYE KISA VADELİ DIŞ BORÇ STOKU

(Milyon ABD Doları)	2005	2010	2015	2020	2022	2023		
	Ç4	Ç4	Ç4	Ç4	Ç4	Ç1	Ç2	Ç3
KISA VADE	43.563	93.071	104.711	111.732	149.103	161.573	165.757	168.854
KAMU	2.133	4.290	16.997	24.892	28.895	33.341	31.083	31.829
GENEL YÖNETİM	0	0	0	0	0	0	0	0
FİNANSAL KUR.	1.733	4.290	16.997	24.892	28.895	33.341	31.083	31.829
FİNANSAL OLM. KUR.	400	0	0	0	0	0	0	0
TCMB	2.763	1.553	176	21.344	32.790	39.321	46.234	45.714
ÖZEL	38.667	87.228	87.538	65.496	87.418	88.911	88.440	91.311
FİNANSAL KUR.	18.293	49.263	55.843	31.949	34.042	33.420	33.754	33.409
Bankalar	17.599	48.207	53.752	30.804	33.374	32.584	32.944	32.382
Bankacılık Dışı	694	1.056	2.091	1.145	668	836	810	1.027
FİNANSAL OLM. KUR.	20.374	37.965	31.695	33.547	53.376	55.491	54.686	57.902
UZUN VADE	132.188	215.667	298.435	317.650	310.158	315.194	312.642	313.785
KAMU	68.398	85.103	99.741	152.735	157.322	163.999	164.263	162.977
TCMB	12.662	10.012	1.143	0	0	0	0	0
ÖZEL	51.128	120.551	197.552	164.916	152.835	151.195	148.379	150.808
T. DIŞ BORÇ STOKU	175.751	308.738	403.146	429.382	459.261	476.767	478.399	482.639

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

- Diğer taraftan, 168,8 milyar dolarlık kısa vadeli borç stokunun 31,8 milyar doları kamuya, 45,7 milyar doları TCMB'ye, 91,3 milyar doları da özel sektöre aittir. Alt grup olarak en yüksek kısa vadeli borç tutarı 57,9 milyar dolar ile özel reel sektöre aittir. Bu kesim hem içerde TL borçları nedeniyle faiz riski, hem de döviz borçları nedeniyle kur riski taşımaktadırlar. Bu koşullarda bu kesimin 2024 yılında iç ve dış talepte gerekli düzeyi yakalayamaması halinde zorluklarla karşılaşması olasılığı yüksektir.
- Ayrıca, her ne kadar önemli oranda gerilemiş olsa da Türkiye'nin kredi risk priminin (CDS) yüksekliği de borçların çevrilme maliyetini artırabilmektedir. Nitekim grafikte yer alan risk primlerinin günlük bazdaki verilerine ilişkin eğilim çizgisi ciddi artışa işaret etmektedir. Ancak Mayıs ayındaki seçimler sonrasında rasyonel ekonomi politikalarına geçişle birlikte 2022 yılında 900'e yaklaşmış olan risk primleri 2023 yılı sonunda 300'ün altına gerilemiştir.

Özetle, Türkiye hem borçların büyüklüğü hem de vade yapısı itibarıyla dış borç stoku ve çevrilmesi konusunda oldukça dikkatli olması gereken bir döneme girmiştir. Zira hem borçları çevirme maliyeti yüksek hem de taşınan kur riski oldukça yüksektir.

2.7. KAMU KESİMİ DENGESİ BOYUTUNDA GELİŞMELER

2023 yılı kamu dengelerinde deprem ve seçimlere bağlı önemli oranda bozulmaların yaşandığı bir yıl olmuştur. Bu bozulmanın gelecek yıllarda bütçe üzerinde önemli kısıtlar yaratması sözkonusu olabilecektir. Böylece Türkiye ekonomisinin sahip olduğu en önemli kalkanın ortadan kalkması ihtimali doğduğunu söylemek mümkündür. Kuşkusuz kamu gelirlerinin artırılması ve harcama reformu yapılması durumunda bunun engellenmesi de mümkün olabilecektir.

2.7.1. BÜTÇE DENGESİ

Merkezi yönetim bütçesinde 2023 yılında yaşanan gelişmeler Tablo 3.39'da verilmiştir. Buradan görüleceği gibi;

- 2023 yılında bütçe harcamalarının yüzde 123,8 oranında artarak hedeflerin üzerine çıktığı ve 6,5 trilyon TL'ye ulaştığı görülmektedir. Bu yılda faiz dışı giderler yüzde 124,6, faiz giderleri yüzde 117 oranında artmıştır. Bu yıl içinde en yüksek harcama artışlarının yüzde 1657,5 ile sermaye transferleri ve yüzde 96,1 ile sermaye (yatırım) giderlerinde yaşandığı anlaşılmaktadır.
- Toplam bütçe harcamalarından; cari transferlere 2,3 trilyon TL, SGK primleriyle birlikte personel harcamalarına 1,5 trilyon TL ve faiz harcamalarına 674 milyar TL ödenmiştir.

- Bu yılda bütçe hedeflerinin en fazla aşıldığı harcamalar; yüzde 164 ile sermaye transferleri ve yüzde 141 ile yatırım giderleri olmuştur. Borç vermede ise hedefin çok altında, yüzde 42,2 düzeyinde kalınmıştır.

TABLO 2.39: MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇESİ (Milyar TL)

(Milyon TL)	2022		2023		DEĞİŞİM
	GERÇ.	HEDEF	GERÇ.	G. ORANI	2023/2022
Bütçe Giderleri	2.942.748	5.589.085	6.585.456	117,8	123,8
Faiz Hariç Giderler	2.631.845	4.942.949	5.910.841	119,6	124,6
Personel Giderleri	615.296	952.308	1.324.530	139,1	115,3
Sosyal Gv.Kur. Devlet Primi	96.864	150.392	185.735	123,5	91,7
Mal ve Hizmet Alımları	257.660	419.443	452.855	108,0	75,8
Cari Transferler	1.126.363	1.940.901	2.373.641	122,3	110,7
Sermaye Giderleri	276.896	383.278	542.997	141,7	96,1
Sermaye Transferleri	48.822	521.000	858.059	164,7	1.657,5
Borç Verme	209.944	410.410	173.025	42,2	-17,6
Yedek Ödenekler		165.216			
Faiz Harcamaları	310.903	646.136	674.615	104,4	117,0
Bütçe Gelirleri	2.800.088	4.929.664	5.210.488	105,7	86,1
Genel Bütçe Gelirleri	2.738.809	4.873.427	5.097.145	104,6	86,1
Vergi Gelirleri	2.353.438	4.270.668	4.500.866	105,4	91,2
Teşebbüs ve Mülkiyet Geliri	104.705	173.330	133.092	76,8	27,1
Özel Gelirler ile Bağışlar ve Yardımlar	28.000	40.833	29.543	72,4	5,5
Faizler, Paylar ve Cezalar	237.727	365.091	408.974	112,0	72,0
Sermaye Gelirleri	12.357	18.823	17.314	92,0	40,1
Alacaklardan Tahsilat	2.583	4.682	7.356	157,1	184,8
Özel Bütçeli İdarelerin z Gelirleri	48.430	37.134	88.172	237,4	82,1
Düzen. Ve Denet. Kurumların Gelirleri	12.849	19.102	25.171	131,8	95,9
Bütçe Dengesi	-142.660	-659.421	-1.374.968	208,5	-863,8
Faiz Dışı Denge (Maliye Tanımlı)	168.243	-13.285	-700.353	5.271,8	-516,3

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

- Bu yıl toplam bütçe gelirleri yüzde 86,1, vergi gelirleri ise yüzde 91,2 oranında artmıştır. Bu verilere göre 2023 yılı toplam bütçe gelir hedefleri yüzde 5,7 oranında aşılmıştır.
- 2023 yılında yıllık ortalama olarak enflasyon; TÜFE için yüzde 53,9, Yİ-ÜFE için ise yüzde 49,9 olmuştur.

- Ekonominin bu yılda yüzde 4-5 aralığında büyümesi söz konusu olacaktır. Bu açıdan, vergi gelirlerindeki artış (enflasyon oranı+büyüme hızı) toplamının oldukça üzerinde gerçekleşmiştir. Bu durum bazı ek vergi düzenlemeleri yanında enflasyonun daha yüksek olması ihtimalini akla getirmektedir.
- 2023 yılında bütçe açığı 2022 yılına göre yaklaşık yüzde 863 oranında artarak 1,3 trilyon TL'ye ulaşmıştır. Faiz dışı bütçe dengesi ise 2022 yılında 168,2 milyar TL fazla verirken 2023 yılında 700,3 milyar TL açığa dönüşmüştür.
- Bu iki denge tanımında da daha önceleri nerdeyse hiç görülmeyen bir düzeyde kötü performans gerçekleştirilmiştir.

Bütçenin en önemli gelir kalemi olan vergi gelirlerinde 2023 yılında yaşanan gelişmeler ise Tablo 2.40'da verilmiştir. Buna göre;

- 2023 yılında toplam vergi gelirleri yüzde 91,2 oranında artarken, kurumlar vergisi tahsilatı yüzde 55, gelir vergisi hasılatı yüzde 94,7 oranında artmıştır. Bu gelişmede ücretlerde yapılan yüksek oranlı artışların önemli rolü bulunmaktadır.
- Dâhilde alınan KDV tahsilâtında çok yüksek oranlı artış gerçekleşmiştir. Yani tüketim çeşitli büyüme ve KDV oranında yapılan artış sonucunda tahsilat yüzde 188,6 oranında artmıştır.
- İthalattan alınan KDV tahsilâtı ise ithalatın yavaşlaması nedeniyle, kurların artmasına rağmen, sadece yüzde 64 oranında artmış ve 950 milyar TL'ye ulaşmıştır.
- Özel Tüketim Vergisi tahsilatı ise 2023 yılında yüzde 121 oranında artarak 928 milyar TL'ye yükselmiştir. Elde edilen bu gelir, hedefin yüzde 13,6 oranında üzerindedir.
- ÖTV tahsilâtının 2023 yılında en çok artan kalemlerinden biri; yüzde 164 oranındaki artış ile motorlu taşıtlardan alınan olmuştur. Otomobil satışlarındaki büyük oranlı artış yanında kurlarda ortaya çıkan artışlar sonucu otomobil fiyatlarının artması bu gelişmenin temel nedenleri olmuştur.

TABLO 2.40: 2023 YILINDA VERGİ GELİRLERİNİN DAĞILIMI

(Milyon TL)	2022		2023		ARTIŞ (%)
	GERÇ.	HEDEF	GERÇ.	GERÇ. (%)	
Merkezi Yönetim Gelirleri	2.800.088	4.929.664	5.210.488	105,7	86,1
Genel Bütçe Gelirleri	2.738.809	4.873.427	5.097.145	104,6	86,1
Vergi Gelirleri	2.353.438	4.270.668	4.500.866	105,4	91,2
1. Gelir ve Kazanç Üzerinden Alınan Vergiler	863.918	1.478.624	1.480.328	100,1	71,4
a) Gelir Vergisi	356.464	696.394	694.014	99,7	94,7
b) Kurumlar Vergisi	507.454	782.230	786.314	100,5	55,0
2. Mülkiyet Üzerinden Alınan Vergiler	26.553	76.055	74.562	98,0	180,8
a) Veraset ve İntikal Vergisi	2.886	4.617	4.238	91,8	46,8
b) Motorlu Taşıtlar Vergisi	23.627	71.356	40.175	56,3	70,0
c) 7456 Sayılı Kanun Kapsamında Alınan Ek MTV		0	30.074		
d) Değerli Konut Vergisi	40	82	75	91,3	85,8
3. Dahilde Alınan Mal ve Hizmet Vergileri	678.647	1.424.138	1.628.599	114,4	140,0
a) Dahilde Alınan Katma Değer Vergisi	175.143	440.872	505.466	114,7	188,6
b) Özel Tüketim Vergisi	419.791	817.241	928.195	113,6	121,1
Petrol ve Doğalgaz Ürünleri (I)	76.765	196.925	172.835	87,8	125,1
Motorlu Taşıtlar (II)	167.142	346.239	441.232	127,4	164,0
Alkollü İçkiler (III-a)	43.702	62.960	69.040	109,7	58,0
Tütün Mamülleri (III-b)	101.275	146.282	176.590	120,7	74,4
Kolalı Gazozlar (III-c)	4.171	7.183	8.305	115,6	99,1
Dayanıklı Tüketim ve Diğer Mallar (IV)	26.736	57.653	60.188	104,4	125,1
c) Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	58.639	108.231	132.742	122,6	126,4
d) Şans Oyunları Vergisi	10.300	26.279	28.402	108,1	175,7
e) Özel İletişim Vergisi	9.298	14.359	16.650	116,0	79,1
f) Dijital Hizmet Vergisi	5.475	9.155	10.310	112,6	88,3
g) Konaklama Vergisi		8.000	6.834	85,4	
4. Uluslararası Ticaret ve Muam. Alınan Vergiler	658.042	1.056.883	1.095.084	103,6	66,4
a) Gümrük Vergileri	76.517	121.791	142.372	116,9	86,1
b) İthalde Alınan Katma Değer Vergisi	578.965	931.406	949.510	101,9	64,0
c) Diğer Dış Ticaret Gelirleri	2.560	3.686	3.202	86,9	25,1
5. Damga Vergisi	41.945	85.500	82.592	96,6	96,9
6. Harçlar	76.774	133.864	129.556	96,8	68,7
7. Başka Yerde Sınıflandırılmayan Diğer Vergiler	7.558	15.605	10.145	65,0	34,2
Merkezi Yönetim Vergi Dışı Gelirleri	446.650	658.996	709.622	107,7	58,9

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

Merkezi yönetim bütçesinin harcama kalemleri boyutunda yaşanan gelişmelerin detayları Tablo 2.41'de verilmiştir. Buradan;

- 2023 yılında yüzde 123,8 oranında artarak 6,5 trilyon TL'ye ulaşan merkezi yönetim bütçe harcamaları içinde en büyük tutar 2,3 trilyon TL ile cari transferlere aittir. Bu harcamalar bütçede öngörülenden yüzde 22,3 oranında daha yüksek gerçekleşmiştir. 2023 yılında yüzde 124,4 oranında artarak 875 milyar TL'ye ulaşan ve öngörülenden yüzde 49,8 oranında daha fazla gerçekleşen sağlık, emeklilik ve sosyal yardım giderleri izleyen yıllarda bütçeyi zorlamaya aday bir kalemdir.

TABLO 2.41: MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇE GİDERLERİNİN DAĞILIMI

(Milyon TL)	2022		2023		ARTIŞ (%)
	GERÇ.	HEDEF	GERÇ.	GERÇ. (%)	
Me. Yön. Bütçe Giderleri (A+B)	2.942.748	5.589.085	6.585.456	117,8	123,8
A) Faiz Hariç Bütçe Giderleri	2.631.845	4.942.949	5.910.841	119,6	124,6
1. Personel Giderleri	615.296	952.308	1.324.530	139,1	115,3
2. SGK'ya Devlet Primi Giderleri	96.864	150.392	185.735	123,5	91,7
3. Mal ve Hizmet Alım Giderleri	257.660	419.443	452.855	108,0	75,8
4. Cari Transferler	1.126.363	1.940.901	2.373.641	122,3	110,7
a) Görevlendirme Giderleri	48.387	263.322	261.570	99,3	440,6
KİT Görevlendirme Giderleri	19.537	175.034	179.620	102,6	819,4
Halk Bankası-Esnaf ve Sanatkârlara Kredi Faiz Desteği	9.407	18.965	15.944	84,1	69,5
Ziraat Bankası-Tarımsal Üreticilere Kredi Faiz Desteği	9.947	23.241	21.192	91,2	113,0
Diğer Görevlendirme Giderleri	9.496	46.081	44.815	97,3	371,9
b) Hazine Yardımları	449.696	713.860	1.044.626	146,3	132,3
SGK'ya Hazine Yardımları	13.181	27.320	27.383	100,2	107,7
Sağlık, Emeklilik ve Sosyal Yardım Giderleri	389.917	584.129	875.005	149,8	124,4
Mahalli İdarelere Hazine Yardımları	2.360	3.950	3.894	98,6	65,0
Diğer Hazine Yardımları	44.237	98.460	138.345	140,5	212,7
c) Kar Amacı Gütmeyen Kur. Yapılan Trans.	9.310	22.242	27.829	125,1	198,9
d) Hane Halkına Yapılan Transferler	14.231	24.832	23.414	94,3	64,5
e) Tarımsal Destekleme Ödemeleri	39.642	59.489	63.326	106,5	59,7
f) Hane Halkına Yapılan Diğer Transferler	157.880	137.307	229.307	167,0	45,2
g) Sosyal Amaçlı Transferler	44.385	82.357	78.094	94,8	75,9
h) Yurtdışına Yapılan Transferler	10.757	20.365	19.513	95,8	81,4
i) Gelirden Ayrılan Paylar	352.076	617.129	625.961	101,4	77,8
Mahalli İdare Payları	270.685	485.874	499.887	102,9	84,7
Fon Payları	80.431	130.252	124.939	95,9	55,3
Gelirden Ayrılan Diğer Paylar	960	1.003	1.135	113,2	18,3
5. Sermaye Giderleri	276.896	383.278	542.997	141,7	96,1
6. Sermaye Transferleri	48.822	521.000	858.059	164,7	1.657,5
a) Yurtiçi Sermaye Transferleri	47.312	517.473	856.964	165,6	1.711,3
b) Yurtdışı Sermaye Transferleri	1.511	3.527	1.095	31,0	-27,5
Kıbrıs	1.283	3.000	847		-34,0
Diğer	228	527	248		8,7
7. Borç Verme	209.944	410.410	173.025		-17,6
8. Yedek Ödenekler	0	165.216	0		
B. Faiz Giderleri	310.903	646.136	674.615	104,4	117,0

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

- Bütçe harcamaları yüzde 123 oranında artarken tarıma verilen desteklerin sadece yüzde 59 oranında artması düşündürücüdür. Zira bu kanaldan desteklenmeyen tarımsal üretim, gıda enflasyonu olarak başta ücretler olmak üzere başka kanallardan devletin giderlerini daha fazla artırabilmektedir.

Bütçe dengesi, bütçe gelir ve harcamalarındaki gelişmeler dikkatlice incelendiğinde, karşımıza çıkan tablonun 1990'lı yıllara benzediğini söylemek mümkündür. Gelinek nokta ve 2024 yılında daha da bozulmasının beklenmesi nedeniyle bütçe adeta bir transfer ve faiz bütçesine dönüşmek üzeredir. Bu açıdan, Türkiye'nin elinde kalan son çıpasını da kaybetmiş görünmektedir.

2.7.2. BÜTÇE NAKİT DENGESİ VE FİNANSMANI

Bütçe dengesine emanet ve avans hesaplarının bakiyeleri eklenerek ulaşılan bütçe nakit dengesinde ve oluşan açığın finansmanında yaşanan gelişmeler Tablo 2.42'da verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

- 2023 yılı sonunda 1,3 trilyon TL olan bütçe açığına emanet ve avans hesaplar eklendiğinde bütçe nakit dengesindeki açığın 633 milyar TL olduğu görülmektedir. Böylece nakit açığı 2022 yılına göre yüzde 331 oranında artmıştır.
- Bu tutarın emanet hesaplarda tutulan 792 milyar TL nedeniyle bu düzeyde kaldığı anlaşılmaktadır. Tahakkuk ettirilen ancak henüz ödenmeyen bu tutarın realize olması sonrasında hem bütçe açığının hem de nakit açığının rekor düzeylere gelmesi söz konusu olacaktır. Yani bütçedeki bozulma, görünenden çok daha fazladır.

TABLO 2.42: MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇE FİNANSMANI

(Milyon TL)	2021	2022	2023	Değişim (%)
MER. YÖN. BÜTÇE DENGESİ	-201.507	-142.660	-1.374.968	863,8
BÜTÇE EMANETLERİ	75.868	16.065	792.719	4834,5
AVANSLAR	-2.982	-20.142	-50.999	153,2
MER. YÖN. BÜTÇE NAKİT DENGESİ	-128.621	-146.737	-633.247	331,6
MER. YÖN. BÜTÇE FİNANSMANI	128.621	146.737	633.247	331,6
A-BORÇLANMA (NET)	116.525	469.430	960.818	104,7
1-DIŞ BORÇLANMA (NET)	29.325	95.836	99.756	4,1
Kullanım	92.041	215.090	263.077	22,3
Ödeme	-62.716	-119.255	-163.322	37,0
2-İÇ BORÇLANMA (NET)	87.200	373.594	861.062	130,5
a-TL Cinsinden Hazine Bonusu	9.920	8.977	-17.645	-296,6
Satış	9.920	25.453	4.260	-83,3
Ödeme	0	-16.476	-21.905	32,9
b-Döviz Cinsinden Hazine Bonusu	0	0	0	
Satış	0	0	0	
Ödeme	0	0	0	
c-TL Cinsinden Devlet Tahvili	128.840	399.858	928.860	132,3
Satış	279.471	554.348	1.132.059	104,2
Ödeme	-150.631	-154.490	-203.199	31,5
d-Döviz Cinsinden Devlet Tahvili	-51.560	-35.240	-50.153	42,3
Satış	112.925	70.657	177.615	151,4
Ödeme	-164.485	-105.897	-227.768	115,1
B-NET BORÇ VERME (-)	-1.356	-2.934	-1.619	-44,8
BORÇ VERME	242	0	865	
GERİ ÖDEME (-)	1.598	2.934	2.484	-15,3
C-ÖZELLEŞTİRME GELİRİ	0	0	0	
D-TMSF GELİR FAZLALARI	0	0	0	
KASA/BANKA VE DİĞER İŞLEMLER	10.741	-325.627	-329.190	1,1

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

- 2023 yılında gerçekleşen nakit açığının finansmanı için devlet içeriden net 861 milyar TL, dışarıdan ise 99,7 milyar TL olmak üzere toplam 960,8 milyar TL borçlanmıştır. Nakit açığının üzerindeki 329,1 milyar TL kasada kalmıştır. Dolayısıyla kamu hem nakit açığını kapatmak hem de nakit rezerv oluşturmak için ihtiyaçtan fazla borçlanmıştır.

Bu gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan borç çevirme oranları Tablo 2.43'de verilmiştir. Buna göre;

- 2006-2023 döneminde iç borçlar için ortalama borç çevirme oranı yüzde 156,8 olmuştur. Yani devlet geri ödediğinden yüzde 56,8 oranında daha fazla borçlanmıştır. Bu gelişmenin gelecek yıllarda, artan borçlanma faizlerinin de etkisiyle, faiz ödemelerini çok hızlı artıracaklarını söylemek yanlış olmayacaktır.
- Yine 2006-2023 döneminde devlet 2,5 trilyon TL iç borç geri ödemesi yaparken 4,5 trilyon TL yeniden borçlanmıştır. Bu gelişmenin iç borç stokunu hızla büyütmeye kaçınılmazdır.

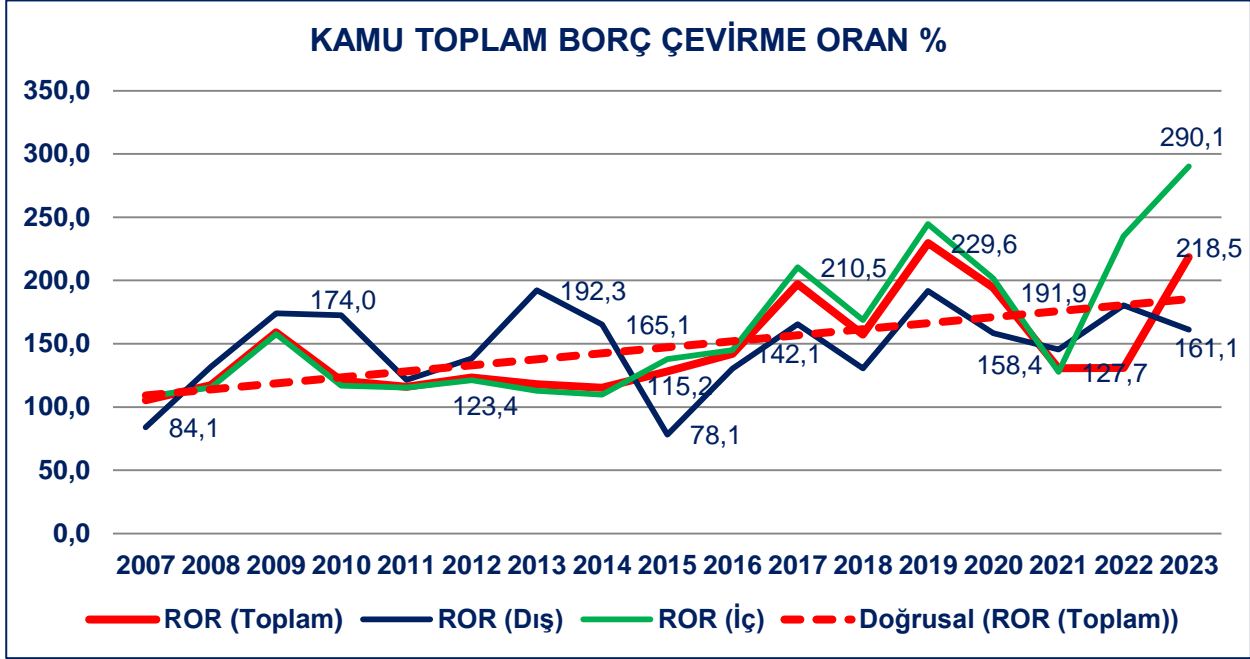
TABLO 2.43: MERKEZİ YÖNETİM BORÇ ÇEVİRME ORANLARI

Milyon TL ve (%)	TOPLAM İÇ BORÇLAR			TOPLAM DIŞ BORÇLAR			TOPLAM		
	Borçlanma	Ödeme	ROR	Borçlanma	Ödeme	ROR	Borçlanma	Ödeme	ROR
2006	116.231	-111.769	104	18.069	-18.476	97,8	134.300	-130.245	103,1
2007	116.223	-107.307	108,3	13.060	-15.538	84,1	129.283	-122.845	105,2
2008	103.983	-90.124	115,4	14.597	-11.075	131,8	118.580	-101.199	117,2
2009	149.897	-95.126	157,6	14.395	-8.272	174	164.292	-103.398	158,9
2010	162.637	-139.308	116,7	18.436	-10.680	172,6	181.073	-149.988	120,7
2011	112.073	-97.074	115,5	13.990	-11.522	121,4	126.063	-108.595	116,1
2012	101.899	-84.018	121,3	16.581	-11.987	138,3	118.480	-96.006	123,4
2013	144.528	-128.062	112,9	16.469	-8.702	189,3	160.997	-136.765	117,7
2014	129.430	-117.788	109,9	20.645	-12.569	164,2	150.075	-130.358	115,1
2015	92.831	-67.355	137,8	10.403	-13.092	79,5	103.234	-80.448	128,3
2016	92.067	-63.547	144,9	19.136	-14.684	130,3	111.203	-78.231	142,1
2017	127.248	-60.443	210,5	42.471	-25.655	165,5	169.719	-86.098	197,1
2018	124.047	-73.558	168,6	41.354	-31.735	130,3	165.401	-105.293	157,1
2019	211.839	-86.612	244,6	66.344	-34.621	191,6	278.183	-121.232	229,5
2020	439.935	-218.159	201,7	68.255	-43.083	158,4	508.190	-261.242	194,5
2021	402.315	-315.116	127,7	92.041	-62.716	145,4	493.475	-377.832	130,6
2022	650.457	-276.863	234,9	215.090	-119.255	180,4	494.357	-377.832	130,8
2023	1.313.934	-452.872	290,1	263.077	-163.322	161,1	865.548	-396.118	218,5
2023-2022 (%)	102,0	63,6	23,5	22,3	37,0	-10,7	75,1	4,8	
TOP ve ORT.	4.591.575	-2.585.101	156,8	964.414	-616.984	145,3	4.472.453	-2.963.725	144,8

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı verilerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.

- Bu arada 2022 yılında yüzde 234 düzeyindeki iç borç çevirme oranı 2023 yılında yüzde 290,1'e yükselmiştir. Bu oran, 2006-2023 döneminin en yüksek oranı olmuştur.

- 2006-2023 döneminde dış borçlar için ortalama borç çevirme oranı ise yüzde 124 olurken, 2023 yılında bu oran yüzde 161,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda, devlet ödediği her 100 TL dış borç karşılığında dışarıdan 161 TL yeniden borçlanmıştır. Böylece dönem bütününde 616,9 milyar TL'lik dış borç geri ödemesi yapılırken 964 milyar TL yeniden borçlanılmıştır.

- 2023 yılında ise 163 milyar TL tutarında dış borç geri ödemesi yapılırken 263 milyar TL tutarında yeniden borçlanılmıştır. Böylece dış borç çevirme oranı yüksek düzeyini korumaya devam etmiştir.
- İç ve dış borç çevirme oranlarındaki gelişmelere bağlı olarak 2006-2023 döneminde borç toplamı için çevirme oranı yüzde 144,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu veri ise 2,9 trilyon TL'lik toplam borç geri ödemesine karşılık 4,4 trilyon TL yeniden borçlanmaya işaret etmektedir.

Kısacası, son yıllarda uygulanan politikalar ve başta deprem ile KKM uygulaması olmak üzere yaşanan bazı gelişmeler kamu dengelerinde ciddi bozulmaya ve borç stokunda rekor artışlara neden olmuştur. Bu nedenle gelecek yıllarda borç yönetimi ve maliye politikası tercihlerinin belirlenmesi sürecinde esneklik şimdiden önemli ölçüde sınırlanmış görünmektedir.

2.7.3. KAMU BORÇ STOKU

Bütçe ve finansmanına ilişkin gelişmeler çerçevesinde yukarıda yapılan değerlendirmeler borç stokunda ciddi artışa işaret etmekteydi. Nitekim Tablo 2.44 incelendiğinde;

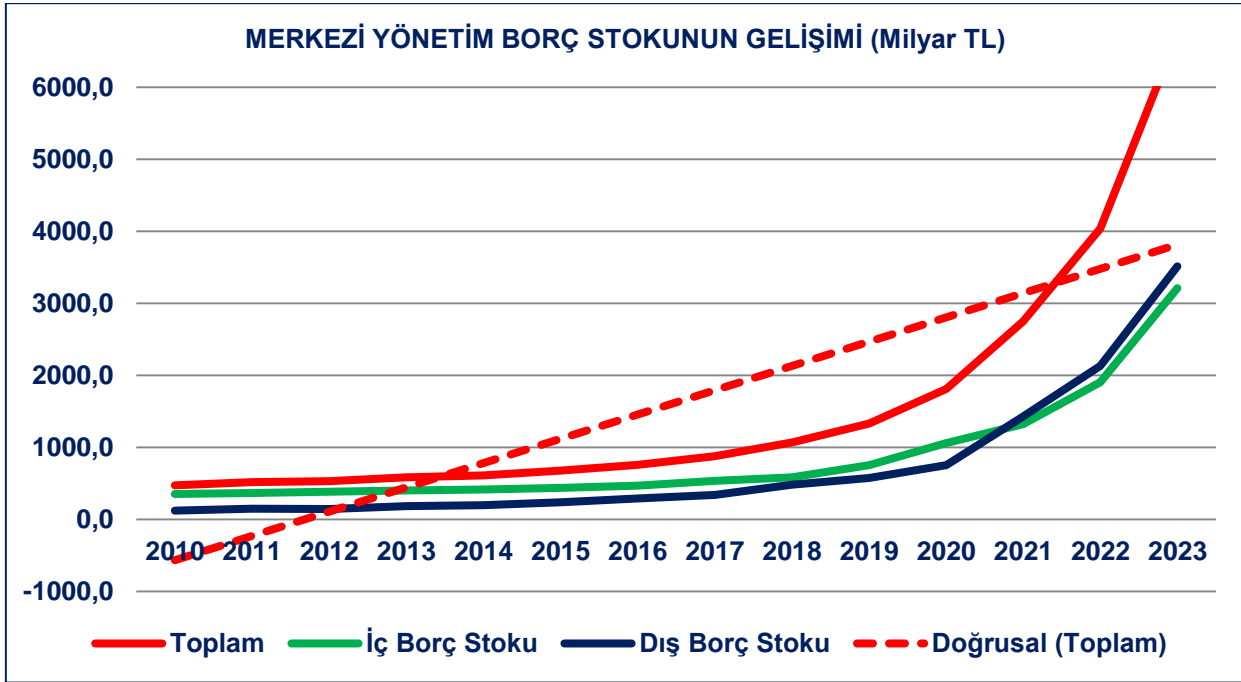
- Borçlanma zorunlulukları ve tercihlerine bağlı olarak yapılan borçlanmalar sonucunda; 2015 yılında 440,1 milyar TL olan kamu iç borç stoku 2023 yılı sonunda 3,2 trilyon TL'ye yükselmiştir. Yine 238 milyar TL olan kamu dış borç stokunun TL karşılığı da 3,5 trilyon TL'ye ulaşmıştır. Böylece toplam kamu borç stoku da 10 kat artarak 678 milyar TL'den 6,7 trilyon TL'ye yükselmiştir.

TABLO 2.44: MERKEZİ YÖNETİM TOPLAM BORÇ STOKU

(Milyar TL)	2015	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Değişim (%)
Toplam	678,2	1.067,10	1.329,10	1.812,8	2.747,8	4.035,4	6.722,5	66,6
İç Borç Stoku	440,1	586,1	755,1	1.060,4	1.321,2	1.905,3	3.209,3	68,4
Hazine Bonosu	0	5,5	18,3	0,0	9,9	18,9	1,3	-93,4
Devlet Tahvili	440,1	580,6	736,8	1060,4	1.311,3	1.886,4	3.208,0	70,1
Dış Borç Stoku	238,1	481	574	752,5	1.426,6	2.130,1	3.513,2	64,9
Uluslararası Tahvil	167,3	364,9	451,2	593,0	1.087,3	1.644,9	2.717,6	65,2
Kredi	70,8	116,1	122,8	159,5	339,3	485,2	795,7	64,0
ALACAKLILARA GÖRE								
Toplam	458,5	633,4	873,6	1213,2	1.540,3	3.090,7	4.167,4	34,8
Yurt İçi Yerleşikler	379,1	544,4	785,7	1164,9	1.495,1	3.067,4	4.089,8	33,3
Bankacılık Kesimi	224,3	339,5	507,1	823,0	1.119,6	2.375,3	3.292,3	38,6
Kamu Bankaları	85,6	141,1	223,3	423,8	594,9	1120,4	1652,5	47,5
Özel Bankalar	108,9	120,7	163,8	222,9	290,4	690,6	919,1	33,1
Yabancı Bankalar	25,7	61,5	74,6	92,6	122,7	335,7	412,9	23,0
Kalkınma ve Yat. Bank.	4,1	7,2	14,5	18,9	19,1	36,5	45,3	24,1
Katılım Bankaları		9	30,9	64,9	92,6	192,1	262,5	36,6
Banka Dışı Kesim	145,9	191,3	259,7	252,6	301,7	542,3	641,6	18,3
Gerçek Kişiler	1,5	3,5	3,7	11,6	13,6	20,8	36,2	74,3
Tüzel Kişiler	115,9	153,6	189,8	161,4	182,6	335,6	321,8	-4,1
Menkul Kıy. Yat. Fon.	28,4	34,2	66,3	79,7	105,5	186,0	283,6	52,5
TCMB	9	13,6	18,9	89,3	73,8	149,8	155,9	4,1
Yurtdışı Yerleşikler	79,4	88,9	87,9	48,3	45,2	23,3	77,5	232,6

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

- 2022 yılının ardında 2023 yılında da kamu borç stoku rekor düzeylerde artmıştır. Nitekim kamu iç borç stoku 2023 yılının sonunda, 2022 yılına göre yüzde 68,4 oranında artarak 1,9 trilyon TL'den 3,2 trilyon TL'ye yükselmiştir. Aynı dönemde kamunun dış borç stoku ise TL bazında yüzde 64,9 oranında artarak 3,5 trilyon TL'ye ulaşmıştır. Böylece 2000 sonrası dönemde ilk kez 2021 yılında iç borç tutarını aşan kamu dış borç tutarı bu konumunu 2022 yılının ardından 2023 yılında da sürdürmüştür.
- Bu gelişmelere bağlı olarak 2022 yılı sonunda kamunun TL bazında toplam borç stoku, 66,6 oranında artarak 4 trilyon TL'den 6,7 trilyon TL'ye yükselmiştir. Bir başka deyişle 2022 yılına göre kamu borç stoku yaklaşık 2,7 trilyon TL artmıştır.

- Veriler ve grafikten de görülebileceği gibi, 2023 yılında gerçekleşen borç artışı, 2003 sonrası dönemin hiçbir yılında söz konusu olmamıştır. Son iki yılda 3,97 trilyon TL'ye ulaşan borç artışı, bu borçların nasıl çevrileceğini sorusunu olduğu kadar ödenecek faizlerin bütçede yaratacağı tahribatı da akla getirmektedir.

Kısacası, 2022 ve 2023 yıllarında bütçe dengeleri ve borç stoku açısından yaşanan gelişmeler tehlike sinyalleri vermektedir. Bu nedenle yeni bir vergi reformu ve ayrıca kamuda harcama reformuna ihtiyaç belirginleşmiştir.

2.7.4. KAMU BORÇLANMA FAİZLERİ

Tablo 2.45'da kamunun iç borçlanma karşılığında ödediği faiz harcamalarını belirleyen faiz oranlarının aylık gelişimi verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

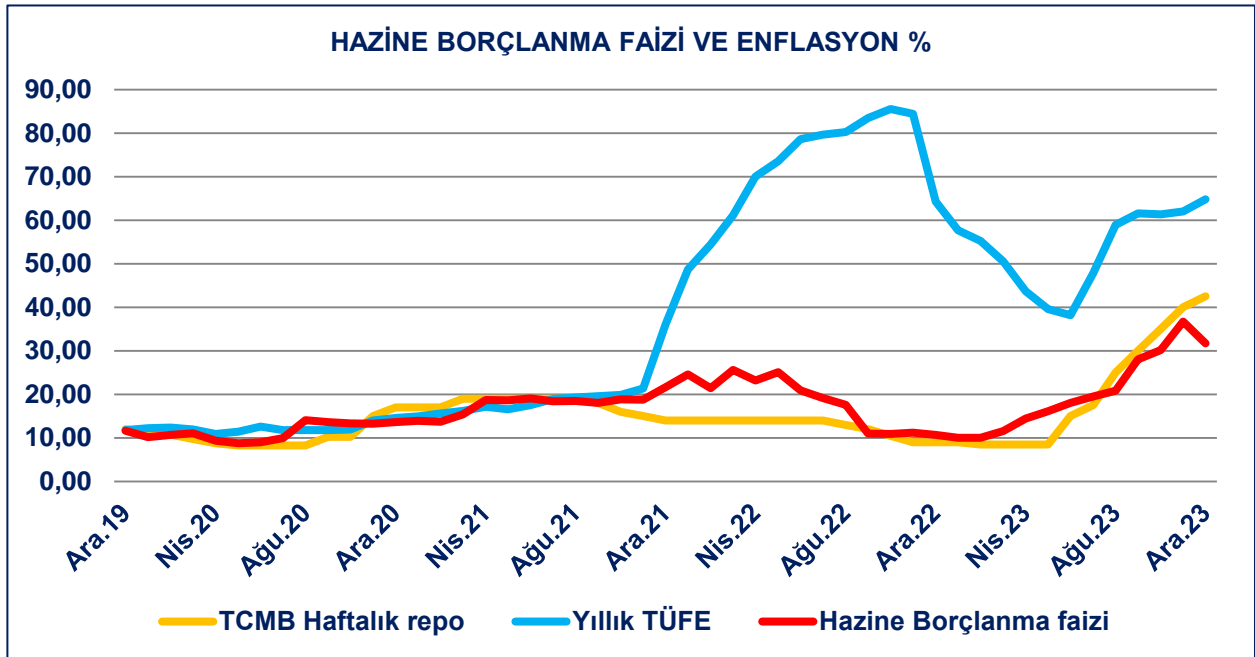
- Hazine 2021 ve 2022 yıllarında son derece düşük faizle borçlanma imkanı bulmuştur. Çok yüksek enflasyon oranlarına rağmen, TCMB'nin düşük politika faizi ve ekonomi yönetimin bankalara yan yollardan uyguladığı bazı yaptırımlar düşük faizle borçlanmayı mümkün kılmıştır. Bu durum kamunun çok yüksek oranlı negatif reel faizle borçlanmasının yolunu açarken, düşük faizli kamu kağıtlarını ellerinde bulunduran bankaların faiz riski almalarına neden olmuştur.

TABLO 2.43: HAZİNE İSKONTOLU İHALELERİ YILLIK BİLEŞİK FAİZ ORANLARI

AYLAR	2008	2009	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Ocak	16,2	16,2	8,8	10,8	7,8	11,1	11,3	12,8	18,6	10,2	13,9	24,6	10,0
Şubat	16,7	15,0	8,5	10,9	8,1	10,9	11,1	12,7	18,6	10,7	13,7	21,4	10,0
Mart	17,5	14,3	8,7	11,1	8,2	10,1	11,4	13,4	19,7	11,0	15,4	25,6	11,6
Nisan	18,3	13,4	9,1	10,4	9,7	9,6	10,9	13,4	22,2	9,3	18,7	23,2	14,4
Mayıs	19,6	11,6	9,7	9,2	9,6	9,6	11,2	16,3	25,8	8,8	18,6	25,1	16,1
Haziran	21,5	12,1	9,1	8,7	9,9	9,3	10,8	18,1	23,6	9,0	19,1	20,9	18,0
Temmuz	20,5	11,0	8,4	8,6	9,6	9,1	11,0	18,7	20,4	9,9	18,4	19,2	19,5
Ağustos	18,9	9,5	8,4	9,2	10,5	9,7	11,0	22,5	15,3	14,1	18,5	17,6	20,8
Eylül	18,8	9,1	8,1	9,4	11,3	9,2	11,1	25,3	15,3	13,6	18,0	11,0	28,1
Ekim	20,6	7,5	7,7	9,8	10,8	9,7	12,0	23,8	14,3	13,3	18,9	10,9	30,2
Kasım	21,4	8,5	7,9	8,3	10,3	10,7	13,2	18,7	12,3	13,3	18,8	11,2	36,7
Aralık	18,6	9,0	8,0	8,8	10,9	11,4	13,0	18,6	11,7	13,6	21,6	10,7	31,7
Ortalama	19,2	11,6	8,5	9,6	9,7	10,0	11,5	17,9	18,1	11,4	17,8	18,5	20,6

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

- 2023 yılı başında yüzde 10 düzeyinde bulunan kamu iç borçlanma faizleri, Kasım ayında yüzde 36,7 düzeyine kadar yükselmiş, yılı yüzde 31,7 düzeyinde kapatmıştır. Faizlerdeki belirgin artışın seçim sonrasında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Böylece 2022 yılında yüzde 18,5 olan ortalama borçlanma faizi 2023 yılında yüzde 20,6'ya yükselmiştir.
- Hazine borçlanma faizlerinin reel düzeyine ilişkin bir değerlendirme yapmak amacıyla aşağıdaki grafikte politika faizleri ile TÜFE enflasyon oranları birlikte verilmiştir.

- Grafikten faiz indirimlerinin başladığı 2021 yılı Ekim ayı sonrasında gerek Hazine borçlanma faizi gerekse TCMB politika faizinin enflasyonun çok altında kaldığı, negatif reel faiz düzeyinin açıklanması zor noktalara geldiği anlaşılmaktadır. Hazine ve TCMB'nı piyasadan/gerçeklikten koparan ve sürdürülemez olan bu süreç Mayıs 2023'deki seçimlerden sonra normalleşmeye başlamıştır. Ancak 2023 yılı gerektiğince bir normalleşmeyi görmeye imkan vermemiş, reel faizler negatif olmaya devam etmiştir.

Özetle, Türkiye'de 2018 yılından sonra denenen düşük faiz politikasında 2021 yılı Ekim ayından sonra yeni bir faza geçilmiş ve bu fazın ciddi sonuçlar üretmesinin ardından tutulan yoldan geri dönüşmüştür. Ancak gelinen noktayı henüz “normal” olarak tanımlamak olası görünmemektedir.

2.8. ENFLASYON BOYUTUNDA

Türkiye, yaklaşık 50 yıldır enflasyonu kalıcı olarak düşürememiş istisnai bir ülkedir. Enflasyonla mücadele politikalarında devamlılığın sağlanamadığı anlamına gelen bu durum, genel olarak toplumun da bu boyutta güçlü bir talebi dile getirmediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ortak yapım ve kanıksama niteliği de kazanan bu sorunun en az daha iki yıl çift haneli düzeyini koruması olasılığı yüksektir.

2023 yılına ilişkin aylık ve yıllık enflasyon verilerinin yer aldığı Tablo 2.46 incelendiğinde;

- Yurtiçi Üretici Fiyatları Endeksinin (Yİ-ÜFE) 2023 yılına yüzde 4,1'lik Ocak ayı artışı ile girdiği, seçim sonrasında yaz aylarında oldukça yüksek düzeylerde artış gösterdiği ve sonraki aylarda ise ivme kaydettiği görülmektedir. Böylece 2022 yılını yüzde 97 ile kapatan üretici enflasyonu 2023 yılını 44,2 ile tamamlamıştır. Dolayısıyla üretici enflasyon yarı oranına gerilemiştir. Bu oranın; döviz sepeti artışının altında, dolar kuru artışıyla çok yakın olduğu görülmektedir.

TABLO 2.46: 2021 YILI ENFLASYON ORANLARI (%)

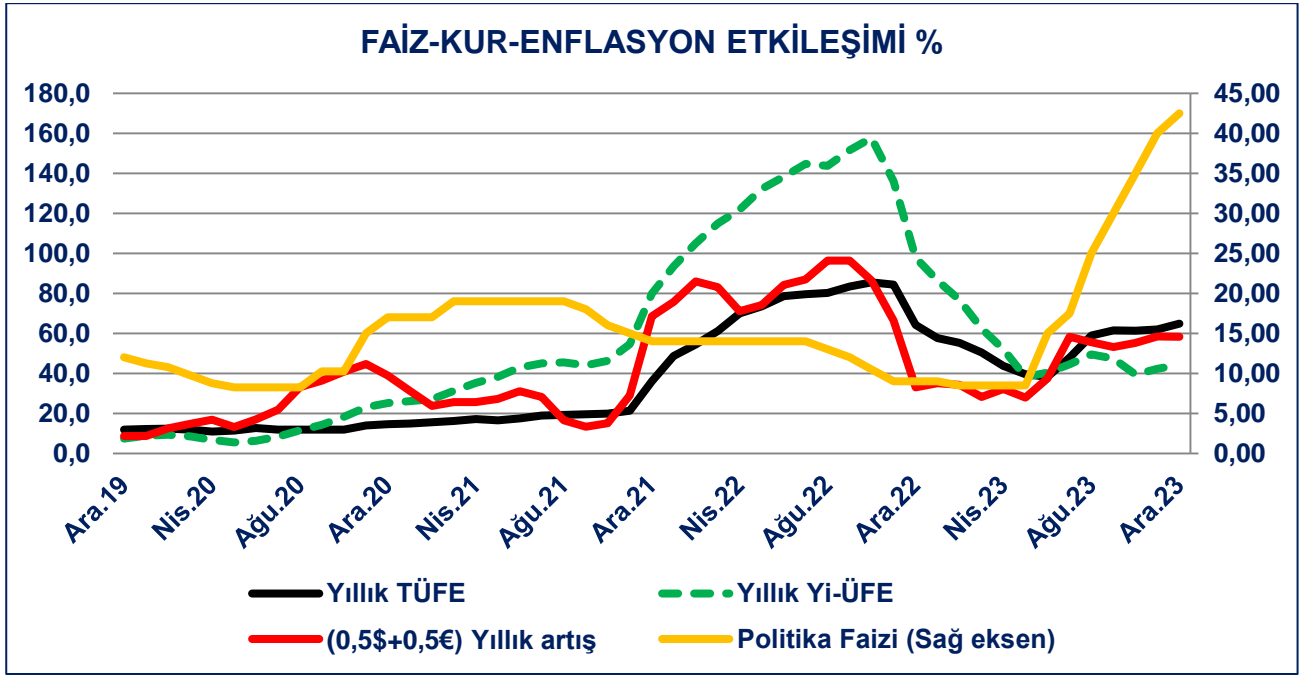
Aylar	TÜFE		Yİ-ÜFE		(0,5 € + 0,5 \$) %	
	Aylık	Yıllık	Aylık	Yıllık	Aylık	Yıllık
Ara.22	1,18	64,27	-0,24	97,72	2,2	33,0
Oca.23	6,65	57,68	4,15	86,46	1,6	35,1
Şub.23	3,15	55,18	1,56	76,61	0,2	34,2
Mar.23	2,29	50,51	0,44	62,45	0,6	28,2
Nis.23	2,39	43,68	0,81	52,11	3,0	32,1
May.23	0,04	39,59	0,65	40,76	1,6	27,9
Haz.23	3,92	38,21	6,50	40,42	16,8	37,5
Tem.23	9,49	47,83	8,23	44,50	15,9	58,2
Ağu.23	9,09	58,94	5,89	49,41	1,4	55,5
Eyl.23	4,75	61,53	3,40	47,44	-1,1	53,1
Eki.23	3,43	61,36	1,94	39,39	2,5	55,2
Kas.23	3,28	61,98	2,81	42,25	4,0	58,4
Ara.23	2,93	64,77	1,14	44,22	2,1	58,3

Kaynak: TÜİK

- Tüketici Fiyatları Endeksi(TÜFE) yani tüketici enflasyonu da 2023 yılına Ocak ayında yüzde 6,6 ile hızlı bir giriş yapmıştır. İzleyen aylarda göre düşük oranlarda istikrar kazanan aylık enflasyon, baz etkisiyle yıllık enflasyonda gerilemeye imkan vermiştir. Ancak Temmuz ve Ağustos aylarında gerçekleşen yüzde 9 düzeyindeki artışlar enflasyonu yüzde 60'lar platosuna taşımış ve 2022 yılı gibi, bu yıl da yüzde 64 düzeyinde bir enflasyonla tamamlanmıştır. Dolayısıyla 2023 yılı tüketici enflasyonu ile mücadelede “kayıp” yıllar hanesine yazılmıştır.

Diğer taraftan, 2021 yılı son çeyreğinin ardından girilen enflasyon tüneli daha çok ev yapımı nitelik taşımaktadır. Zira, Türkiye’de 2021 yılı Eylül ayında enflasyon ve TCMB politika faizi (haftalık repo faizi) yüzde 19 düzeyinde bulunurken, ekonomi yönetiminin faizleri düşürme yönünde bir politika tercih etmesi sonucu Türkiye adeta bir faiz-kur-enflasyon sarmalına girmiştir. Aşağıdaki grafik incelendiğinde;

- Faiz indiriminin kurlarda çok hızlı bir sıçrama yarattığı, bu gelişmeye üretici enflasyonunun çok hızlı ve büyük bir tepki verdiği, tüketici enflasyonunun da hızlı ancak daha düşük dozda arttığı görülmektedir.

- İzleyen süreçte faiz indirimlerine devam edildiği, buna enflasyon artışının eşlik ettiği, ancak yüksek baz etkisinin devreye girmesi, geniş kitlelerin satın alma gücünün gerilemesi ve kurların oldukça pahalı bir yöntem olan KKM uygulaması ile kontrol altında tutulmasının sonucu olarak bir yılın sonunda enflasyonun düşüş eğilimine girdiği anlaşılmaktadır.
- Enflasyonda; politika uygulamalarının değil de daha çok sürecin spontan dinamiklerinin ürettiği anlaşılan bu gerileme 2023 yılı Mayıs ayına kadar devam etmiştir. Bu aydan sonra kurlar üzerindeki baskının kalkmasının ve faizlerde artışın önünün açılmasının ardından hızla artan kurlar enflasyonun yönünü de tekrar yukarıya çevirmiştir. Dolayısıyla 2021 yılında faiz indirimlerinin kur artışları üzerinden enflasyonu körüklediği bir dönemden, hem faiz hem de kur artışlarının beslediği enflasyonist bir döneme girilmiştir. Böylece Türkiye, bildiklerini tekrar ederek tekrar aynı noktaya gelmiştir.

Faiz ve kurlardaki gelişmelerden her sektör farklı düzeylerde etkilenmektedir. Bu durumu değerlendirebilmek amacıyla Tablo 2.47’de temel alt sektörlerle ilişkin enflasyon istatistikleri verilmiştir. Buradan;

- 2023 yılı sonu itibarıyla sektörel bazda en yüksek fiyat artışlarının; lokanta, eğitim, sağlık, ulaştırma ve gıda ürünlerinde gerçekleştiği görülmektedir. Lokanta ürünlerindeki fiyat artışları daha çok kira, gıda fiyatları ve işgücü maliyetlerindeki artıştan kaynaklanmıştır.

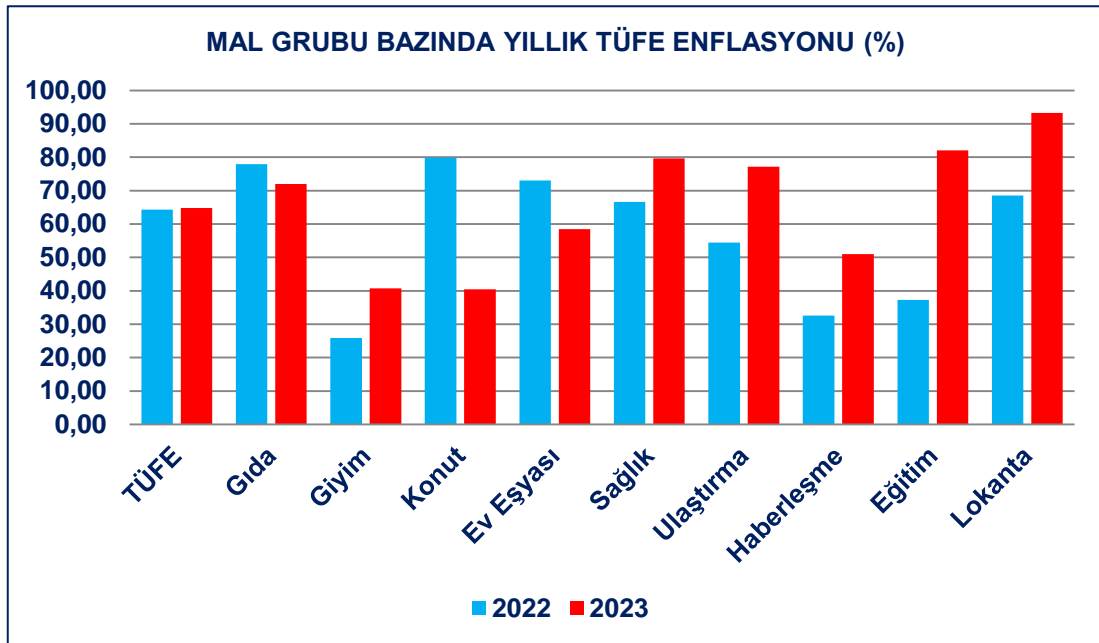
- Eğitim ve sağlık ürünlerindeki artışın işgücü, ve malzeme maliyetlerindeki artıştan, ulaşım hizmeti fiyatlarındaki artışın ise dövize bağlı olarak akaryakıt fiyatlarındaki artıştan beslendiği söylenebilir.

TABLO 2.47: BAZI SEKTÖRLERDE YILLIK TÜFE ENFLASYON ORANLARI (%)

	TÜFE	Gıda	Giyim	Konut	Ev Eşy.	Sağlık	Ulaştırma	Haberleşme	Eğitim	Lokanta
12	64,27	77,87	25,87	79,83	73,02	66,60	54,45	32,58	37,27	68,48
2023-1	57,68	71,00	24,24	56,24	61,90	77,22	47,69	37,87	41,70	75,13
2	55,18	69,33	21,69	55,91	54,11	70,08	44,91	36,44	44,15	74,34
3	50,51	67,89	17,27	56,12	53,35	64,68	28,71	32,43	43,81	70,73
4	43,68	53,92	13,82	43,18	48,40	66,62	25,56	36,38	44,07	66,41
5	39,59	52,52	19,49	20,73	45,13	66,93	23,68	36,69	50,86	68,98
6	38,21	53,92	21,00	14,76	43,24	65,69	20,75	37,04	50,71	67,22
7	47,83	60,72	22,65	19,31	50,12	75,95	43,40	43,02	53,57	82,62
8	58,94	72,86	31,10	24,97	58,85	77,55	70,24	46,35	48,61	89,31
9	61,53	75,14	32,54	20,16	63,75	79,79	76,06	46,59	80,96	92,48
10	61,36	71,99	39,15	25,98	60,96	81,30	71,99	46,70	80,83	94,12
11	61,98	67,16	40,72	37,54	59,86	82,13	70,04	48,20	81,49	92,86
12	64,77	72,01	40,74	40,39	58,46	79,59	77,14	51,02	82,06	93,24

Kaynak: TÜİK

- Tüm bu sektörlerdeki temel girdilerden biri işgücü, işgünün temel girdisi de gıdadır. Bu nedenle gıda fiyatlarındaki artış enflasyondaki artışın da kök nedenlerinden biridir. Gıda ürünlerindeki yüksek fiyat artışları ise hem tarımsal üretimdeki yetersiz artıştan hem de lojistik maliyetlerindeki yükselmeden kaynaklanmaktadır.

- 2021 sonrası dönemde yüksek oranlı enflasyon yaşanması ve fiyat artışlarının sektörel düzeyde hayli farklılaşması ürünler arasındaki pariteleri bozmuş, fiyatların plan girdisi olma özelliğini zayıflatmış ve kaynak dağılımını ciddi şekilde bozmuştur. Fiyat mekanizmasının yeniden işlevsel hale gelmesi ve kaynak dağılımındaki rolünü oynamaya başlayabilmesi için ekonomi yönetiminin özel çaba harcaması gerekecektir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, Türkiye’de kur artışlarıyla enflasyon arasında çok güçlü bir ilişki olduğu, bu nedenle kurlarda istikrar sağlanmadan enflasyonun düşürülemeyeceği, kurlarda istikrarın sağlanması için de enflasyonun kontrol altına alınması gerektiği gibi bir sarmala girildiği söylenebilir. Daha doğrusu Türkiye; bu sarmaldan çıkamadığı için enflasyonu yenememektedir.

Ayrıca enflasyon; sadece para politikaları, hatta para ve maliye politikaları ile çözülebilecek bir sorun olmaktan çıkmış, toplumsal ve ahlaki boyutta da önlemlerin alınmasını gerektirir hale gelmiştir. Bu açıdan, enflasyonla mücadelede teknik önlemlerin sosyal ve psikolojik önlemlerle de desteklenmesi gerekmektedir.

2.9. FİNANSAL YATIRIM ARAÇLARI BOYUTUNDA

Türkiye’de fiyat mekanizmasının etkin işlememesi ve kaynak dağılımının bozulmasının hem bir neden hem de bir sonuç olarak yansıdığı bir diğer alan da finansal piyasalar olmuştur.

2021-23 yılları; reel mevduat/kredi faizlerinin negatif yüzde 50’leri bulduğu, milyonlarca insanın ilk kez borsaya yöneldiği, altın talebi ve ithalatının patladığı, konut ve arsa fiyatlarının algı sınırlarını aştığı bir dönem olmuştur. Böylesi bir dönemin bir alt yılı olarak 2023’de finansal yatırım araçlarının yıllık getirilerine Tablo 2.48’de yer verilmiştir.

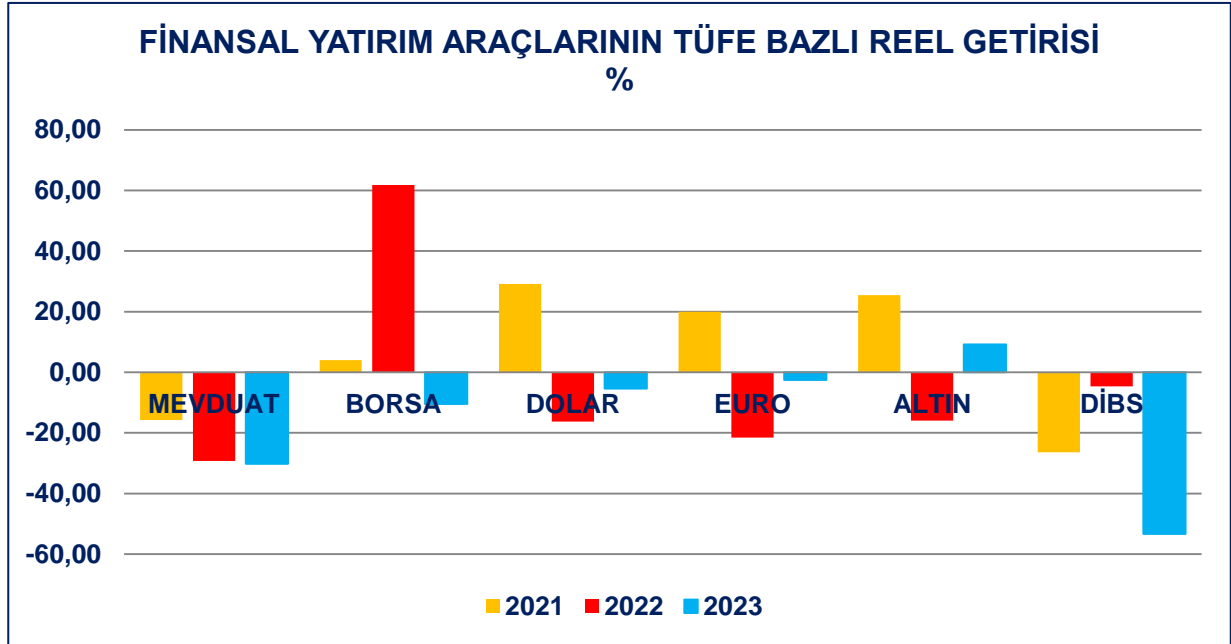
- Buradan; 2022 yılında sadece borsanın reel ve yüksek getiri sağladığı, diğer tüm finansal yatırım araçlarının yatırımcısına reel olarak zarar ettirdiği görülmektedir. 2023 yılında ise ÜFE ve TÜFE arasında önemli bir fark oluşması nedeniyle, indirgendiği endekse göre reel getirilerin önemli ölçüde farklılaştığı bir yıl olmuştur. Nitekim ÜFE referans alınarak yapılan hesaplamalar çerçevesinde 2023 yılında en yüksek reel getirileri sırasıyla; altın (yüzde 24,7), Euro (yüzde 11,4), Dolar (yüzde 8) ve borsa (yüzde 2,3) sağlamıştır. Mevduat (yüzde -20,3) ve Devlet iç borçlanma senetleri (yüzde -46) şeklinde değişim göstermiştir.

TABLO 2.48: BAZI YATIRIM ARAÇLARININ YILLIK GETİRİSİ (%)

GETİRİ	MEVDUAT	BORSA	DOLAR	EURO	ALTIN	DİBS
Nominal	14,67	41,53	75,80	63,28	70,68	0,20
Reel-ÜFE	-36,26	-21,32	-2,27	-9,23	-5,12	-44,30
Reel-TÜFE	-15,73	4,00	29,19	19,99	25,43	-26,37
2022						
Nominal	16,17	165,81	37,61	28,92	38,00	56,57
Reel-ÜFE	-41,25	34,44	-30,40	-34,80	-30,20	-20,81
Reel-TÜFE	-29,28	61,81	-16,23	-21,52	-15,99	-4,69
2023						
Nominal	14,94	47,53	55,85	60,67	79,97	-23,14
Reel-ÜFE	-20,30	2,30	8,06	11,41	24,79	-46,71
Reel-TÜFE	-30,24	-10,46	-5,41	-2,49	9,22	-53,35

Kaynak: TÜİK

- TÜFE ile yapılan hesaplama göre ise yüzde 9,2 oranında reel getiri sağlayan altın dışındaki tüm araçlar kaybettirmiştir. Faiz getirili araçların yatırımcısının anaparasını yüzde 30-50 arasında erittiği görülmektedir.

Özetle, 2021-2023 döneminde finansal piyasalarda ciddi düzeylere ulaşan anomaliler yaşanmış, ekonominin reel boyutunda olduğu gibi finansal boyutunda da kaynak dağılımında kaotik bir bozulma süreci yaşanmıştır.

2.10. BANKACILIK BOYUTUNDA

2023 yılında ekonominin Merkez Bankası, bankalar, para, mevduat ve krediler boyutlarında yaşanan gelişmeler izleyen alt başlıklarda değerlendirilmiştir.

2.10.1. TCMB BİLANÇOSU VE REZERVLER

2021-2023 döneminde; Merkez Bankası başkanlarının sıkça sayılabilecek şekilde değişmesi, TCMB döviz rezervlerinin durumu, enflasyon-faiz etkileşiminin yönü, negatif reel faiz politikası ve swap kavramı Türkiye ekonomisinin en önemli gündem maddeleri olmuştur. Bu konuların bir süre daha gündemde kalması olasıdır. Ancak, bunların gündemde kalması aynı zamanda Türkiye ekonomisinin henüz iyileşmediğinin de bir göstergesi olacaktır.

Bir ülke ekonomisindeki gelişmeleri bütünsel olarak analiz etmenin pratik yolu ödemeler bilançosu, devlet bütçesi ve merkez bankası bilançosunu birlikte değerlendirmektir. Önceki bölümlerde ilk iki tablo değerlendirilmiş ve durumun pek de parlak olmadığı görülmüştü. TCMB Analitik bilançosunun analizi amacıyla Tablo 49 aşağıda verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

- 2020 yılından sonra bilançoda hızlı bir büyüme gerçekleştiği ve bu yılda 820 milyar TL olan aktif/pasif büyüklüğünün 2023 yılı sonunda 6,5 trilyon TL'ye ulaştığı görülmektedir.
- Nitekim bilançonun; 2021 yılında yüzde 99,5, 2022 yılında yüzde 92,4 ve 2023 yılında yüzde 107 düzeyinde büyümesi dikkat çekmektedir. Bu oranlar 2001 yılından sonraki en yüksek artışlar olmuştur. Böylesine hızlı büyüyen bir bilançoyla etkin bir para politikası uygulamak ve enflasyonu kontrol altına almak güçleşecektir.

TABLO 2.49: TCMB BİLANÇOSUNDA GELİŞMELER (Milyar TL)

	AKTİF					PASİF					
	Dış Varlıklar	İç Varlıklar			Aktif Toplamı	Toplam Döviz Yükümlülükleri	Merkez Bankası Parası				Pasif Toplamı
		Hazine Borçları	Diğer	Toplam			Rezerv Para	APİ	Kamu Mevduatı	Toplam	
2000	18,0	1,5	-2,6	-1,1	16,9	15,9	5,9	-5,2	0,2	1,0	16,9
2005	72,3	19,4	-1,7	17,7	90,0	51,5	32,7	5,0	0,9	38,5	90,0
2006	91,5	18,8	-5,9	12,9	104,4	62,4	41,4	-1,1	1,6	41,9	104,4
2007	88,5	16,8	-0,6	16,2	104,7	50,0	44,9	4,4	5,5	54,7	104,7
2008	113,2	13,7	-14,4	-0,7	112,5	58,5	55,8	-2,8	1,0	54,0	112,5
2009	115,4	8,6	-14,0	-5,4	110,0	59,3	64,7	-18,9	4,9	50,7	110,0
2010	135,5	7,9	-15,0	-7,1	128,4	57,8	76,0	-10,9	5,5	70,6	128,4
2011	173,1	7,7	-34,6	-26,9	146,2	93,1	84,0	-39,1	8,2	53,2	146,2
2012	217,6	8,2	-22,2	-14,0	203,6	139,2	75,2	-21,0	10,2	64,4	203,6
2013	282,3	8,9	-4,3	4,6	265,7	197,5	92,2	-34,0	10,1	68,2	265,7
2014	297,3	9,1	-3,5	5,6	280,1	205,5	102,2	-36,2	8,5	74,6	280,1
2015	326,7	8,9	-9,6	-0,8	293,2	244,1	122,3	-95,4	22,2	49,1	293,2
2016	381,0	13,8	4,5	18,2	345,4	260,9	168,0	-95,5	12,0	84,5	345,4
2017	436,8	14,4	2,0	16,4	396,2	299,7	174,1	-117,7	40,2	96,5	396,2
2018	503,2	13,3	-14,4	-1,1	457,0	345,1	185,3	-96,2	22,7	111,9	457,0
2019	642,4	18,9	39,3	58,3	653,4	422,4	204,0	-9,8	36,9	231,1	653,4
2020	699,5	89,4	99,3	188,6	820,2	673,5	382,3	-277,0	41,4	146,6	820,2
2021	1.478,1	73,9	138,0	211,9	1.636,4	1.489,7	620,5	-563,6	89,8	146,7	1.636,4
2022	2.446,0	150,3	223,5	373,9	3.149,0	2.124,9	1.045,5	-174,5	153,1	1.024,1	3.149,0
2023	4.206,7	157,4	1.340,0	1.497,5	6.520,6	3.403,8	2.261,6	361,4	493,7	3.116,8	6.520,6
2023-2022 (%)	72,0	4,7	499,5	300,5	107,1	60,2	116,3	-307,1	222,5	204,3	107,1

Kaynak: TCMB

- 2023 yılında aktifteki büyümenin iki önemli kaynağı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, daha çok kur artışları nedeniyle TL değeri yüzde 72 oranında artan dış varlıklardır (altın, döviz). İkincisi ise KKM hesaplarına ödenmek durumunda kalınan ve iç varlıklardaki diğer hesabında gösterilen farklardır. Başlangıçta TCMB sadece döviz bazlı KKM hesaplarına ilişkin oluşan farkları öderken, daha sonra Hazine'nin ödediği TL bazlı KKM farkları da Merkez Bankasına devredilmiştir. Bunun sonucunda 2022 yılında 223,5 milyar TL olan iç varlıklardaki diğer hesabı büyüklüğü 2023 yılı sonunda 1,3 trilyon TL'ye yükselmiştir. Bu bağlamda, bilanço büyümesinin gerekçesinin daha çok Merkez Bankasının kontrolü dışındaki değişkenler olduğu söylenebilir.
- 2023 yılı itibarıyla analitik bilançoda; aktifin yüzde 64,3'ü, pasifin ise yüzde 67,4'ü merkez bankasının kendi ürünü (TL) olmayan altın ve dövizlerden oluşmaktadır. Bu durum ekonominin büyük ölçüde dolarize olmasının bir yansımasıdır.
- Diğer taraftan, TCMB'nin bilanço içi döviz pozisyonu yani dış varlıklar ile döviz yükümlülükleri arasındaki fark 2022 yılına göre daha da iyileşmiş, pozisyon fazlası büyümüştür. Bu, TCMB açısından olumlu bir gelişmedir. Ancak, bunun piyasada hangi kesimlerin döviz pozisyonunda kötüleşme olması pahasına gerçekleştiği de önem taşımaktadır.

Türkiye koşullarında algısı ve önemi her geçen gün artan rezerv varlıklar ve swap işlemlerine ilişkin istatistikler Tablo 2.50'de verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

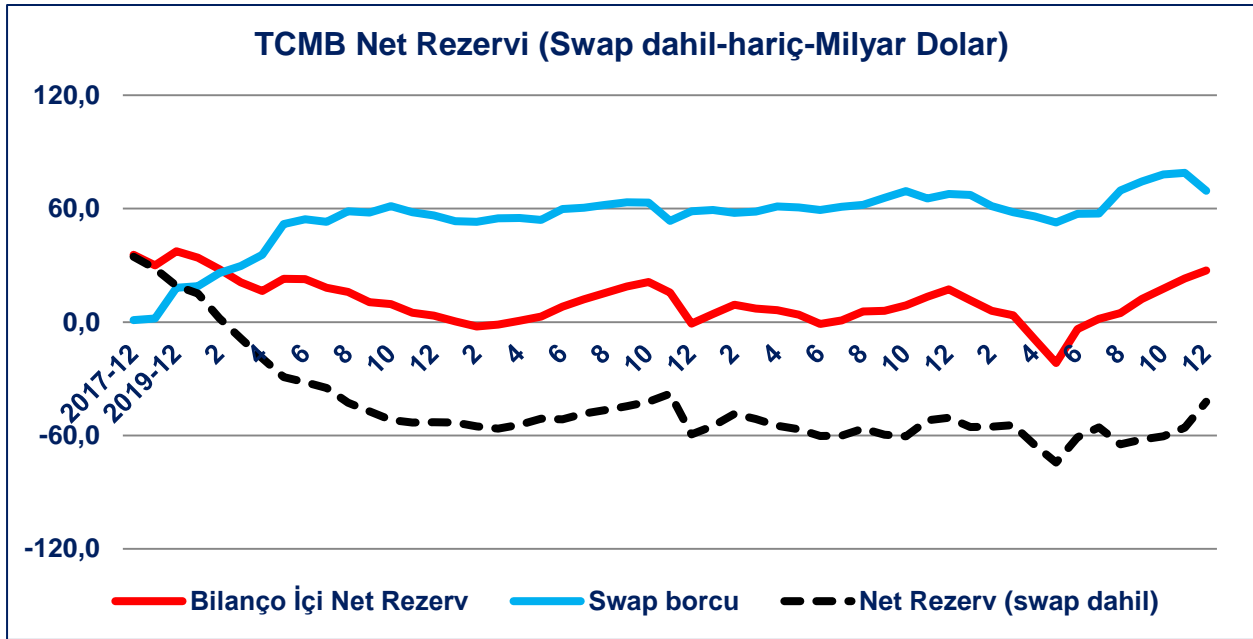
- TCMB analitik bilançosunun aktifindeki dış varlıklardan pasifteki döviz yükümlülüklerinin çıkarılmasıyla bulunan net rezervler 2022 yılı sonunda 17,2 milyar dolar iken 2023 yılı sonunda 27,2 milyar dolara yükselmiştir. Ancak yıl içinde bu rezervlerin eksiye düştüğü de görülmektedir. Nitekim yıl içinde Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında bu durum sözkonusu olmuştur. Ayrıca net rezervin geldiği -21,6 milyar dolarlık düzey, daha önce tanık olunmayan bir düzeydir. Bu gelişmenin seçim sürecinde kurlarda beklenmedik düzeyde bir artış olmasını engellemek amacıyla döviz satılmasından kaynaklanması olasıdır.

TABLO 2.50: TCMB REZERVLERİNDE GELİŞMELER (Milyar TL)

	Net Rezerv	Swap borcu	Net Rezerv (swap dahil)
2017-12	35,6	1,1	34,5
2018-12	30,1	1,8	28,2
2019-12	37,4	18,2	19,2
2020-12	3,4	56,4	-53,0
2021-12	-0,9	58,5	-59,4
2022-12	17,2	67,8	-50,5
2023-1	11,6	67,2	-55,6
2	5,9	61,3	-55,4
3	3,6	58,1	-54,5
4	-9,2	55,8	-65,0
5	-21,6	52,7	-74,3
6	-3,7	57,2	-60,9
7	1,7	57,3	-55,6
8	4,8	69,5	-64,7
9	12,2	74,3	-62,1
10	17,6	78,1	-60,4
11	23,1	78,9	-55,9
12	27,2	69,4	-42,2

Kaynak: TCMB

- Merkez Bankası işlemlerinde daha önceleri çok sınırlı bir yer tutan ve 2018 yılı Temmuz ayına kadar TCMB'nin borçlu değil alacaklı olduğu swap piyasasında, bu tarihten sonra bir daha alacaklı konuma gelmesi mümkün olamamıştır.
- Nitekim 2018 yılı Ağustos ayında TCMB'nin sadece 860 milyon dolar swap borcu var iken 2023 yılı Kasım ayı sonunda bu tutar 78,9 milyar dolara ulaşarak rekorlar kırmıştır.

- Diğer taraftan bilanço içi net rezervler ile swap borçlarının birlikte dikkate alınması suretiyle swap dahil net rezerve ulaşılmaktadır. Bu tür rezerv tutarı 2022 yılı sonunda (-50,5) milyar dolar iken 2023 sonunda kısmen iyileşerek (-42,2) milyar dolar olmuştur. Dolayısıyla net rezerv pozisyonunu sıfırlayabilmesi için TCMB'nin kasasına net 42,2 milyar dolar girmesi gerekmektedir. Bu, oldukça tehlikeli bir duruma işaret etmektedir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, Türkiye'nin 2018 yılı sonrasındaki deneyimleri itibarıyla kurları düşük tutmak amacıyla döviz satmasının ve bu şekilde rezervlerini eritmesinin kısa vadede olsa da orta ve uzun vadede işe yaramadığı ve ciddi maliyetler oluşturduğu öğrenilmiştir. Zira, Merkez Bankası rezervlerinin "varlığının" önem taşıdığı, satışının anlamlı sonuçlar üretmediği görülmüştür.

2.10.2. BANKACILIK SEKTÖR RASYOLARI

Bankacılık sektörüne ilişkin temel rasyoların gelişimi Tablo 51'de verilmiştir. Buna göre;

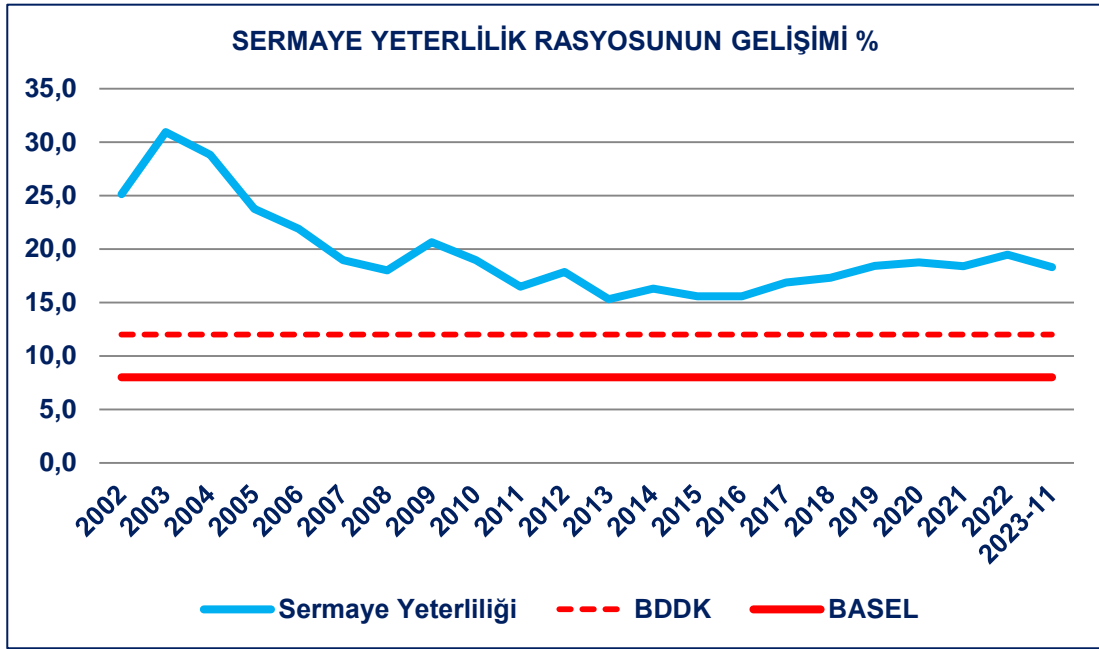
- Basel Kriterlerine göre yüzde 8 olması gereken, BDDK tarafından yüzde 12 olarak uygulanan sermaye yeterlilik rasyosunun; 2022 yılı sonunda 19,5 iken 2023 yılı Kasım ayı sonunda yüzde 18,3'e gerilediği görülmektedir. Bu gerilemeye rağmen Türkiye'de sermaye yeterlilik rasyosu gerek Basel gerekse BDDK'nın belirlediği oranın çok üzerindedir. Bu oranın yüksek olması, Türkiye ekonomisinin zorlu bir süreçten geçtiği dikkate alındığında, sistem açısından önemli bir güven unsurudur.

TABLO 2.51: BANKACILIK SEKTÖRÜNE İLİŞKİN ORANLAR

Yıl	Sermaye Yeterliliği	Takipteki Al. / Toplam Krediler	Kredi / Mevduat	Menkul Değerler / Mevduat	TL Kredi / TL Mevduat	Krediler / Varlıklar	Faiz Geliri / Faiz Gideri	Özkaynak Karlılığı
2002	25,1	17,5	35,5	62,4		23	140,5	11,3
2005	23,7	4,7	65,7	56,9		37,8	176,3	12,1
2006	21,9	3,7	74,3	51,7	87,6	43,8	161,3	21,0
2007	18,9	3,5	83,2	46,2	94,8	49,1	158,5	24,8
2008	18,0	3,7	84,1	42,7	95,9	50,2	156,5	18,7
2009	20,6	5,3	80,6	51,1	86,9	47,1	196,1	22,9
2010	19,0	3,7	88,5	46,7	89,6	52,2	199,9	20,1
2011	16,5	2,7	101,0	41,0	105,7	56,1	180,5	15,5
2012	17,9	2,9	106,1	35,0	112,0	58,0	190,7	15,7
2013	15,3	2,7	114,1	30,3	125,4	60,5	207,6	14,2
2014	16,3	2,8	121,6	28,7	139,5	62,2	189,7	12,2
2015	15,6	3,1	123,4	26,5	146,6	63,0	189,0	11,3
2016	15,6	3,2	123,6	24,1	131,7	63,5	188,3	14,3
2017	16,8	3,0	126,6	23,4	147,8	64,4	184,6	15,9
2018	17,3	3,9	122,6	23,4	150,7	61,9	165,8	14,8
2019	18,4	5,4	109,6	25,7	144,8	59,1	162,9	11,5
2020	18,7	4,1	108,3	29,6	138,3	58,6	202,9	11,4
2021	18,4	3,1	95,9	27,8	144,1	53,2	170,6	15,5
2022	19,5	2,1	87,9	26,7	132,0	52,8	219,6	49,9
2022-11	19,4	2,2	87,9	27,1	133,1	52,7	216,1	45,3
2023-11	18,3	1,5	82,2	27,0	106,6	50,3	139,2	37,0

Kaynak: BDDK

- Bankaların takibe düşen alacaklarının toplam kredilere oranı, 2022 yılının Kasım ayı sonunda yüzde 2,2 iken bu oran 2021 yılının aynı döneminde yüzde 1,5'e gerilemiştir. Bu oran 2002 sonrası dönemin en düşük oranlarından biridir. Ancak, gerek küresel gerekse ulusal düzeyde ekonominin yavaşlamasının şirket karlarını olumsuz etkileyebilecek olması ve gerekse kredi faizlerindeki artışın finansman maliyetlerini artıracak olması 2024 yılında kredilerin geri ödenme oranlarında düşüşe neden olabilecektir.

- Ayrıca, 2019 yılında gerilemeye başlayan ve 2021 yılında yüzde 100'ün altına düşen kredilerin mevduatlara oranındaki bu negatif ivme 2023 yılında da devam etmiştir. Nitekim 2022 yılı Kasım ayında yüzde 87,9 olan bu oran 2023 yılı Kasım ayı sonunda yüzde 82,2'ye gerilemiştir. Bu oranın 2024 yılında daha da gerilemesi sürpriz olmayacaktır.
- Rasyolar boyutunda 2023 yılında ortaya çıkan bir diğer gelişme ise faiz gelirlerinin faiz giderlerine oranının 2022 yılı Kasım ayına (%216,1) göre 2023 yılında (%139,2) önemli oranda azalmasıdır. Bu gelişmede bankaların kaynaklarından bir kısmını çok düşük faizli kamu kağıtlarına yatırmalarının rolü olabilir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, 2001 krizi sonrasında çok maliyetli bir reform sürecinden geçen bankacılık sektörü güçlü yapısını, geçmiş deneyimlerinin de etkisiyle, korumaya çalışmaktadır, Ancak, 2024 yılının ikinci yarısı ve 2025 yılının tamamının, en azından krediler boyutuyla sektörde bir arınma sürecine tanıklık edeceği söylenebilir.

2.10.3. PARASAL BÜYÜKLÜKLER

Tablo 2.52’de temel parasal göstergelerde 2023 yılında yaşanan gelişmeler verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

- 2023 yılında Merkez Bankasının piyasaya çıkardığı ilave TL (emisyon) 2022 yıl sonuna göre yüzde 31,3 oranında artmış ve 448 milyar TL’ye ulaşmıştır. Yıl içinde bu artışın Temmuz ayına kadar daha yüksek oranda gerçekleştiği, özellikle Haziran ayında yüzde 77 ile en yüksek düzeyine ulaştığı, izleyen aylarda ise sürekli yavaşladığı görülmektedir.

TABLO 2.52: PARASAL BÜYÜKLÜKLER(Milyar TL)

YIL	Milyar TL				Yıllık artış (%)			
	Emisyon	M1	M2	M3	Emisyon	M1	M2	M3
2014	86,5	252,0	1.018,5	1.063,2	13,8	11,8	11,9	11,8
2015	103,0	312,0	1.195,8	1.238,1	19,2	23,8	17,4	16,5
2016	123,0	382,4	1.406,7	1.450,7	19,3	22,5	17,6	17,2
2017	131,5	449,6	1.624,7	1.675,8	6,9	17,6	15,5	15,5
2018	134,5	512,5	1.940,6	1.988,3	2,3	14,0	19,4	18,6
2019	156,4	712,8	2.457,5	2.575,3	16,3	39,1	26,6	29,5
2020	188,4	1.219,9	3.325,0	3.418,7	20,5	71,1	35,3	32,8
2021	235,4	2.097,2	5.061,7	5.165,8	25,0	71,9	52,2	51,1
2022	341,8	3.131,1	8.212,8	8.478,5	45,2	49,3	62,3	64,1
2023	448,8	4.757,5	13.616,0	14.018,4	31,3	51,9	65,8	65,3
2023-1	339,6	3.173,8	8.433,1	8.695,0	42,2	49,9	61,1	62,9
2	353,8	3.250,0	8.685,2	8.916,1	44,0	48,8	59,4	60,8
3	366,5	3.469,7	9.059,3	9.289,7	42,6	52,8	58,4	59,5
4	406,3	3.672,3	9.506,0	9.735,2	37,6	54,2	61,1	62,0
5	399,4	3.523,2	9.409,3	9.624,0	44,9	38,8	49,4	50,4
6	516,0	4.180,5	10.834,5	11.109,9	77,3	63,5	67,6	68,9
7	439,8	4.390,1	11.478,5	11.773,0	43,3	60,2	64,7	66,1
8	444,0	4.498,7	11.979,9	12.293,3	40,1	62,1	65,2	66,4
9	452,1	4.492,4	12.349,3	12.666,1	41,3	57,2	64,9	66,0
10	450,0	4.565,8	12.763,8	13.093,5	37,6	54,7	64,2	65,4
11	453,8	4.613,2	13.051,5	13.425,2	36,1	54,4	64,6	65,2
12	448,8	4.757,5	13.616,0	14.018,4	31,3	51,9	65,8	65,3

Kaynak: TCMB

- 2023 yılı sonunda dolaşımdaki para ile vadesiz mevduatların toplamından oluşan M1 tanımlı para arzı yüzde 51,9 oranında artmış ve 4,7 trilyon TL’ye ulaşmıştır. M1 tanımlı para arzına vadeli mevduatlar ve yerleşik olmayanların döviz mevduatının eklenmesiyle bulunan M2 tanımlı para miktarında ise 2014-2023 döneminin en yüksek oranlı artışı gerçekleşmiştir. Nitekim bu gösterge yüzde 65,8 oranında artmış ve 13,6 trilyon TL’yi geçmiştir. Bu veriler, 2022 ve 2023 yılında enflasyonun parasal genişleme ile de desteklendiğini ortaya koymaktadır.

2.10.4. FAİZLER

Tablo 2.53'de Merkez Bankası'nın gecelik faiz düzeyi ile bankacılık sektöründe uygulanan TL ve döviz mevduat faizlerinin gelişimi verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi;

- 2022 yılının sonunda yüzde 7,5 düzeyinde olan Merkez Bankasının gecelik borç alma (mevduat) faizleri 2023 yılının ilk ayında yüzde 7'ye düşülmüş, seçimlerin tamamlandığı Mayıs ayına kadar bu düzeyde tutulmuştur. Ancak izleyen aylarda sürekli artırılmış ve 2023 yılı Kasım ayında yüzde 38,5'e yükseltilmiştir.

TABLO 2.53 TL VE DÖVİZ MEVDUAT FAİZLERİ %

YIL	TCMB Gecelik Borç Alma Faiz Oranları	TL MEVDUAT FAİZİ ⁽¹⁾			DTH FAİZİ ⁽¹⁾					
		3 Ay	6 Ay	1 Yıl	DOLAR			EURO		
					3 Ay	6 Ay	1 Yıl	3 Ay	6 Ay	1 Yıl
2000	118,42	81,8	41,9	173,4	12	10,3	9,6	7,4	8,1	9,4
2005	13,5	16,9	17,4	16,6	3,6	3,8	3,4	2,9	3	2,9
2010	1,5	8,8	8,8	9,0	2,9	2,8	2,7	2,6	2,6	2,6
2015	7,25	11,8	11,6	10,7	2,1	2,1	2,1	1,4	1,4	1,5
2016	7,25	10,6	10,6	10,3	2,9	2,9	2,4	1,4	1,4	1,3
2017	7,25	13,6	13,6	13,5	3,4	3,0	3,1	1,5	1,4	1,6
2018	22,50	23,6	25,1	22,3	4,3	4,4	4,4	1,9	2,0	1,8
2019	10,50	11,2	11,0	14,6	2,0	2,2	2,6	0,3	0,4	0,7
2020	15,50	16,4	14,0	13,5	2,0	1,6	1,7	1,0	0,5	0,5
2021	12,50	17,7	16,7	17,9	0,8	0,9	1,2	0,3	0,3	0,4
2022	7,50	21,7	15,0	16,4	2,4	4,3	3,1	1,3	2,1	1,3
2023	41,0									
2022-11	7,50	20,0	15,6	16,5	2,5	4,2	3,2	1,5	2,4	1,3
2023-1	7,50	23,1	14,7	15,7	2,2	4,6	3,0	1,2	2,1	1,3
2023-2	7,00	24,8	15,0	14,3	1,9	3,9	2,9	1,0	1,9	1,4
2023-3	7,00	26,0	15,1	13,9	1,8	3,7	2,8	1,0	1,6	1,8
2023-4	7,00	26,6	16,7	13,5	1,7	3,5	2,6	1,1	1,5	1,9
2023-5	7,00	29,3	18,6	13,5	1,9	3,6	2,5	1,4	1,4	2,0
2023-6	13,50	34,2	20,9	13,8	2,4	4,4	2,9	1,9	1,4	2,0
2023-7	16,00	31,4	24,3	16,3	2,5	4,3	3,4	1,7	1,6	2,1
2023-8	23,50	30,2	26,0	18,0	2,7	4,6	3,8	1,8	2,0	2,1
2023-9	28,50	37,8	27,3	21,9	2,6	3,8	4,0	1,7	1,8	1,9
2023-10	33,50	41,4	32,0	27,7	3,0	3,5	3,8	2,2	1,8	1,9
2023-11	38,50	44,8	39,7	34,6	3,1	2,6	4,5	2,3	1,5	2,0

(1) Ağırlıklı Ortalama Basit Faiz Oranı

Kaynak: TCMB

- Mevduat faizleri ise 2023 yılının başından itibaren artmaya başlamış ve yıl sonuna kadar tüm vadelerde yüzde 30'u aşmıştır. Böylece TCMB ile piyasa faizleri birbirine yakınsamıştır. Bu artışlara rağmen mevduat faizleri enflasyonun oldukça altında kalmış ve tasarruf sahiplerine adeta paralarını değerlendirmek için farklı alanlara yönelmesi tavsiye edilmiştir. Böylece, devlet eliyle kaynak dağılımı piyasa dinamiklerinin dışındaki faktörlerle şekillendirilmiştir.

- 2023 yılında döviz mevduatı faizlerinde ise önce sınırlı bir gerileme, seçimlerden sonra da sınırlı bir artış yaşanmıştır. Yurtdışından döviz bazında yüzde 10'lar düzeyinde faizle borçlanılırken içerde döviz mevduatlarına yüzde 1-2 aralığında faiz uygulanması da döviz mevduatlarını cezalandırmak anlamına gelmiştir.

Bankaların kredi faizleri Tablo 2.54'de verilmiştir. Buna göre;

- 2019 yılında oldukça düşük düzeylerde bulunan kredi faizler 2020 ve 2021 yıllarında artış eğilimine girmiş, 2023 yılı sonunda 2012 sonrası dönemin en yüksek düzeylerine ulaşmıştır.
- Nitekim 2022 yılında yüzde 30,9 olan ihtiyaç kredisi faizleri 2023 yılı sonunda yüzde 61,8'e, taşıt kredisi faizleri yüzde 26,1'den yüzde 33,3'e, konut kredisi faizleri yüzde 19,1'den yüzde 41,5'e, ticari kredi faizleri ise yüzde 21,7'den yüzde 52'ye kadar yükselmiştir. Böylece ekonomide bir faiz şoku yaşanmıştır. Bu şokun etkilerinin 2024 yılının ikinci yarısında belirgin olarak görüleceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

TABLO 2.54: KREDİ FAİZLERİ %

Yıl	İhtiyaç	Taşıt	Konut	Ticari
2012	17,7	13,2	12,4	10,2
2013	13,3	10,7	9,7	8,7
2014	15,6	13,4	11,9	12,5
2015	16,0	14,0	12,3	12,9
2016	17,3	15,3	13,2	13,8
2017	17,6	15,5	12,1	14,9
2018	26,8	23,7	19,3	24,1
2019	23,8	22,9	17,8	20,8
2020	15,8	14,6	12,5	12,3
2021	23,5	21,5	17,8	20,1
2022	30,9	26,1	19,1	21,7
2023-1	29,7	25,0	20,5	13,9
2	29,0	24,9	19,9	12,8
3	32,3	24,6	17,8	14,5
4	33,3	25,1	18,7	14,2
5	40,0	28,6	19,3	14,5
6	44,0	36,2	24,5	18,4
7	46,5	39,1	34,0	24,3
8	46,6	37,7	36,9	32,5
9	59,1	40,9	42,2	46,0
10	59,9	45,2	41,5	48,9
11	60,2	40,3	42,9	51,6
12	61,8	33,3	41,5	52,7

Kaynak: TCMB

Özetle, ekonomi yönetiminin 2021 yılının son çeyreğinden başlayarak uygulamayı tercih ettiği negatif reel faiz politikası, 2023 yılının ikinci yarısından itibaren ilginç bir deneyim olarak tarihteki yerini almıştır. Sıra düşük reel faiz politikasının ardından yüksek faiz politikasının bedelini ödemeye gelmiştir.

2.10.5. KREDİLER

Türkiye’de halkın genel olarak halkın tasarruf eğiliminin düşük, firmaların sermaye yapısının ise zayıf olduğu bilinmektedir. Bu nedenle kredi kullanım imkanları ve kredilere uygulanan faizler ekonomik birimler açısından son derece önem taşımaktadır. 2023 yılında kredilerdeki gelişmeleri değerlendirmek amacıyla Tablo 2.55’de, kredilerdeki gelişmeler verilmiştir. Buradan;

- 2023 yılında toplam kredi hacminin 2022 yılına göre yüzde 53,7 oranında arttığı ve 11,6 trilyon TL’ye ulaştığı görülmektedir. Bu artış yıllık TÜFE enflasyonu (yüzde 64) birlikte dikkate alındığında, reel bir gerilemeye, ÜFE ile birlikte dikkate alındığında ise reel artışa işaret etmektedir.

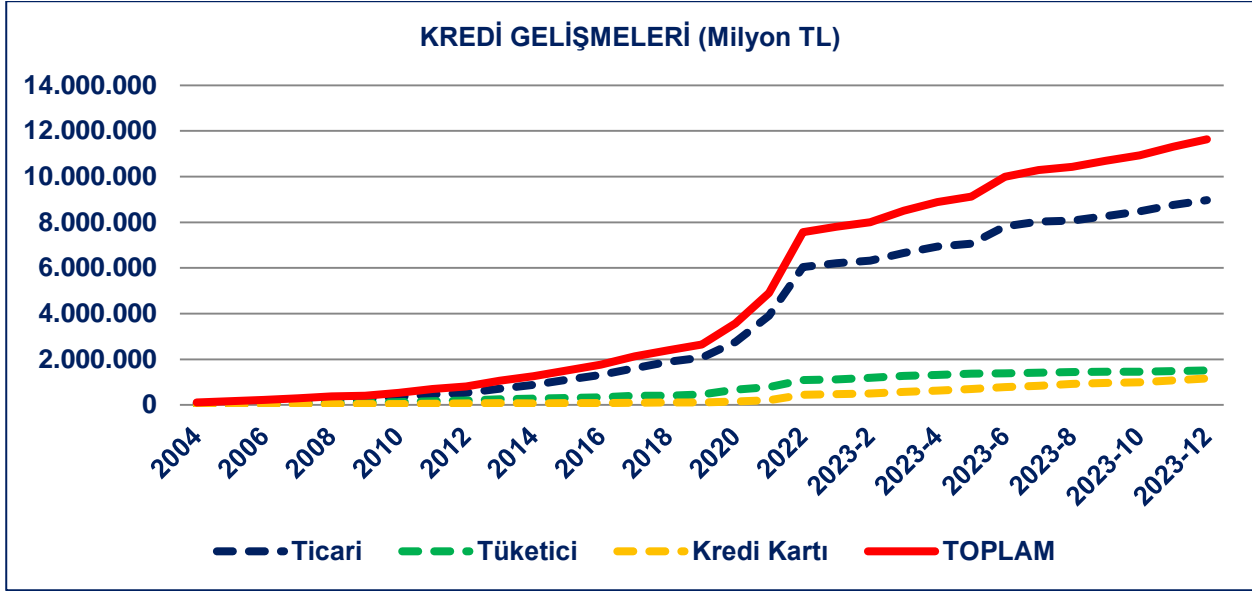
TABLO 2.55: KREDİ GELİŞMELERİ (Milyon TL)

	Ticari	Tüketici	Kredi Kartı	TOPLAM
2004	71.690	12.731	13.717	102.387
2005	108.097	29.599	17.227	160.515
2006	151.722	47.520	21.466	225.113
2007	193.542	67.628	26.352	287.970
2008	254.484	83.124	33.419	373.862
2009	265.907	93.319	36.465	400.510
2010	355.338	129.041	43.582	535.336
2011	460.386	168.429	54.987	693.395
2012	529.794	194.034	70.435	805.684
2013	716.088	248.008	82.406	1.064.711
2014	884.110	281.084	72.522	1.256.138
2015	1.099.298	306.145	78.933	1.512.648
2016	1.313.044	337.799	82.113	1.765.096
2017	1.609.349	397.382	89.249	2.134.607
2018	1.890.708	399.678	102.394	2.392.780
2019	2.072.197	464.636	115.429	2.652.262
2020	2.754.827	675.951	145.145	3.575.923
2021	3.912.749	776.883	209.948	4.899.579
2022	6.038.302	1.083.436	446.603	7.568.340
2023	8.961.579	1.513.751	1.154.922	11.630.252
Değişim (%)	48,4	39,7	158,6	53,7

Kaynak: TCMB

- Diğer taraftan, 2023 yılında tüketici kredilerinin yüzde 39,7, ticari kredilerin yüzde 48,4, kredi kartı üzerinden kullanılan kredilerin ise yüzde 158,6 oranında arttığı görülmektedir. Bu veriler vatandaşların 2023 yılında kredi kartlarına aşırı yüklendiği anlamına gelmektedir.

- Kredilerin gelişimine ilişkin grafik ise kredi hacminin önce 2010-19 döneminde, ardında da 2020 sonrasında bir üst platoya sıçradığını ortaya koymaktadır. 2024 yılının özellikle ikinci yarısının bu sıçramaların yansımalarına tanıklık edilecek bir dönem olacağı söylenebilir.

Tablo 2.56'de ise 2005-2023 döneminde alt boyutları itibarıyla tüketici kredilerinin gelişimi verilmiştir. Buradan;

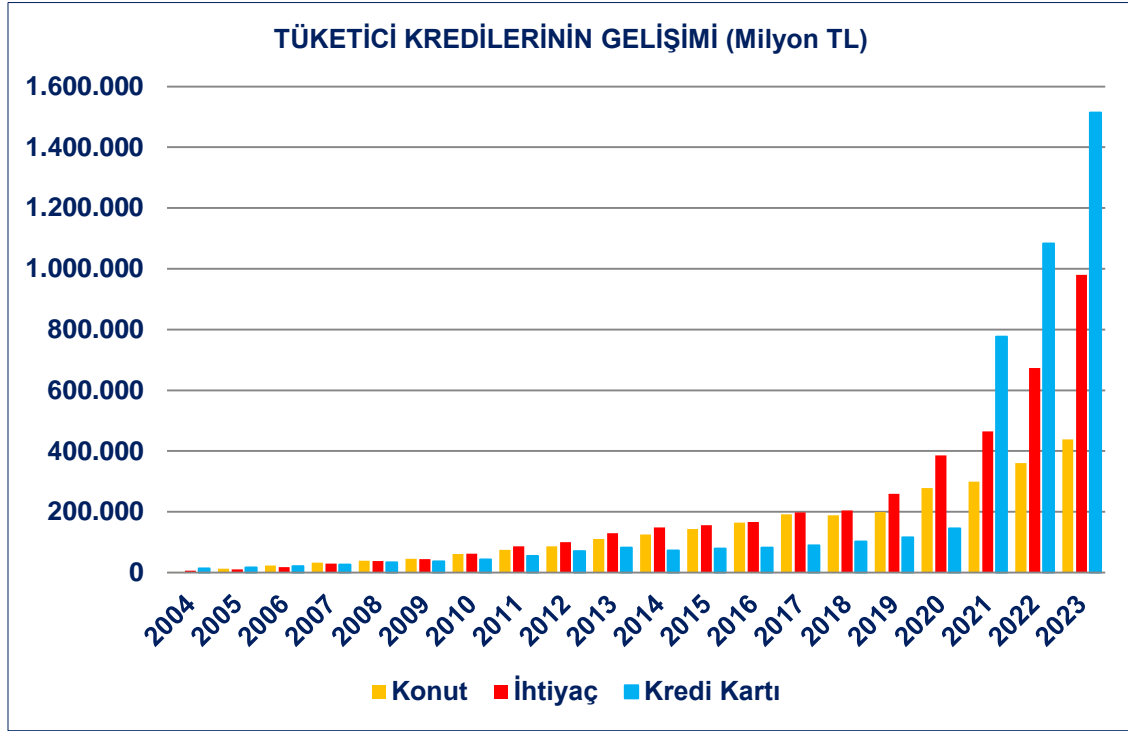
- 2023 yılında konut kredilerinin sadece yüzde 21,7, taşıt kredilerinin yüzde 93, diğer (ihtiyaç) kredilerinin yüzde 45,4, kredi kartlarından kullanılan kredinin ise toplamda yüzde 158,6 oranında arttığı görülmektedir. Böylece 2023 yılında tüketici kredilerinde toplamda 1,1 trilyon TL'lik benzeri görülmemiş artış gerçekleşmiştir.

TABLO 2.56: TÜKETİCİ KREDİLERİ (milyon TL)

YIL	Tüketici Kredileri				Bireysel Kredi Kartları			Tüketici Kredileri + Kredi Kartı
	Konut	Taşıt	Diğer	Toplam	Taksitli	Taksitsiz	Toplam	
2005	13.035	6.352	10.212	29.599	6.101	11.127	17.227	46.826
2006	23.388	6.662	17.470	47.520	9.077	12.389	21.466	68.986
2007	32.441	6.123	29.064	67.628	10.655	15.646	26.352	93.980
2008	39.265	5.525	38.334	83.124	12.192	21.227	33.419	116.543
2009	44.896	4.421	44.002	93.319	14.838	21.627	36.465	129.784
2010	60.800	5.666	62.575	129.041	19.372	24.210	43.582	172.623
2011	74.588	7.365	86.476	168.429	25.983	29.004	54.987	223.416
2012	85.971	8.007	100.056	194.034	37.954	32.481	70.435	264.469
2013	110.198	8.557	129.253	248.008	47.144	35.262	82.406	330.414
2014	125.394	6.788	148.902	281.084	33.041	39.481	72.522	353.606
2015	143.666	6.447	156.032	306.145	35.430	43.503	78.933	385.078
2016	164.058	6.718	167.023	337.799	38.756	43.357	82.113	419.912
2017	191.623	7.195	198.554	397.371	42.030	47.227	89.257	486.628
2018	188.542	6.514	204.623	399.678	42.908	59.486	102.394	502.072
2019	198.704	7.010	258.923	464.636	51.860	63.569	115.429	580.065
2020	278.324	11.786	385.842	675.951	63.571	81.574	145.145	821.096
2021	299.029	13.111	464.743	776.883	86.478	123.469	209.948	986.831
2022	360.179	49.642	673.614	1.083.436	217.709	228.893	446.603	1.530.038
2023	438.351	95.807	979.593	1.513.751	499.596	655.326	1.154.922	2.668.673
2023 Artış (%)	21,7	93,0	45,4	39,7	129,5	186,3	158,6	74,4
2023-2005 Artış (Milyon TL)	425.316	89.455	969.381	1.484.152	493.495	644.199	1.137.695	2.621.847
Artış 2023-2005 (Kat)	33,6	15,1	95,9	51,1	81,9	58,9	67,0	57,0

Kaynak: TCMB

- 2023 yılında konut kredilerindeki sınırlı artış hem ev fiyatlarının hem de faizlerin birlikte artmasından kaynaklanmıştır.
- Vatandaşların kredi kartına daha fazla yönelmeleri ise yüksek enflasyon ve yetersiz gelir artışı nedeniyle gelirlerinin günlük ihtiyaçların karşılanmasında yetmemesiyle ilgilidir. Ayrıca bozulan fiyat beklentileri nedeniyle talebi öne çekme gayreti de kart kullanımındaki artışta etkili olmuştur.
- Kredi kartlarından 2023 yılında kullanılan 708 milyar TL'lik ilave tutar, 2004 sonrası dönemin en yüksek artışı olmuştur. Bu durum, 2024 yılında kredi kartlarıyla ilgili olarak ciddi sorunlar yaşanması ihtimalinin yüksek olduğuna işaret etmektedir.

- Diğer taraftan 2005-2023 döneminde konut kredilerinin 33,6 kat, ihtiyaç kredilerinin (diğer) 95,9 kat, kredi kartlarının 67 kat ve toplamda da tüketici kredilerinin 57 kat arttığı görülmektedir.
- Böylece 2023 yılı sonu itibarıyla tüketicilerin bankalara 2,6 trilyon TL kredi borcu oluşmuştur. Bu gelişmeler düşük faiz politikasının önemli bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

III. BÖLÜM 2024 YILINDA DÜNYA VE TÜRKİYE EKONOMİSİ

2023 yılı, dünya ekonomisinde gerek üretim gerekse ticaret hacmi açısından görece yavaş bir yıl olarak geride kalmıştır. Ancak 2024 yılına ilişkin sinyaller 2024 yılı için de pek parlak bir tablo sunmamaktadır. Süregelen tabloda; küresel finans krizi, ardından pandemi süreci, şimdilerde dijitalleşme ve Yeşil Mutabakat şeklindeki çifte devrim ve gerginliği artmış bazı coğrafyalar şeklinde bir görünüm hakimdir. Mavi gezegenimizi her yeni yılda olduğu gibi 2024 yılında da birçok fırsat ve tehdit beklemektedir.

Türkiye ise büyük potansiyeli yanında ekonomisinde çözüm bekleyen birikmiş sorunları ile 2024 yılına girecektir. Bu yılın Mart ayı sonunda yapılacak yerel seçimler sonrası seçimsiz bir dört yılın varlığı kalıcı çözümler için radikal yapısal önlemlerin uygulanması için uygun bir zemin sunmaktadır. Doğru ekip, doğru strateji, doğru doz ve zamanlama ile bu zemin bir fırsata dönüşebilecektir.

2023 yılından devreden miras ve öngörüler çerçevesinde 2024 yılına ilişkin ulusal ve küresel düzeydeki değerlendirmelere izleyen bölümde yer verilmiştir.

3.1. 2024 YILINDA DÜNYA EKONOMİSİ

IMF tarafından geleneksel olarak her yıl ekim ayında yayınlanan “Dünya Ekonomik Görünüm” raporunda yer alan ve Tablo 3.1’de sunulan temel göstergeler çerçevesinde 2024 yılına ilişkin tahminleri/öngörülere şöyle değerlendirmek mümkündür;

- 2023 yılını yüzde 3 büyümeyle kapatmış olduğu tahmin edilen dünya ekonomisinin 2024 yılında binde bir oranında yavaşlayacağı ve yüzde 2,9 oranında büyüyeceği öngörülmektedir. Bu gösterge 2023 yılına benzer bir ekonomik iklim beklentisine işaret etmektedir. Ancak, farklı coğrafyalardaki fay hatlarında birikmiş riskli jeopolitik enerjilerin varlığı ve bunların dünyaya büyük bir göktaşı çarpması benzeri etkide bulunma potansiyeli göz ardı edilmemelidir.
- 2024 yılında; gelişmiş ülkelerin yüzde 1,4, gelişmekte olan ülkelerin ise yüzde 4 oranında büyümesi beklenmektedir. Bu verilere göre 2024 yılında küresel büyümede beklenen sınırlı yavaşlama; gelişmiş ülkeler kaynaklı olacaktır.
- Bu öngörülere bağlı olarak 2024 yılında küresel hasılanın nominal olarak 5,2 trilyon dolar artarak 109,7 trilyon dolara ulaşması beklenmektedir. Bir başka deyişle, küresel üretim hacmi yaklaşık altı Türkiye üretimi kadar artacaktır.

- 2023 yılında sadece binde dokuz oranında arttığı tahmin edilen dünya mal-hizmet ticaret hacminin, 2024 yılında yüzde 3,5 oranında genişleyeceği ve 32 trilyon doları aşacağı öngörülmektedir. Bu tutarın 24,6 trilyon dolarlık kısmının mal, 7,9 trilyon dolarının ise hizmet ticaretinden oluşması beklenmektedir.
- 2024 yılında, gelişmiş ülkelerin ithalatının yüzde 3, ihracatının yüzde 3,1 oranında, gelişmekte olan ülkelerde ihracatın yüzde 4,2, ithalatın 4,4 oranında artacağı öngörülmektedir. Bu veriler küresel ticarete normalleşme beklendiği anlamına gelmektedir.
- Diğer taraftan, 2023 yılında yüzde 16,5 oranında gerileyen petrol fiyatlarının 2024 yılında önemli bir değişikliğe uğramayacağı ve sadece binde oranında gerileyebileceği öngörülmektedir.

TABLO 3.1: DÜNYA EKONOMİSİ İÇİN 2024 ÖNGÖRÜLERİ

GÖSTERGE	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023(*)	2024
BÜYÜME HIZI (%)								
Dünya	3,8	3,6	2,8	-2,8	6,3	3,5	3,0	2,9
Gelişmiş ülkeler	2,5	2,3	1,7	-4,2	5,6	2,6	1,5	1,4
Gelişmekte olan ülkeler	4,8	4,6	3,6	-1,8	6,9	4,1	4,0	4,0
Küresel Hasıla (Trilyon Dolar)	81,0	86,1	87,3	85,0	96,5	100,1	104,5	109,7
DÜNYA MAL-HİZMET TİCARETİ								
Dünya Mal-Hizmet Ticaret Hacmi(%)	5,6	4,0	1,2	-7,8	10,9	5,1	0,9	3,5
Mal İhracatı (Trilyon Dolar)	17,5	19,1	18,5	17,2	21,8	24,2	23,5	24,5
Mal-Hizmet İhracatı (Trilyon Dolar)	22,9	25,1	24,7	22,3	27,9	31,1	30,9	32,5
İthalat								
Gelişmiş ülkeler	4,8	3,8	2,1	-8,2	10,3	6,7	0,1	3,0
Gelişmekte olan ülkeler	7,4	5,1	-0,9	-7,9	11,8	3,2	1,7	4,4
İhracat								
Gelişmiş ülkeler	5,0	3,5	1,5	-8,8	9,8	5,3	1,8	3,1
Gelişmekte olan ülkeler	6,5	4,2	0,8	-5,1	12,8	4,1	-0,1	4,2
ENFLASYON (TÜFE) %								
Gelişmiş ülkeler	1,5	1,7	1,5	0,7	3,8	7,3	4,6	3,0
Gelişmekte olan ülkeler	4,4	4,9	5,1	5,1	5,9	9,8	8,5	7,8
Petrol D. Mal fiyatlarının Değişimi(%)	6,4	1,3	0,8	6,7	26,3	7,9	-6,3	-2,7
Petrol fiyatları (Varil/Dolar)	53,0	68,5	61,4	41,8	69,3	96,4	80,5	79,9
Petrol fiyatlarında değişim (%)	22,5	29,4	-10,4	-32	65,8	39,2	-16,5	-0,7

*Tahmindir

Kaynak: IMF ve Dünya Bankası

- 2024 yılında enflasyonun gelişmiş ülkelerde düşürülmeye devam edilerek yüzde 3 düzeyine çekilebileceği, gelişmekte olan ülkelerde ise sınırlı düşme sonucunda yüzde 7,8 düzeyine geleceği beklenmektedir. Yani dünya ekonomisinin, en azından gelişmiş ülkeler boyutuyla enflasyonla mücadeleyi büyük ölçüde kazandıkları anlaşılmaktadır.

2024 yılının ikinci yarısı ile 2025 yılının genelinde Türkiye’de iç talep artışının önemli oranda yavaşlayacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle üretim ve istihdam artışı daha çok dış talebe bağlı olacaktır. Dolayısıyla 2024 yılında Türkiye’nin geleneksel pazarlarındaki gelişmeler önem kazanacaktır. Bu açıdan bir değerlendirme yapabilmek amacıyla Tablo 3.2’de Türkiye’nin ticaretinin yoğun olduğu ülkeler ile etkileşim potansiyelinin yüksek olduğu ülkelerde beklenen büyüme hızları verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi,

- Avrupa bölgesi ekonomisinde 2024 yılında sınırlı da olsa bir canlanma beklendiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya gibi ihracatımızda ilk sıralarda yer alan ülkelerin durgunluktan pek de çıkamayacakları öngörülmektedir. Yine alışverişlerimizin çok yoğun olduğu Rusya’da da büyüme hızının gerilemesi beklenmektedir.

TABLO 3.2: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE 2024 BÜYÜME ÖNGÖRÜLERİ

GÖSTERGE	2015	2020	2021	2022	2023	2024
Dünya	3,4	-2,8	6,3	3,5	3,0	2,9
Gelişmiş ülkeler	2,3	-4,2	5,6	2,6	1,5	1,4
ABD	2,7	-2,8	5,9	2,1	2,1	1,5
Japonya	1,6	-4,2	2,2	1,0	2,0	1,0
Avrupa bölgesi	2,0	-6,1	5,6	3,3	0,7	1,2
Almanya	1,5	-3,8	3,2	1,8	-0,5	0,9
Fransa	1,0	-7,7	6,4	2,5	1,0	1,3
İtalya	0,8	-9,0	7,0	3,7	0,7	0,7
İngiltere	2,4	-11,0	7,6	4,1	0,5	0,6
İspanya	3,8	-11,2	6,4	5,8	2,5	1,7
Gelişmekte olan ülkeler	6,8	-0,5	7,5	4,5	5,2	4,8
Çin	7,0	2,2	8,4	3,0	5,0	4,2
Rusya federasyonu	-2,0	-2,7	5,6	-2,1	2,2	1,1
Arjantin	2,7	-9,9	10,7	5,0	-2,5	2,8
Brezilya	-3,5	-3,3	5,0	2,9	3,1	1,5
Hindistan	8,0	-5,8	9,1	7,2	6,3	6,3
G. Kore	2,8	-0,7	4,3	2,6	1,4	2,2
Türkiye	6,1	1,9	11,4	5,5	4,0	3,0
Küresel Hasıla (Trilyon Dolar)	74,9	85,0	96,5	100,1	104,5	109,7

Kaynak: IMF

- Bu veriler Türkiye'nin gerek iç talebi dış talep ile ikame edebilmek, gerekse ülke içi pazarda dışarıdan gelecek ürünler karşısında ayakta kalabilmek için rekabet gücünü artırma zorunluluğuna işaret etmektedir. Ancak, Türkiye'de enflasyon ve faizlerin düzeyi itibariyle finansman maliyetlerinin, yüksek vergiler nedeniyle akaryakıt ve dolayısıyla ulaşım maliyetlerinin, son yıllarda yapılan zamlarla dolar bazında da yükselen ücretler nedeniyle işgücü maliyetlerinin yüksekliği işleri zorlaştırmaktadır.

Kısacası, 2024 yılı gerek dünya geneli ve özellikle Türkiye için zorlu bir yıl olacak gibi görünmektedir. Bu zorlukların hafifletilmesi için ekonomi yönetimi makro ekonomik koşulları, girişimciler de firma-endüstri koşullarını iyileştirmeye yönelik çaba sarf etmelidir. Aksi halde ekonomide yavaşlama ötesinde, depresyon ile karşılaşılabilir.

3.2. 2024 YILINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde 2024 yılında dünya ekonomisinden Türkiye ekonomisine düşecek gölge ile zorlu geçeceğini ifade etmek mümkündür. Kuşkusuz küresel büyüme hızı ve ticaret hacmindeki artışta görece iyileşme, enerji fiyatlarında görece istikrar beklentisi umutlu olmak için bazı sinyaller vermektedir. Ancak geleneksel pazarlarımıza ilişkin beklentiler iyi görünmemektedir. Bu koşullarda Türkiye'de ekonomi yönetiminin de girişimcilerin de kendi senaryolarını yazması, yönetmesi ve başrolü oynaması gerekmektedir. Bir başka deyişle, 2024 yılında makro düzeyde yaşanacak gelişmeler daha çok ekonomi yönetiminin öncelikleri ile yaptıklarına/yapmadıklarına, mikro düzeyde yaşanacak gelişmeler de girişimcilerin yönetsel/kurumsal niteliğine göre şekillenecektir. Dolayısıyla 2024 yılının ekonomi ve aktörleri için adeta bir turnusol kağıdı işlevi göreceğini, yoğun bir ayıklanma süreci ile karşı karşıya kalılabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkiye ekonomisinde 2024 yılında yaşanacak olası gelişmeleri; 2023 yılına ilişkin olarak önceki bölümlerde yapılan analizler ve Orta Vadeli Program çerçevesinde değerlendirmek uygun olacaktır.

2024-2026 dönemini kapsayan Orta Vadeli Program öngörülerini dikkate alındığında;

- 2024 yılına girerken Türkiye ekonomisi ve aktörleri için bir yol haritası niteliği taşıyan OVP'nin bu işlevini tam olarak yerine getirmesi güç görünmektedir. Bu değerlendirme, küresel volatilitenin yüksekliği ve OVP'lerin geçmiş performanslarıyla da ilgilidir.

- Bu çerçevede; büyüme-cari açık, büyüme-enflasyon, zımni kur hedefi-enflasyon, enflasyon-dış ticaret açığı ikililerinin yeterince tutarlı olduğunu söylemek güç görünmektedir. Başta enflasyonla mücadele açısından olmak üzere birçok açıdan kazanılacak başarının kilit unsuru ekonomi yönetimine duyulacak güven olduğu için, 2025 ve sonrasında başarının ön koşulu 2024 yılında başarılı bir ekonomik program uygulanması ve hedeflerin tutturulması olacaktır.

**TABLO 3.2: ORTA VADELİ EKONOMİK PROGRAMDA (2024-2024)
TEMEL EKONOMİK BÜYÜKLÜKLER**

	2022	2023 (GT)	2024 (P)	2025 (P)	2026 (P)
GSYH (Milyar TL, Cari Fiyatlarla)	15.012	25.483	41.159	52.942	62.997
GSYH (Milyar Dolar, Cari Fiyatlarla)	906	1.067	1.119	1.205	1.318
Kişi Başına Gelir (GSYH, Dolar)	10.659	12.415	12.875	13.717	14.855
GSYH Büyümesi	5,5	4,4	4,0	4,5	5,0
Toplam Tüketim	16,3	10,3	3,6	4,3	4,3
Toplam Sabit Sermaye Yatırımı	1,3	5,5	3,6	3,8	4,7
Toplam Yurtiçi Tasarruf / GSYH	30	29,2	29,6	30,2	30,8
Toplam Tasarruf -Yatırım Farkı / GSYH ⁽³⁾	-5	-3,9	-3	-2,5	-2,2
Toplam Nihai Yurtiçi Talep	12,5	9,2	3,6	4,2	4,4
Net İhracatın Büyümeye Katkısı	0,7	-2,9	0,4	0,2	0,3
İstihdam Düzeyi (Bin Kişi)	30.752	31.654	32.428	33.340	34.381
İşsizlik Oranı (%)	10,4	10,1	10,3	9,9	9,3
İhracat (GTS tanımlı, fob) (Milyar Dolar)	254,2	255	267	283,6	302,2
İthalat (GTS tanımlı, cif) (Milyar Dolar)	363,7	367	372,8	388,9	414
Ham Petrol Fiyatı - Brent (Dolar/Varil)	100,8	82,3	86,7	85,9	84,9
Dış Ticaret Dengesi (GTS tanımlı, Milyar Dolar)	-109,5	-112	-105,8	-105,3	-111,8
Dış Ticaret Hacmi / GSYH (%)	68,2	58,3	57,2	55,8	54,3
Turizm Gelirleri (Milyar Dolar)	46,5	55,6	59,6	64,7	71,3
Cari İşlemler Dengesi (Milyar Dolar)	-48,4	-42,5	-34,7	-31,7	-30
Cari İşlemler Dengesi / GSYH (%)	-5,3	-4	-3,1	-2,6	-2,3
GSYH Deflatör Artışı, % Değişme	96	62,6	55,3	23,1	13,4
TÜFE Yıl Sonu, (%) Değişme	64,3	65	33	15,2	8,5
Dolar Kuru	16,57	23,883	36,782	43,935	47,797

(GT) Gerçekleşme tahmini, (P) Program

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

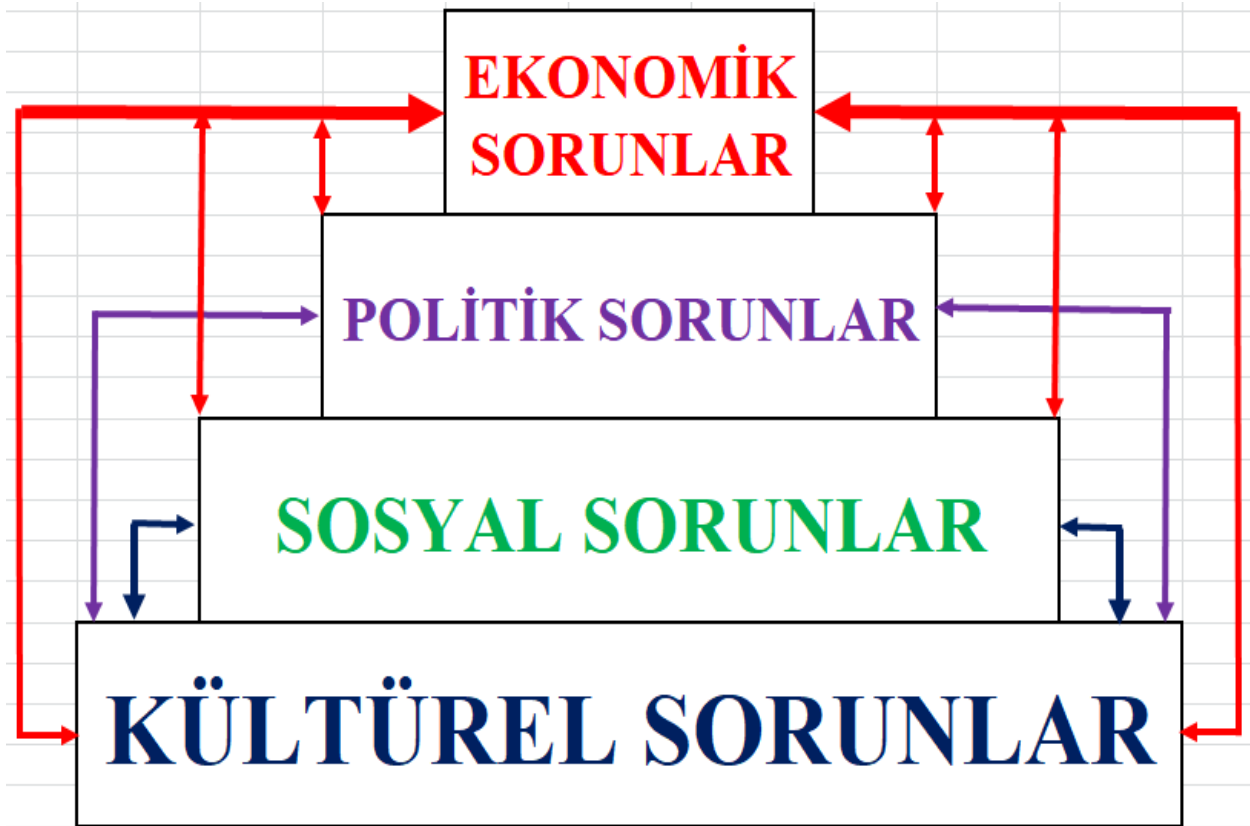
- Bu programa ilişkin güveni etkileyen teknik/stratejik boyutlar dışında bir de ekonominin yerel seçimler sonrası hangi ekip tarafından yönetileceğine ilişkin belirsizlik de bulunmaktadır. Bu nedenle ekonomi kamuoyunun bu açıdan da bilgi/güvene ihtiyacı bulunmaktadır.

- Bu çerçevede atılacak önemli adımlardan biri de, Merkez Bankası bağımsızlığına ilişkin kuşkuların giderilmesi yanında TÜİK'in de bağımsız bir kurum niteliği kazanması olacaktır. Ayrıca, Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın yeniden Devlet Planlama Teşkilatı'na dönüştürülmesi konusu da değerlendirilmelidir.

Diğer taraftan, Türkiye ekonomisi için birbirleriyle yoğun olarak etkileşen; enflasyon, faiz oranları ve döviz kurlarına ilişkin gerçekçi değerlendirmeler yapılması ve bu çerçevede enflasyonla tavizsiz bir mücadele yapılması, döviz kurlarının gerçekçi değerlendirilmesinin sağlanması ve selektif kredi politikasıyla desteklenmiş reel faiz politikasına geçilmesi zorunludur. Bugüne kadar uygulanan politikalar ve ortaya çıkan sonuçlar incelendiğinde;

- Yüksek enflasyonla devam edilmesi artık ne içsel ekonomik ve sosyal koşullar ne de küresel ekonomik ve siyasi koşullar nedeniyle mümkün değildir. 50 yıldır yüksek oranla yaşanması nedeniyle adeta mutasyona uğramış bir yapısal ekonomik gen haline gelmiş olsa da, ağır faturalar ödenmesi gerekiyorsa da bu sorun çözülmek durumundadır. Bu sorunun taşınmasının artık siyaseten de mümkün olmaması çözüm için umutlu olma imkanı sağlamaktadır.
- Türkiye; kısa vadeli dış kaynak ile ara ara tüketim artışı yaşayıp, sonra ekonomik krizle yüzleşmek istemiyorsa, spekülasyon dış kaynak veya borç aramak yerine ülke içindeki atıl ve varsa kayıt dışı kaynakları ekonomiye kazandırmalı, üretken yatırımların cazibesini artırmalıdır.
- Enflasyonla mücadelede eksik değerlendirilmiş döviz kurundan faydalanmanın kalıcı sonuçlar üretmediği, gerçek başarının kurların gerçekçi değerlendirildiği durumda enflasyonu düşürmek olduğu unutulmamalıdır.
- Faizlerin enflasyonun altında tutulması, yani negatif reel faiz uygulaması kaynak dağılımını çok hızlı ve geniş zeminde bozmaktadır. Ekonomide, ekonominin fizikvari kurallarını göz ardı ederek başarılı sonuçlar elde etmek mümkün değildir.
- Türkiye'de mevcut koşullar enflasyon, kurlar ve faizler üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak etkide bulunan çok güçlü bir faktör oluşturmuştur. Bu sorun görüldüğünden çok daha büyüktür ve çok daha büyük sorunlara kaynaklık edebilecektir. Bu durum da dikkate alınarak yeni bir kalkınma ve entegre sektörel gelişme stratejisi ilgili tüm toplum kesimlerinin katkıları ve desteği alınarak hazırlanmalı, tarım ve sanayi öncelikli alan olarak belirlenmelidir.

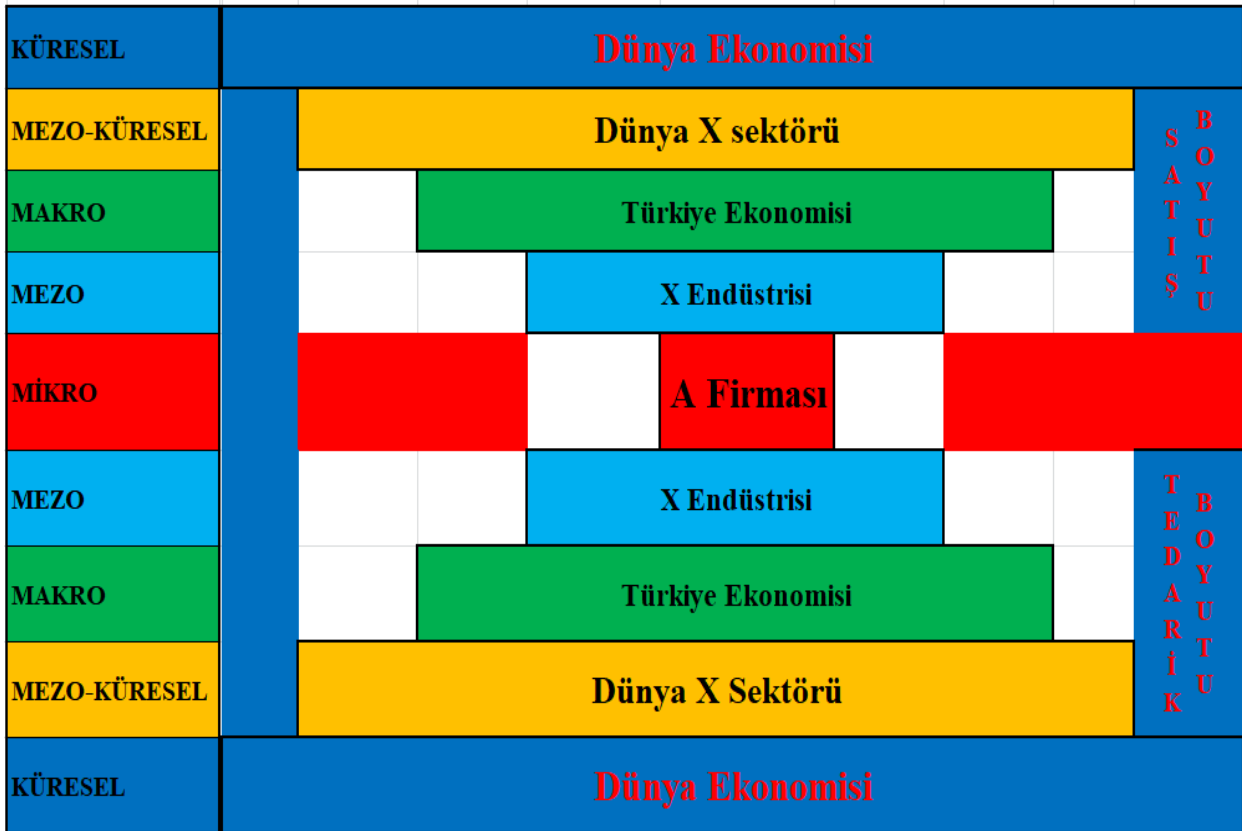
- Gelinen noktada Türkiye ekonomisindeki sorunların sadece teknik ekonomik önlemlerle çözülmesi mümkün değildir. Ekonomik, sosyal, politik ve kültürel boyutların tümünü dikkate alan, değişim değil dönüşüm sağlamaya yönelik bir vizyona ihtiyaç bulunmaktadır. Bu vizyonun genel çerçevesi aşağıda sunulmuştur.
- Bu vizyon üst düzlemde; ekonomik alanda rasyonelliği, sosyal alanda uzlaşmayı, politik alanda demokrasiyi ve kültürel alanda da hoşgörüyü öncelemelidir. Bu amaçla hukuk ve eğitim reformu yapılmalı, bu reform süreci üretim ve yönetim reformlarıyla da desteklenmelidir.

- Tüm bu yapılacakların istenen sonuçları üretebilmesi için denetim boyutunda da yenilenmeye ihtiyaç bulunmaktadır. Kayıt dışı ekonomik faaliyet ve para alanı ortadan kaldırılmalı, dürüstlük ve çalışkanlık meziyet değil asgari özellik haline gelebilmelidir. Çalışanın karşılığını alacağı, toplumun yanlışa yönelmeyeceği bir yapı-sistem-süreç kurgulanmalıdır.

- Türkiye'nin son 50 yıldır kalıcı olarak çözebildiği bir ekonomik sorundan bahsetmenin mümkün olamaması, sorunlara gerektiğince bilimsel, bütünsel ve derinlikli bakılmamasıyla ilgilidir. Burada önerilen bütünsel model hayata geçirildiğinde, ekonomik sorunları alınacak teknik önlemlerle çözmek de mümkün olabilecektir.

Ayrıca, ülke genelinde bireysel, kurumsal ve toplumsal yeniden yapılanmanın sağlanması yanında firmaların da kendilerini yenilemeleri gerekecektir. Bu çerçevede önerilebilecek vizyon ise firmaların sadece kendi işletmesine değil, gerek tedarik gerekse pazarlama boyutlarından mikro-mezo(endüstri)-makro-küresel endüstri-dünya ekonomisi etkileşimini dikkate almaları ve buna uygun stratejiler geliştirmeleridir.

EGE BÖLGESİ SANAYİ ODASI
AEGEAN REGION CHAMBER OF INDUSTRY

www.ebso.org.tr

EBSO'yu sosyal medyadan takip etmek için ilgili logoyu tıklayabilirsiniz.

X

Instagram

Threads

Facebook

LinkedIn

Youtube

